

TIDSSKRIFTET POLITIK

NUMMER 3 : ÅRGANG 17 : 2014

► **TEMA: POLITISK PSYKOLOGI OG EKSPERIMENTER**

- 3 Introduktion: Politisk psykologi og eksperimenter: Nye krydsdisciplinære veje for statskundskaben
Julie Hassing Nielsen
- 6 Understanding Experimental Economics
Carsten. S. Nielsen, Alexander C. Sebald og Edward J.D. Webb
- 14 Experimental Methods in Psychology and Cognitive and Affective Neuroscience
Thomas Habekost og Julie Hassing Nielsen
- 21 Eksperimenter og politologisk forskning: Muligheder og begrænsninger
Julie Hassing Nielsen
- 29 Den personlige faktor: Højre- og venstreorienterede vælgere foretrækker forskellige kandidatpersonligheder
Lasse Laustsen
- 38 Politisk psykologi – De næste skridt
Michael Bang Petersen og Lene Aarøe

► **ARTIKLER**

- 50 Er friheden taget ud af friskolen?
Tore Vincents Olsen
- 61 Resultatmåling i nyt terræn. En undersøgelse af måleusikkerheder på det specialiserede ungeområde
Britt Søvsø Mikkelsen og Jeppe Agger Nielsen

▷ **BØGER**

- 74 Boganmeldelser

ABSTRACTS

- 77 Abstracts

ANSVARSHAVENDE REDAKTØR

Lektor, ph.d. Christian F. Rostbøll,
Institut for Statskundskab,
Københavns Universitet

REDAKTION

- Ph.d.-stipendiat Signe Blaabjerg Christoffersen, Institut for Statskundskab, KU
- Ph.d.-stipendiat Hans Boas Dabelsteen, Institut for Statskundskab, KU
- Post.doc. Ulrik Pram Gad, Center for Avanceret Sikkerhedsteori, KU
- Adjunkt, ph.d. Caroline Grøn, Center for Europæisk Politik, KU
- Cand.scient.pol. Simon Gravers Jacobsen, fuldmægtig i Finansministeriet
- Cand.scient.pol., forskningsassistent Kristoffer Kjærgaard Christensen, Center for Avanceret Sikkerhedsteori, KU
- Lektor, ph.d. Tore Vincents Olsen, Institut for Statskundskab, Aarhus Universitet
- Post.doc. Julie Hassing Nielsen, Institut for Statskundskab, KU
- Lektor, ph.d. Jeppe Strandsbjerg, Department of Business and Politics, CBS

REDAKTØR FOR BOGANMELDELSER

Cand.scient.pol., forskningsassistent
Kristoffer Kjærgaard Christensen,
Center for Avanceret Sikkerhedsteori, KU,
Politik@ifs.ku.dk

PRODUKTION, ADMINISTRATION OG DISTRIBUTION

Jurist- og Økonomforbundets Forlag
Gothersgade 137
1123 København K
Telefon 3913 5500
Telefax 3913 5555
e-mail: forlag@djoef.dk
www.djoef-forlag.dk

FORMÅL

POLITIK er et tværfagligt samfundsvidenskabeligt tidsskrift, der bringer artikler om politik ud fra mangfoldige akademiske perspektiver.

Redaktionen lægger vægt på *faglighed* sikret gennem anonym referebedømmelse, *formidling*, som gør POLITIK tilgængelig uden for universitetets mure, og endelig *politisk relevans*.

Tidsskriftet Politik er en videreførelse af Politologiske Studier.

TRYK

Toptryk grafisk, Gråsten
© 2013 POLITIK og forfatterne.
ISSN 1604 – 0058

ABONNEMENT

Almindeligt abonnement (4 numre).....400 kr.
Institutioner.....600 kr.
Studerende.....200 kr.

Priserne er inkl. moms; ekskl. forsendelse.

For abonnement, skriv til forlag@djoef.dk, og angiv navn og adresse.

Herefter kommer POLITIK med posten til dig.

REDAKTION

Tidsskriftet Politik
Christian F. Rostbøll
Institut for Statskundskab
Øster Farimagsgade 5, Postboks 2099
1014 København K
cr@ifs.ku.dk
35323428

Bøger til anmeldelse sendes til samme adresse, att. Kristoffer Kjærgaard Christensen

Introduktion: Politisk psykologi og eksperimenter: Nye krydsdisciplinære veje for Statskundskaben

Eksperimenter inden for samfundsfagsforskningen er egentlig ikke noget nyt. Men alligevel har brugen af eksperimenter boomet de senest årtier. Den udvikling skyldes både politologers gryende accept af eksperimenter (alternative) måde at fortolke kausal inferens på, som står i kontrast til de repræsentative large-n observationsstudier, som traditionelt udgør den målestok, hvormed kvaliteten af kvantitativ forskning bliver målt. Men den forøgede brug af eksperimenter skyldes også den forøgede interesse for psykologiske forklaringsfaktorer indenfor politologisk forskning, herunder eksempelvis vælgeradfærd eller demokratiske beslutningsprocesser. Eksperimentet kan nemlig på fornem vis besvare endogene psykologiske problemstillinger, som samfundsvidenskabelig forskning ellers har haft problemer med at undersøge.

Interessen for eksperimenter og politisk psykologi har resulteret i en stærkere forankret tværdisciplinær tilgang inden for økonomi, politologi og psykologi. Dette temanummer fokuserer på denne tværdisciplinære udvikling og indeholder derfor separate bidrag fra eksperimentelle økonomer, politologer og psykologer. I de første tre artikler introduceres den eksperimentelle metode med afsæt i de tematikker, som metoden særligt er blevet brugt til at besvare indenfor økonomi, politologi og psykologi. Temanummerets to sidste bidrag indeholder henholdsvis et eksempel på eksperimentel forskning inden for politisk psykologi og et afsluttende bidrag, som reflekterer over den fremtidige forskning inden for politisk psykologi.

I den første artikel diskuterer Carsten S. Nielsen (Institut for Psykologi, Københavns Universitet), Alexander C. Sebald og Edward J. D. Webb (Institut for Økonomi, Københavns Universitet) brugen af eksperimenter inden

for økonomisk forskning i artiklen: „*Understanding Experimental Economics*“. Inden for økonomisk forskning er laboratorieeksperimentet det absolut fremherskende. Nielsen, Sebald og Webb fremhæver betydningen af antagelser bag økonomisk teori og fremhæver tre af de vigtigste antagelser, som underligger økonomiske eksperimenter: (1) at deltagerne handler på baggrund af handlingsbaseret payoff genereret i eksperimentet; (2) at deltagerne kun responderer på den eksperimentelle behandling; (3) at deltagerne oplever høj grad af eksperimentel og psykologisk realisme (i.e. de tror på forholdet mellem deres handlinger og deres payoff), og dermed ikke oplever deception. Afslutningsvist diskuterer Nielsen, Sebald og Webb ekstern validitet i økonomiske eksperimenter med udgangspunkt i de tre ovenstående antagelser.

I temanummerets anden artikel „*Experimental Methods in Psychology and Cognitive and Affective Neuroscience*“ forklarer Thomas Habekost (Institut for Psykologi, Københavns Universitet) og Julie Hassing Nielsen (Institut for Statskundskab, Københavns Universitet), hvordan eksperimenter bruges inden for psykologisk forskning. Også psykologien benytter primært laboratorieeksperimenter. Særligt kognitiv psykologi har været under luppen eksperimentelt, og inden for kognitiv neuroscience kombineres ofte adfærdsmål og hjernemål (eksempelvis blodgennemstrømning igennem cortex) for at se korrelationen mellem den psykologiske proces og hjernefunktionen. Artiklen beskriver herudover også de to hyppigst anvendte afhængige variable, præcision og svartid, samt problematikken med at generalisere eksperimentelle resultater fra individ- til samfundsniveau.

Herudover præsenteres kort den seneste udvikling, hvor studiet af affektiv neuroscience har vundet indpas.

I den tredje artikel „*Eksperimenter og Politologisk Forskning: Muligheder og Begrænsninger*“ beskriver Julie Hassing Nielsen (Institut for Statskundskab, Københavns Universitet) brugen af eksperimenter politologien, hvor eksperimenter først for nyligt har vundet fast indpas i den politologiske værktøjskasse. Dette skyldes ikke mindst, at politologer traditionelt fokuserer på ekstern validitet, som klassisk opnås i large-n repræsentative observationsstudier. Eksperimentets kausale identifikationsstrategi er derfor en udfordring for den klassiske politologiske måde at tænke inferens på. Artiklen beskriver de tre gængse typer af politologiske eksperimenter – laboratorie-, survey- og felt eksperimenter. Hver eksperimenttype beskrives som et trade off mellem muligheden for kontrol af intervererende variable på den ene side og mundan realisme på den anden. Artiklen afslutter med en kort opridsning af de områder inden for politisk psykologi, hvor eksperimenter med fordel kan bruges.

I temanummerets fjerde artikel „*Den Personlige Faktor: Højre- og Venstreorienterede vælgere foretrækker forskellige kandidatpersonligheder*“ illustrerer Lasse Laustsen (Institut for Statskundskab, Aarhus Universitet), hvordan psykologisk teori testet i et eksperimentelt design kan give os ny indsigt i klassiske politologiske problemstillinger, som omhandler vælgeradfærd. I artiklen undersøges via et laboratorieeksperiment, hvorvidt individers præferencer for politiske kandidaters personlighed er forskellige for henholdsvis højre- og venstreorienterede vælgere. Lasse Laustsen demonstrerer igennem sit studie, at højreorienterede vælgere foretrækker dominante kandidatpersonligheder i langt højere grad end venstreorienterede vælgere. Derimod søger venstreorienterede vælgere henimod imødekommende kandidatpersonligheder i langt højere grad end højreorienterede vælgere.

Temanummeret afsluttes af Michael Bang Petersen og Lene Aarøe (Institut for Statskundskab, Aarhus Uni-

versitet), som i artiklen „*Politisk Psykologi – De Næste Skridt*“ beskriver, hvordan al politologi essentielt har sin rod i psykologien. Selvom politisk psykologi efterhånden er blevet en etableret gren inden for politologien, står den dog på ingen måde i stilstand. I temanummerets afsluttende artikel fremhæver Michael Bang Petersen og Lene Aarøe den rivende udvikling i politisk psykologi i disse år. I deres artikel behandler de tre overordnede spørgsmål, som hvert især peger os i retning af, hvad vi kan forvente os af studiet af politisk psykologi i fremtiden: (1) *Hvad er politisk psykologi*, (2) *Hvorfor bør man bedrive forskning inden for politisk psykologi* og (3) *Hvordan bedrives forskning inden for politisk psykologi bedst?* De betoner vigtigheden af at tage psykologien alvorligt i politologisk forskning – og understreger, at politologer må indarbejde de psykologiske indre dynamikker i deres aktørmodeller, ligesom de særlige kontekstuelle og metodiske forhold, som gør sig gældende inden for politologisk forskning altid skal tages i betragtning.

Uden for tema bringes to artikler. Den første „*Er friheden taget ud af friskolen?*“ er forfattet af Tore Vincents Olsen (Institut for Statskundskab, Aarhus Universitet). Her undersøger han, hvorvidt de seneste 15 års lovbestemmelser om friskolernes ideologiske og pædagogiske frihed har betydet en indskrænkning af friskolernes selvbestemmelse. Den anden artikel „*Resultatmåling i nyt terræn. En undersøgelse af måleusikkerheder på det specialiserede ungeområde*“ af Jeppe Agger Nielsen (Institut for Statskundskab, Aalborg Universitet) og Britt Søvsø Mikkelsen (Aarhus Kommune) undersøger måleusikkerheder på det specialiserede ungeområde gennem et casestudie af Aarhus Kommunes anvendelse af resultatdokumentation. Temanummeret rundes af med en boganmeldelse af Carsten Greves bog „*Reformanalyse – Hvordan den offentlige sektor grundlæggende er blevet forandret i 00'erne*“.

Julie Hassing Nielsen,
Temareda ktør

▶ **TEMA**

Understanding Experimental Economics¹

Carsten S. Nielsen

Post.doc, Department of Psychology, University of Copenhagen

Alexander Sebald

Associate Professor, Department of Economics, University of Copenhagen

Edward J.D. Webb

Ph.D. Fellow, Department of Economics, University of Copenhagen

Experiments have become a well-established methodological tool in economics. The development of experimental economics and the diversification of experimental methods have equipped economists with new and powerful means of scientific investigation. Their worth is readily demonstrated in the exciting and promising results they have produced, and will continue to produce. Against the background of this success story, our selective discussion critically highlights four important aspects of experimentation in economics. We concentrate on the role and importance of material incentives, potentially confounding experimenter demand effects and strategies to minimise these, the no deception rule as well as the issue of external validity.

1. Introduction

An observer of a typical economic experiment would see the following: a group of subjects, most likely undergraduates majoring in economics, arrive at a laboratory having been recruited online. The laboratory consists of a number of computers surrounded by screens to give privacy to the users. While the subjects sit at these computers, the experimenter reads out instructions from a sheet and the subjects perform the tasks they have been set, with careful monitoring to check that no communication occurs. Afterwards the experimenter pays each subject in private according to the anonymous decisions made in the experiment.

That is what an observer would see, but what exactly is an economic experiment? Taking the latter half of the name first, it is an experiment: a controlled data genera-

ting process. One factor of interest (the ‘treatment variable’) is varied at a time, while all other factors which influence behaviour are held constant. This controlled variation of factors is crucial to be able to draw causal inference.

Secondly, it is economic. The majority of economic experiments are either theory-testing or theory-suggesting. Economic theory provides a framework and tools for describing and analysing economic situations. It makes assumptions about individuals’ behaviour and the institutions in which they interact to derive predictions and to provide explanations for economic phenomena. More specifically, an economic theory is a description of an economic environment, specifying the abstract agents, the actions they can take, their information, and how they evaluate each possible outcome. When the economic environment is in place, predictions about outcomes are derived by applying ‘solution concepts’ that describe how assumptions about the economic environment translate into observed outcomes. This is an extremely powerful framework that provides intellectual clarity, mathematical rigour and tractable formalisations.

Economic experiments form a dialogue with economic theory: theory is adapted for testing in the laboratory, persistent anomalies or violations are identified, the theory is modified or replaced, and the process of refinement begins anew. An experiment, like the theory it tests, is an abstraction from the real world. Experiments are, by definition, descriptively inaccurate. However, this does not mean that they are useless. In particular, experiments make the test of logical implications of behavioural assumptions explicit and concrete. An experiment can thus be seen as a boundary case, but understanding boundary cases is critical for scientific development. This does, however, not relieve economists from developing

new theories based on more descriptively accurate data, but it provides an important backdrop against which new theory-suggesting experiments can be conducted. As Mäki (2005) succinctly puts it: experiments are models and models are experiments.

What would subjects in an economic experiment then observe? When sitting in front of their computers, they make decisions involving real material consequences. Subjects are told the rules of the experiment, that is, the actions that they are allowed to take within the experimental environment and how these actions translate (often probabilistically) into some outcome medium (usually money). Notice that within this scheme, one needs to say nothing at all about the hypothesis being tested. Having explained the rules, all the experimenter needs to say is something along the following lines: „here is the situation in which you, the subject, has to make a decision, these are the possible implications of your decisions do what you will“.

Many of the ways in which the experimental economic methodology differs from other experimental fields, especially some areas of experimental psychology, stem from the objective of internal validity. In this selective review, we will discuss some of the dimensions that are most characteristic for economic experiments and compare them (where suitable) to methodologies in other fields of science. Economic theories predict how economic agents will act in the presence of real material consequences. Therefore, performance contingent payoffs are critical for economics experiments (Section 2). Theories assume that individuals only respond to the incentives found in their economic environment, rather than a motivation to please the experimenter. Thus the experimenter should be careful not to lead subjects by the hand and thereby avoid experimenter demand effects (Section 3). Theories also assume that agents understand and believe the stated relationship between their actions and their payoffs, thus deception would endanger this belief and is almost non-existent (Section 4). We then debate the external validity of experiments and the advantages and disadvantages of field experiments with regards to this issue (Section 5). Finally, we conclude (Section 6).

2. Material Consequences

Experiments in economics involve material consequences of the actions that subjects take (most often monetary consequences). For economists, hypothetical questions are not considered very informative. Economic theory makes no predictions regarding what economic agents say that they would do in hypothetical situations, only what they actually do when faced with a decision with real consequences. It is thus critical for theory testing in

economics that subjects actually face the consequences assumed by the theory. This has led to the practice of performance contingent payoffs in experimental economics, where subjects' compensation is contingent on the actions they take in a way that is consistent with the theory being tested. These payoffs replace the flat-fee payments that are often used in other experimental fields. There is overwhelming consensus among economists that material consequences in the form of money affect performance for the better (Davis and Holt 1993, Roth 1995, Smith 1998). Theoretically, there are at least two reasons for this. First, everyone values money positively, in contrast with, for example, consumer goods that may be valued differently among subjects. Second, money is non-satiable - more is always better. That said, some experiments use non-monetary payoffs. For example, in some decision-making experiments, subjects are asked to value different goods which they receive after the experiment has ended. Such valuations are typically implemented by using the Becker-DeGroot-Marschak mechanism (Becker et al. 1964), which truthfully elicits subjects' willingness-to-pay for these goods in monetary terms.

Few experiments published in economics provide no payoffs at all. One important exception, with great influence on the economic literature, is rooted in psychology – namely the experimental documentation of systematic departures from the predictions of rational decision-making (Tversky and Kahneman 1974, Kahneman and Tversky 1979, Tversky and Kahneman 1981). Their documentation is based on hypothetical decision-making questions such as:

Choose between:

A.	2,500 with probability	.33
	0 with probability	.67
B.	2,400 with probability	.34
	0 with probability	.66

Most economists think that such questions, and the associated answers, are less useful. We typically think of 'cognitive effort' as a scarce resource that subjects have to allocate strategically. If subjects are not paid contingent on their actions, so we argue, they will not invest cognitive effort to avoid decision errors. However, if some payoff is provided, the subjects' decisions will be closer to what is predicted by theory and result in a reduction in the variance of decision error (Smith and Walker 1993). The severity of not paying subjects is not obvious. One could, for example, argue that subjects answering the aforementioned hypothetical question use their intuition, and have no particular cognitive cost associated with making the

decision (Thaler 1987). When, for example, asked for the time of day, few will not truthfully reveal it.

When paying subjects in experiments, an issue is often how much they should be paid. The norm in experimental economics is that subjects must be paid for their time. Thus, the average monetary payoff (or non-monetary equivalent) should be translated into an hourly wage roughly equal to the salaries of student jobs. Since performance contingent payoffs may become expensive, there are a number of 'tricks' that economists can use in order to stretch limited funds. First, if subjects face exactly the same situation repeatedly, we sometimes choose one round at random for real payment. Since subjects are told in advance that one round will be randomly selected but not which one, it is still in their interest to exert the same effort in each round. Second, for experiments with many subjects, we sometimes select one subject at random for real payment. Again, subjects are told in advanced that one will be chosen at random. While both these techniques reduce expenditure, experimental economists using these designs typically make the expected earnings of any given subject equal to the wage rate.

There is, however, no guarantee that monetary consequences will suitably incentivise subjects in all experiments and that subjects' decisions will move closer to theory. For example, Camerer and Hogarth (1999) found that monetary consequences mattered more in decision-making experiments than in games and market experiments. One reason for this finding could be that in tedious decision-making experiments, subjects require extrinsic monetary payoffs to exert effort, whereas in for example, games, they are intrinsically motivated to compete. Having said that, the practice of paying subjects in a performance contingent manner is in economics considered critical to the internal validity of the experiment and the objective of testing the theory in question. Internal validity requires the maximum possible level of control over all relevant dimensions of the experiment. The less control there is, the less the experimenter can claim that the only source of any observed treatment difference is the treatment variation they have exposed different experimental subjects to. As was mentioned earlier, virtually no experiments without material consequences are now published in economics.

3. Experimenter Demand Effects

Experimenter demand effects, which are changes in the behaviour of experimental subjects caused by their belief about what the experimenter expects of them, can also weaken internal validity. A classic and very explicit example of demand effects is Milgram's (1963) experiment on obedience. Here experimental subjects had to

deliver electric shocks (the treatment variable) to others, under the pressure of the experimenter, not knowing that these shocks were in fact fictitious.

Although experimental economists often worry about experimental demand effects, not all experimenter demand effects are actually harmful to the conclusions that can be drawn. In fact, sometimes they might actually be helpful to achieve other goals, or they are the very object under investigation and thus necessary to the experimental set-up. To illustrate the first point, Andersen et al. (2011) conducted an ultimatum experiment in a poor region of India. One aim was to investigate people's reactions to very low proposals in the ultimatum game. This is difficult because low proposals are usually not made by proposers in ultimatum games making it impossible to observe responders' reactions to such low offers. To overcome this problem, they induced low offers by adding a specific message to the instructions:

„Notice that if the responder's goal is to earn as much money as possible from the experiment, he/she should accept any offer that gives him/her positive earnings, no matter how low. This is because the alternative is to reject, in which case he/she will not receive any earnings. If the responder is expected to behave in this way and accept any positive offer, a proposer should offer the minimum possible amount to the responder in order to leave the experiment with as much money as possible. That is, if the responder that you are matched with aims to earn as much money as possible, he/she should accept any offer that is greater than zero. Given this, making the offer that gives the lowest possible earnings to the responder will allow you to leave the experiment with as much money possible.“ (Andersen et al. 2011, 3430)

Clearly this instruction informs proposers that the rational decision is to offer the lowest possible amount, creating an experimenter demand effect. Secondly, the aforementioned article by Milgram was studying the role of obedience making the experimenter demand effect the object of study. These two studies together show that experimenter demand effects may be desirable to achieve the experimenter's objective. However, in all situations in which experimenter demand effects impact and confound the results that one sets out to study, they are detrimental as they bring into question the conclusions that experimenters can draw.

In experiments, subjects are placed into micro systems (Smith 1982, 1994) by the experimenter putting him into a vertical authority relationship with the subjects participating. The experimenter is the creator of this micro system, who has not only a better understanding of all its elements but also the better understanding of the background of the study. This vertical authority relationship is one of the roots of experimenter demand effects. Hence, factors that influence the vertical authority relationship in the experiment are likely to influence confounding experimenter demand effects.

As Zizzo (2010) and others have already pointed out, crucial factors that determine and influence this relationship in experiments are (i) the very detailed and explicit instructions that subjects are given at the start of the experiment, (ii) how possible actions are translated into rewards, and (iii) the laboratory setting, for example, the fact that subjects are not allowed to talk, that they have to sit at their desks while the experimenter and assistants walk around to check on the progress of the experiment and answer questions. It is here that possible improvements or solutions to the problem of confounding experimenter demand effects lies.

Instructions given to subjects in economic experiments are usually very detailed and written in neutral language. They are elaborate as it is very important for experimenters to make sure that subjects fully understand the economic environment they are confronted with and to allow for meaningful replications of the experimental study in other settings at other times. Subjects in economic experiments should not make any decisions without understanding the possible consequences of their actions. Furthermore, neutral language is used to abstract from any specific and narrow real world context and thus increases the generalisability of the results.

For example, consider the following excerpt from the hypothetical instructions given to a subject in a two player ‘principal-agent experiment’ in which subjects allocated to the role of the agent (Person B) have to work for a matched principal (Person A), and the principal pays the agent a wage out of the generated profit:

You are **Person B** and you are paired with another person: Person A.

Explanations to Part 1:

Part 1 consists of two stages called ‘Task’ and ‘Guessing/Feedback’.

Task: In the first stage you have to choose how much effort to spend on a task. The task consists of clicking boxes...

Clearly, this way of presenting the agent’s task (that is, „you have to choose...“) entails the risk of an experimenter demand effect. The instructions are detailed and clear (point (i) above), however, Person A might believe that the experimenter expects him to click boxes away. However, if agents perceive it as their obligation to work in this context, it might seriously hamper an analysis of, for example, the impact of different incentive systems on the agents’ performance.

To assess the potential improvement of an alternative way of presenting the agent’s task, consider now the following excerpt:

You are **Person B** and you are paired with another person: Person A.

Explanations to Part 1:

Part 1 consists of two stages called ‘Task’ and ‘Guessing/Feedback’.

Task: In the first stage you can decide how much effort to spend on a task that consists of clicking boxes...

Rather than saying that the agent „has to do“ something, the rewritten instructions now say „you can choose how much effort to spend...“ presenting the task in a much less normative way. As suggested before, limiting the normative content of instructions minimises the risk of undesired experimenter demand effects in economic experiments.

Furthermore, in the context of this example, one can also influence the agent’s sense of obligation by offering an alternative action (point (ii) above). For example, the agent could be offered to always be able to switch to a video for the remaining duration of the clicking task. Such an option changes the incentives the agent is confronted with which in turn might decrease the agent’s feeling of obligation with regard to the effort task or prevent them from doing it out of sheer boredom. Such a strategy has been used in Caria and Falco (2014) who equipped the experimental rooms with televisions so as to minimise experimenter demand effects in the setting of a real effort task.

Finally, regarding the atmospheric issues (point (iii) above), the experiment could be moved out of the laboratory to the field or on the Internet so that experimental subjects do not actually have to come to the laboratory to participate. Field and Internet experiments might help to break up or weaken the vertical authority relationship most apparent in a laboratory environment. We discuss field experiments further in Section 5.

4. No Deception

When striving for internal validity in experimental economics, the use of deception is also ill-advised (see Hey 1991, Davis and Holt 1993, Friedman and Sunder 1994). The basis for this advice is the assertion that second-guessing the intent of the experiment jeopardises control and internal validity. It is in economics assumed that the economic agents described by theory understand the rules under which they operate. If subjects in an experiment designed to test economic theory are deceived about any of these rules, then the validity of their actions can be called into question. The experimenter potentially loses control and he no longer knows the nature of the theory being tested by his experiment.

A second reason for advising against deception in economics has to do with the public good of the subject's trust in the experimenter. The concern here is that many experimental laboratories use an overlapping pool of subjects. Thus, a public good problem exists in which experiencing deception in one experiment may cause subjects to second-guess the rules of other experiments. Clearly, maintaining this public good involves a difficult trade-off where private benefits to the experimenter can end up tainting the subject pool. The fact that deception is seldom used in economics and is received with hostility by referees and editors makes the non-deceptive status quo maintainable in experimental economics.

In spite of the prominence of the no deception norm in experimental economics, there exist few guidelines on what constitutes deception. We believe that there is good reason to distinguish between various concepts that one might be tempted to call deception. For instance, a distinction is made between deception by commission – telling the subjects things that are not true – and deception by omission – not telling them everything. In experiments with deception by omission, subjects are typically not aware of every contingency of the experiment. However, if they ask about contingencies we do not lie: we do not deceive them by commission. Deception by omission has, for example, in experimental economics been used to surprise subjects with additional actions when they thought the experiment had ended (Andreoni 1988, Croson 1996; Boles et al. 2000, Croson et al. 2003).

We want to stress that the use of deception by omission comes with at least one caveat. When testing the assumptions of a theory or conducting theory-suggesting experiments, it is a crucial feature that everything is well specified – particularly the rules under which the economic agent in the theory is operating. The experimenter has to tell the subject everything that is assumed to be known by the agent of that theory. Otherwise, the experimental environment is no longer an appropriate

representation of the theory in question. This does not, however, mean that the rules need to be common knowledge in the experiment. If the theory being investigated prescribes that agents have different or imperfect knowledge about the rules, then the experimenter should not tell all subjects all the rules. If we, for example, want to experimentally test the interactive unawareness theory of Heifetz et al. (2006, 2008, 2013a, 2013b), in which an economic agent may conceive only some aspects of the environment he acts in and remain unaware of others, then we should not tell the subject (acting the role of the agent) about things in the experiment he is unaware of in the tested theory.

Few examples of deception by commission – telling subjects things that are not true – can be found in the economics literature. One rare economic study that employs deception by commission is Schneider and Pommerehne (1983), who experimentally examine the free-rider problem in public goods provision. In order to control for the tendency that free riding increases with group size (at a low cost), they deceive subjects by having them think that there exist participating subjects at two other universities. Furthermore, the actual subjects were wrongly told that the actions made at the other universities were already known, so that the experimenter could determine the outcome of the experiment immediately after the real bidding. The problem is, of course, that if such deception by commission is detected, subjects will start to second-guess the intent of the experiment. The experimenter could try to avoid the possibility of being detected by making sure that subjects did not make contact after the experiment or by performing the experiment with subjects visually separated from each other. The problem with this is that such procedures can make subjects suspicious of deception in the experiment. Worst-case scenario, experimental economists would be saddled with a reputation for routinely deceiving subjects, rendering proper experimental control extremely difficult.

We believe that deception by omission of subjects in an experiment can be used when theory prescribes heterogeneous knowledge among agents, as was the case with the interactive unawareness theory. However, one should refrain from using deception by commission in experimental economics, although we do acknowledge that there have been psychological experiments that used deception by commission to spectacularly good effect. For example, the aforementioned Milgram experiment would lose its force if some subjects had not believed that they were administering dangerous shocks to an unwilling subject. If, however, subjects in Milgram's experiment had reasons to doubt the experimenter, then all the advantage of deception is lost. To mitigate the undesirable effects of

deception, experimental psychologists often debrief their subjects, revealing the deception and asking them not to tell other potential subjects about their knowledge. Although this is recommended and often required by ethical committees, to economists this practice only enhances the likelihood of recruiting subjects who enter the experiment expecting deception and further weakens internal validity.

Further discussions on whether or not deception can be used in experiments, and especially the methodological differences between experimental psychology and economics, can be found in Bonetti (1998), Hey (1998), McDaniel and Starmer (1998), Hertwig and Ortmann (2001), Ortmann (2002) and Jamison et al. (2008).

5. External Validity

We have until now argued that experiments are data generating processes that should be used for theory-testing and theory-suggesting enquiries, and that the experimenter should do his utmost to ensure experimental control and internal validity in an attempt to ensure that it is an appropriate test of some theory.

However, an important question is whether behaviour inside the laboratory is a good indicator of behaviour outside the laboratory – whether it is externally valid. Recent work by Levitt and List (2007a, 2007b, 2008) has questioned what we can learn from laboratory experiments. They argue that the implicit assumption underlying the interpretation of data in many laboratory experiments, that the insights gained in the experiment can easily be extrapolated to the real world, is invalid.

For example, one common objection is that the stakes (the material consequences) in laboratory experiments are trivial. The effects of high stakes in laboratory experiments are, however, mixed and seem to be context dependent (Camerer and Hogarth 1999). Reciprocity, for instance, does not disappear in the gift exchange experiment when subjects are paid an equivalent of three months' income (Fehr et al. 2013). But just how often do people make decisions involving monthly incomes, and how representative would such high stake experiments be of the many decisions people make on a daily basis involving small stakes? Another often heard objection to laboratory experiments is that the number of subjects is often too small, which seriously endangers the external validity of the results. However, we believe that this objection draws attention away from the more important issues: namely the use of proper econometric methods to analyse the data. Efficient econometric methods exist for analysing small sample experiments (Siegel and Castellan 1988, Manski 2005, Heckman et al. 2013). Finally, it has been argued that the external validity of labora-

tory experiments is limited because subjects in laboratory experiments behave differently to how they would behave while not being under scrutiny. However, being scrutinised is not an exclusive feature of the laboratory: many decisions in the outside world are observed. In the laboratory we can, however, systematically study the relevance of scrutiny by varying the degree of anonymity, for example, investigating differences between subject-subject anonymity and full anonymity between subjects and the experimenter.

Moreover, as theorists we seek a general understanding of the way in which agents' characteristics, incentives, rules, information and payoff structures influence economic behaviour. We do not require that student subjects in a laboratory setting designed to resemble a real world environment behave in the same way as professionals. Behaviour may differ because the subject population is different or because of many differences between the laboratory and the outside world. The maintained assumption in experimental economics, as we see it, simply asserts that if those differences could be held constant or controlled for econometrically, behaviour in the laboratory and in the wild would be the same. This is the core idea of what Smith (1982) termed 'parallelism'. The chemist could make his sterile test tubes more like the real world by adding dirt. The fact that he chooses not to does not render chemistry experiments irrelevant. Or expressed more eloquently:

„The issue of realism, however, is not a distinctive feature of laboratory versus field data. The real issue is determining the best way to isolate the causal effect of interest... The casual reader may mistakenly interpret arguments about realism as an effective critique against the laboratory, potentially discouraging laboratory experimentation and slowing down the production of knowledge in economic and other social sciences.“ (Falk and Heckman 2009, 536)

If the goal is to understand the general principles of behaviour, then both experimental and naturally occurring data must contribute in parallel to theory. Whether or not laboratory findings are externally valid is not crucial. Furthermore, if there exist special features of a laboratory experiment that might limit generalisability, this can be relaxed, if necessary, to better mirror a particular real world environment. Just as scientific theories are simplified representations of complex real world systems, so are philosophies of science simplified representations of complex, varied and overlapping methodologies and practices.

To bring to a close the philosophical discussion, it should be admitted that external validity is relatively more important from an economic practitioner's perspective. Especially, since laboratory experiments have turned out to be valuable in solving practical problems that arise in, for example, implementing matching markets (Kagel and Roth 2000) or spectrum auctions (Holt and Goeree 2010).

One practical response to questions of external validity in recent years has been to move outside the laboratory into the field. Harrison and List (2004) define field experiments as being methodologically complementary to traditional laboratory experiments. Field experiments generate data from a particular economic environment where subjects themselves choose the environment. The usual cited advantage of a field experiment is that it more closely matches the target domain of theory and hence has greater external validity. A caveat to this assertion, though, is that a field experiment is close to one specific target domain. There is no a priori reason to suppose that target domain A more closely resembles target B than does laboratory L. Another drawback of field experiments is that what they gain in external validity, they lose in internal validity (Guala 2005, Schram 2005). Harrison (2005) raises an objection arguing that control is important in both the laboratory and in the field, and that a field setting is not an excuse for poor experimental control. This is indisputable. Nevertheless, from a practical point of view, control is harder in the field than in the laboratory which is an environment specifically created for the optimal control of economic experiments.

The rise and spread of field experiments might be thought to herald the demise of the traditional laboratory experiment. We do not think that this is the case. Neither should it be assumed that there is a hierarchy of economic experimental methods, such as it is found with the different phases of clinical trials. Laboratory and field experiments are different tools, each of which is available to the economist to approach different problems in different ways. One can combine laboratory and field experiments to better understand the mechanisms observed in the field. For example, this can be done by eliciting preferences and relating these preferences to observed behaviour in the field (Karlan 2005, Todd and Wolpin 2006).

Finally, an essential prerequisite for external validity is that experimental findings do not disappear upon replication. As in other social sciences, experimental economics has put less emphasis on replication and more on 'eye-catching' novel results. Unfortunately, such an emphasis can potentially threaten the external validity of experimental results. As shown by Maniadis et al. (2014), a narrow focus on having statistical significance (a p-

value of less than 0.05) can lead to the publication of a large number of false positive results. As a consequence, many significantly novel results could disappear upon replication. One solution is to also take the statistical power of experimental findings into account. Another solution, proposed by psychologist and Nobel laureate in economics Daniel Kahneman², is to have several research groups take part in a 'daisy chain' of replication with each research group undertaking to replicate the results of another research group.

We believe that a few independent replications can dramatically increase the chances that the original finding is true. As Fisher (1935) emphasised, a cornerstone of the experimental science is replication.

6. Conclusion

We conclude by restating our main point. The development of experimental economics and the diversification of experimental methods have equipped economists with new and powerful means of scientific investigation. Their worth is readily demonstrated in the exciting and promising results they have produced and continue to produce. In recent years, economists have hotly debated which form of experimentation is most informative. This discussion has been fruitful and will in no doubt continue in the years to come. In this context it is important to acknowledge that theoretical models, naturally occurring data, field data and laboratory data are complements, not substitutes. Each can improve economic understanding. None of these are to be preferred -there does not exist a valid hierarchy among these methods and the issue of generalisability is universal to them all.

Bibliography

- Andersen, S, S Ertac, U Gneezy, M Hoffman & JA List 2011, 'Stakes Matter in Ultimatum Games', *American Economic Review*, vol. 101, no. 7, pp. 3427-3439.
- Andreoni, J. 1988, 'Why free ride? Strategies and learning in public goods experiments', *Journal of Public Economics*, vol. 37, no. 3, pp. 291-304.
- Boles, T, R Croson & J Murnighan 2000, 'Deception and Retribution in Repeated Ultimatum Bargaining', *Organizational Behavior and Human Decision Processes*, vol. 83, no. 2, pp. 235-259.
- Bonetti, S 1998, 'Experimental economics and deception', *Journal of Economic Psychology*, vol. 9, no. 3, pp. 377-395.
- Caria, SA & P Falco 2014, 'An experimental study of trust in the labour market. Do employers trust workers too little', *CSAE Working Paper WPS / 2014-07*. Croson, R, T Boles & JK Murnighan 2003, 'Cheap talk in bargaining experiments: lying and threats in ultimatum games', *Journal of Economic Behavior & Organization*, vol. 51, no. 2, pp. 143- 159.

- Croson, RTA 1996, 'Information in ultimatum games: An experimental study', *Journal of Economic Behavior & Organization*, vol. 30, no. 2, pp. 197-212.
- Davis, D & C Holt 1993, *Experimental Economics*, 1. edn., Princeton University Press, Princeton.
- Fisher, RA 1935, *The Design of Experiments*, Oliver and Boyd, Edinburgh.
- Friedman, D & S Sunder 1994, *Experimental Methods: A Primer for Economists*, 1. edn., Cambridge University Press, Cambridge.
- Guala, F 2005, *The Methodology of Experimental Economics*, 1. edn., Cambridge University press, Cambridge.
- Harrison, GW 2005, 'Field Experiments and Control', in J Carpenter, GW Harrison & J List (red.), *Field Experiments in Economics. Research in Experimental Economics*, Elsevier, Oxford.
- Harrison, GW & JA List 2004, 'Field Experiments', *Journal of Economic Literature*, vol. 42, no. 4, pp. 1009-1055.
- Heifetz, A, M Meier & BC Schipper 2008, 'A Canonical Model for Interactive Unawareness', *Games and Economic Behavior*, vol. 62, no. 1, pp. 304-324.
- Heifetz, A, M Meier & BC Schipper 2013a, 'Dynamic Unawareness and Rationalizable Behavior', *Games and Economic Behavior*, vol. 81, pp. 50-68.
- Heifetz, A, M Meier & BC Schipper 2006, 'Interactive Unawareness', *Journal of Economic Theory*, vol. 130, no. 1, pp. 78-94.
- Heifetz, A, M Meier & BC Schipper 2013b, 'Unawareness, Beliefs, and Speculative Trade', *Games and Economic Behavior*, vol. 77, no. 1, pp. 100-121.
- Hertwig, R & A Ortmann 2001, 'Experimental practices in economics: A methodological challenge for psychologists?', *The Behavioral and Brain Sciences*, vol. 24, no. 3, pp. 383-451.
- Hey, JD 1998, 'Experimental economics and deception: A comment', *Journal of Economic Psychology*, vol. 19, no. 3, pp. 397-401.
- Hey, JD 1991, *Experiments in Economics*, 1. edn., Basil Blackwell, Oxford.
- Jamison, J, D Karlan & L Schechter 2008, 'To deceive or not to deceive: The effect of deception on behavior in future laboratory experiments', *Journal of Economic Behavior & Organization*, vol. 68, no. 3-4, pp. 477-488.
- Maniadis, Z, F Tufano & JA List 2014, 'One Swallow Doesn't Make a Summer: New Evidence on Anchoring Effects', *American Economic Review*, vol. 104, no. 1, p. 277-290.
- McDaniel, T & C Starmer 1998, 'Experimental economics and deception: A comment', *Journal of Economic Psychology*, vol. 19, no. 3, pp. 403-409.
- Milgram, S 1963, 'Behavioral study of obedience', *Journal of Abnormal and Social Psychology*, vol. 67, no. 4, pp. 371-378.
- Mäki, U 2005, 'Models are experiments, experiments are models', *Journal of Economic Methodology*, vol. 12, no. 2, pp. 303-315.
- Ortmann, A 2002, 'The Costs of Deception', *Experimental Economics*, vol. 131, pp. 111-131.
- Schneider, F & W Pommerehne 1983, 'Free Riding and Collective Action Public Microeconomics', *Quarterly Journal of Economics*, vol. 96, no. 4, pp. 689-704.
- Schram, A 2005, 'Artificiality: The tension between internal and external validity in economic experiments', *Journal of Economic Methodology*, vol. 12, no. 2, pp. 225-237.
- Zizzo, DJ 2010, 'Experimenter demand effects in economic experiments', *Experimental Economics*, vol. 13, no. 1, pp. 75-98.

Notes

1. We would like to thank an anonymous referee for helpful comments.
2. Source: <http://www.nature.com/news/nobel-laureate-challenges-psychologists-to-clean-up-their-act-1.11535> accessed on 2014/5/19.

Experimental methods in psychology and cognitive/affective neuroscience¹

Thomas Habekost

Professor with special responsibilities, Department of Psychology, University of Copenhagen

Julie Hassing Nielsen

Post.doc, Department of Political Science, University of Copenhagen

Laboratory experiments have always been important in psychology and are as commonly used today as ever due to the dominating position of cognitive research in international psychology. This trend has been further strengthened by recent developments in cognitive neuroscience, where experimental studies are central. Recently, experimental studies within the field of affective neuroscience have also received attention. Notwithstanding, experimental methods remain controversial also in psychology, and one should carefully weigh their advantages against their drawbacks.

Ever since psychology emerged as a separate scientific discipline in the second half of the 19th century experimental methods have played a central, though often controversial, role in the field. For example, experiments like the infamous authority obedience experiment conducted by Milgram (Milgram 1963) as well as Zimbardo's Stanford Prison Experiment (Haney et al. 1973) have substantively added to the ethical discussions about the use and misuse of experimental methods within political psychology (e.g., Baumrind 1964). In the cognitive branch of psychology, experiments have throughout history been the primary method of investigation. Cognitive psychology deals with basic mental functions such as memory, perception, and attention, and is arguably the most fundamental branch of psychology (e.g., Bundesen and Habekost 2008, Bundesen 1990, Posner 2011). Following

the „cognitive revolution“ in the 1950s (for an historical account see Gardner 1985), the scientific paradigms developed for cognition research have been increasingly influential across psychology, and experimental methods are now also important in, for example, social, developmental, and clinical psychology. The methodology and general approach of experimental psychology has also been combined very successfully with neuroscience, leading to the emergence of a new and highly active scientific field: cognitive neuroscience. Recently, also affective neuroscience has received increased attention (e.g., Davidson et al. 2003, Davidson and Begley 2013, Ekman and Davidson 1994, Coan and Allen 2007). The field of affective neuroscience also draws on laboratory experiments as the main methodology to explore the affective sides of psychological processes, where a variety of sub-designs within the laboratory experimental framework are applied (e.g., Coan and Allen 2007).

In spite of its long-standing importance to many types of psychological research, the usefulness of experimental methods in psychology remains debated. In particular, there is an on-going discussion as to which psychological phenomena are suitable objects for the reductionist approach of experimental psychology (e.g., Uttal 2001). A related question concerns whether psychological and behavioral processes (including clinical disorders) are most appropriately studied at the individual or socio-cultural level. In this sense, the discussion of experimental methods in psychology also have implications for other social sciences, including political science.

This article provides a brief overview of experimental methods in psychology, including descriptions of their basic principles and illustrative examples. The article focuses on the experimental method in its most pure form, the controlled laboratory study, and discusses the validity of this scientific approach in psychology. Furthermore, it provides an account of the recent combination of experimental methods with cognitive and affective neuroscience.

Basic principles of experimental laboratory psychology

The central rationale behind the controlled experiment is the same in psychology as in the natural sciences, from where the method was taken: One seeks to isolate and manipulate specific *independent variables* in order to cause changes in specific *dependent variables*, which are then carefully measured (e.g., Wilson et al. 2010, Morton and Williams 2010). One simple example could be an experiment where a letter is shown very briefly on a computer screen and the participant's task is to report the identity of the letter (Habekost and Starrfelt 2009). In the basic version of this experiment, one investigates the relation between the length of the exposure time (the independent variable) and the probability that the participant perceives the letter (the dependent variable). In a more elaborate version of the experiment one might investigate how performance varies between participants with different psychological properties, for example, depending on age or general intelligence. Alternatively, one might consider psychological variation within participants, for example, comparing different test sessions to see how performance develops with practice (Habekost, Petersen and Vangkilde 2014). Psychological experiments are always conducted in a theoretical context, which provides guidance to the selection of independent and dependent variables, relevant hypotheses about their relations, and general interpretations of the data (e.g., Dickson 2011). The example described before might clarify aspects of visual form recognition, such as limitations in the speed of visual information processing, and how these cognitive processes interact with other factors such as the participant's age or ability to learn.

In laboratory experiments confounding influences from other factors are reduced by conducting the investigations in a highly controlled physical and social environment. The setting typically includes fixed procedures for the interaction between experimenter and participant (operationalized in a set of standard instructions), a physical environment that is approximately equal for all participants (e.g., in terms of lighting or sound levels), a systematic time course of the experiment (e.g., fully

randomized or counterbalanced sequences of trials), and restricted pre-defined modes of response for the participant (Kantowitz, Roediger and Elms 2009).

This high degree of standardization brings about important advantages, but also has its drawbacks.² A major advantage is that the controlled procedures allow for direct replication of the results, a traditional cornerstone of good science. Given the method section from a published experimental study, it is straightforward to set up a similar study anywhere else in the world to test the reliability of the original results. This way the reliability of the findings can be checked. Another main advantage of the experimental approach is a high level of internal validity. Provided that the experiment is properly designed and conducted, one can be relatively sure that the factors manipulated in the experiment, rather than theoretically irrelevant processes, actually caused the observed changes in the dependent variables. This provides a conceptual precision that is extremely valuable for theoretical development (e.g., to devise models that distinguish sharply between different aspects of attentional function: Bundesen and Habekost 2014).

However, the isolation of particular psychological processes in the laboratory also entails a risk of reducing the phenomenon of interest to something less meaningful. The dilemma can be illustrated by an example. Suppose one is interested in visual search, the ability to locate a particular object in a visual scene. Ultimately, one is aiming to understand the psychological mechanisms involved in a complex real-life situation like looking for a particular person while standing in a busy street with many distractions. Theoretically, many different factors may influence this visual search process: particularly salient colors or forms may attract attention, the number or the location of the distracting objects may be important, prior learning experience and emotional state could also be relevant, and so on. These factors are all simultaneously active in the busy street, which makes it very difficult to conclude something specific from observing people's behavior in this situation.

The experimental approach offers a way of disentangling the influence of all these factors by singling out particular ones for study in the laboratory. For example, the influence of color can be studied by varying this factor systematically, while keeping all other factors constant. In another line of experiments, one might instead focus on the influence of emotional states, and so on. The question is then to what extent results obtained in the laboratory can be integrated with each other and generalized back to the real-life situation; whether the experimental study has „ecological validity“ (Morton and Williams 2010, 253-275). This is generally difficult to determine, as one can-

not merely rely on a superficial impression of whether the experimental task „seems similar“ to the real-life process or not (whether it has „face validity“). In some cases, one might have relevant evidence to estimate the ecological validity of the measure, for example if there is a reliable relation between an experimental test score and some measure of real-life performance (e.g., the ability to drive a car safely). However, such evidence can be ambiguous and in many cases simply be lacking.

A different approach is to assume that psychological theories provide the necessary ecological validity, since they address general psychological mechanisms. In this view, the purpose of laboratory experiments is not to mimic real-life situations, but to test particular predictions of theories. Because the theories have general scopes and should hold across many situations, it should also be possible to falsify or confirm their predictions in a laboratory setting. From this perspective, it matters less that an experimental task may seem to be a reduced version of the phenomenon in question, because the laboratory findings can still test the validity of a theory that speaks to general psychological questions.

Another fundamental question in experimental psychology concerns whether to investigate a few individuals in great detail or rather to examine large groups of people by more coarse measures. If a psychological process is assumed to function in a highly similar manner across healthy adult individuals (for the uniformity hypothesis see Coltheart 2002), it makes good sense to investigate its details very precisely in a small group of participants, and then generalize the findings to the whole population. This is, for example, often assumed for basic sensory processes, where individual participants are typically investigated very extensively for detailed analyses of their perceptual mechanisms (e.g., Petersen and Andersen 2012). The case-based approach is also common in more applied parts of psychology, for example in cognitive neuropsychology, where many of the great discoveries on brain-behavior relationships were originally based on studies of single patients with brain damage. For example, the fundamental role of the hippocampus for memory processes was first revealed by studies of patient H.M., who suffered a severe memory loss after his hippocampus was operationally removed in both sides of the brain (Scoville and Milner 1957). Such neuropsychological findings have since been confirmed in many individuals, and generally one seeks to combine the analytical depth and precision of single case studies with the representativeness obtained by studying large groups of people.

Two examples: accuracy and response time in psychological experiments

The two main dependent variables (outcome measures) used in experimental psychology are *accuracy* and *response time* (Ashcraft and Radvansky 2013). The outcome measures often have limited interest in themselves, but represent ways of testing models of the underlying psychological processes. In more advanced cases these psychological models take mathematical form, which enables highly specific hypothesis testing. Starting with accuracy, this is a measure of the correctness versus failure of a particular mental process. As an example of an accuracy based experiment, consider a task where six unrelated letters are flashed on a computer screen for a brief period of time (e.g., 50 ms). The participant's task is to report as many of the letters as possible (*whole report*; Habekost and Starfelt 2009). If the task is repeated a sufficient number of times, and the exposure duration is systematically varied from near-threshold to ceiling performance, the mean number of correctly reported letters (i.e., accuracy) develops as a function of exposure time in a characteristic fashion: At very low exposure durations accuracy is zero, then the score starts to rise abruptly, followed by a gradual leveling of the accuracy curve to approach an asymptotic maximum that is typically between three and four letters. Shibuya and Bundesen (1988) showed that this performance pattern can be very closely modeled by an exponential function that includes three parameters: the visual processing speed C , the storage capacity of visual short-term memory K , and the perception threshold t_0 . The original analysis of Shibuya and Bundesen was based on many hours of testing just two participants, but has since been validated in numerous studies involving thousands of people, also individuals with brain damage or psychiatric disturbances. The processes involved in the whole report task can be understood by a general model of attention (the TVA model is found in Bundesen 1990, Bundesen and Habekost 2008), where selection of visual information for conscious perception is viewed as a race between all elements in the visual field, and capacity limitations such as the C and K parameters are crucial for the outcome.

The other main dependent variable in experimental psychology, response time, represents a sum of all processes between stimulus and response. Typically one is not interested in the overall response time but rather in how specific psychological processes contribute to certain parts of it. To reach such conclusions, sophisticated designs and analysis of the experiments are necessary. Sternberg (1969) developed an experimental design that is regarded as a classical example of response time analysis. As in the previous example, the experimental task

is simple (Sternberg 1969). The participant must memorize a small set of letters (either 2, 3, 4, or 5 items), this time shown for so long time on the computer screen that perceptual limitations are not a problem for solving the task. The letter set is then held in mind and followed by a probe letter on the screen. The task is simply to determine as rapidly as possible whether the probe letter was in the memory set (which is the case for 50% of the trials, randomly intermixed). This task requires efficient mental search of the items held in mind, and the purpose of the experiment is to elucidate the way this search process is carried out. It turns out that the mean response time is a strictly linear function of the number of letters in the memory set. Sternberg interpreted this as evidence that participants mentally search through the memory set in a *serial* fashion, that is one letter at a time, rather than process all letters in the memory set simultaneously to determine if there is a match to the probe.

This serial search hypothesis is consistent with the fact that response time increases with a constant number of milliseconds for each item in the memory set (i.e., linearly). Further, Sternberg noted that the slope of the linear function was similar regardless of whether the probe was in the memory set or not. Sternberg took this as an indication that, contrary to intuition, the mental search is performed in an *exhaustive* rather than a *self-terminating* manner. That is, the participant continues the mental search of the memory set even though the probe letter is recognized during the process, and therefore the search is not performed any faster if a match is present or not. These very clear results have been replicated numerous times, although other psychological mechanisms than described in Sternberg's original model have since been proposed to account for the pattern of response times.

Unfortunately, these elegant mathematical models are seldom able to account for more complex psychological processes where strategic factors, such as choices between different ways of solving the task, and response complexity (e.g., hundreds of eye movements during a search task) produce so many degrees of freedom that the performance pattern can no longer be modeled with mathematical precision. However, such psychological processes can still be modeled in more general, qualitative terms, and these models can also be subjected to hypothesis-based experimental testing.

Experimental psychology and cognitive neuroscience

The experimental approach to psychological processes has its roots in the natural sciences. It is therefore no wonder that it is highly compatible with the most relevant parts of the natural sciences, namely the neurosciences,

which study the biology of the brain (e.g., Gazzaniga et al. 2009). In the field of cognitive neuroscience combined measurements are made of behavioral performance on a psychological task and some brain property, for example, blood flow in specific regions of the cortex (Jezzard, Matthews and Smith 2001), electrical activity in large populations of neurons (Luck 2005), or the anatomical location of a brain lesion (Damasio and Damasio 1989). This way one can obtain direct correlations between a well-defined psychological process (isolated by the experimental task) and particular aspects of brain function. The scientific power of this cross-disciplinary approach has become very evident in the last few decades, where the neural correlates of more and more psychological processes have been put under scrutiny by sophisticated technical methods: magnetic resonance scanning of blood flow patterns, mathematical modelling of electrophysiological activity in the cortex, magnetic and electric stimulation of particular brain areas, and many more (e.g., Purves et al. 2013). This has led to many remarkable discoveries about how basic mental processes depend on specific parts of the brain. For example, measurements of single neurons in the visual cortex have shown that changes in their electrical activity with different attentional states can be described using the same mathematical equations that apply to the psychological behavior of the whole organism (Bundesen, Habekost and Kyllingsbæk 2005).

The scope of these mind-brain investigations, which initially focused on elementary cognitive processes (e.g., visual perception) have widened greatly in recent years and now include topics drawn from all over the humanistic and social sciences. For example, inspired by the scientific success of the core parts of cognitive neuroscience, researchers are now studying the neural basis of phenomena as diverse and psychologically complex as religious beliefs (e.g., Haidt 2012), aesthetic experiences (dio Cinzia and Vittorio 2009), and electoral voting patterns (Amodio, Jost, Master and Yee 2007). Empirical progress has, however, been more limited in many of these fields, raising the question of how far the cognitive neuroscience paradigms can be applied. Central to this discussion is the question of what mental and behavioral processes can be captured by the highly individualistic approach of the controlled psychological experiment.

Experimental psychology and affective neuroscience

Recently, experimental research has also been widely used within the emerging field of affective neuroscience (e.g., Davidson et al. 2003, Davidson and Begley 2013, Ekman and Davidson 1994, LeDoux 2003). As a sign of this trend, the American Psychological Association in 2001

founded a scientific journal aiming at affective research called *Emotions*. Along similar lines as in cognitive neuroscience, the study of affective psychological processes has also benefitted tremendously by merging it with the latest findings from neuroscience. It is important to note that affective science is more than mere studies of emotions. Affective science distinguishes between six major affective phenomena and encompasses *emotions, feelings, moods, attitudes, affective styles* and *temperament* (Scherer and Peper 2001). Yet, importantly, these six affective phenomena are to be understood as a catalogue of the most frequently study areas within affective science, not an exhaustive list (Davidson et al. 2003, xiii).

Similarly, cognitive and affective neuroscience are also not to be understood as separate sciences. The distinction between affect and cognition dates back to Plato's philosophical discussions, where he understood emotions to be in direct opposition to cognition. Yet, recent research has shown that the two processes rather should be seen as complimentary than as adversaries. And, increasingly, psychological experimental research explores the interaction between cognition and emotion to study the dynamics of, for example, the processes of memory, judgment and decision-making (e.g., Scherer 2003, 563). The exploration of interactions between affective and bodily processes were pioneered and popularized by Antonio Damasio, who challenged two central tenets within neuroscience; first, the tendency to study the brain and body separately, and, second, the predominant understanding of rationality as something separate and distinct from emotions (Burkitt 2014, 79, Damasio 1994).

These ontological insights have provided the basis for a new research agenda, focusing not only on the exploration of affective processes in themselves, but also providing grounds for studies on the interaction between affective and cognitive processes. These studies have provided insights into the role of emotions on, for example, attitudes and judgments (e.g., Forgas 2003) as well as the role of emotions in decision making (e.g., Loewenstein and Lerner 2003) to mention a few examples. Central to these findings are their added value in a political science perspective, as they shed light on the role of emotions when individuals make political decisions or interact in the broader political society. Still, in order to generalise these findings to broader political and/or societal discussions, which characterises political science as an academic field, we also need to explore these individual level affective processes in a social and contextual perspective.

Individual versus social perspectives on psychological processes

The perhaps most common criticism of experimental psychology holds that it is problematic to study humans independently of cultural and social context, as it is attempted in the controlled laboratory setting. This is, for example, a central statement of the so-called critical psychology movement, which was founded in the 1970s and draws heavily on Marxist theory (e.g., Holzkamp 1983). Critical psychology was quite influential in Danish psychology in the last decades of the 20th century, whereas the impact on international psychology has been limited. Regardless of the relevance of Marxist perspectives in psychology, the general point about the importance of socio-cultural factors on human behavior remains important and has also been advocated from many other sides in the social sciences (e.g., Heine 2010).

While it is obvious that human beings are inherently social, and that cultural influences are pervasive in our lives, it seems equally clear that many psychological processes, for example our abilities to perceive, think, and remember, can be meaningfully studied at the individual level. The remarkable empirical progress achieved in cognitive and affective neuroscience also bears witness to the fact that (at least some) psychological processes can be well studied at the level of the individual organism. Still, one of the most important roles of psychological processes is „...*their regulatory function in relationships, social interaction, and group organization.*“ (Davidson et al. 2003, xiv). Or, in brief, their relevance for the socio-political environment in which the studied phenomena take place.

Within the recent explorations in psychology and neuroscience, there have been attempts to include the social aspect of affective phenomena with the development of the nascent field of social neuroscience (e.g., Cacioppo et al. 2000, Lieberman 2007, Heatherton and Wheatley 2010). This is where cognitive and affective neuroscience becomes relevant for political science. The core of political science is defined by the study of phenomena relevant to understand the political system and society – i.e. the interaction between individuals in a broader societal setting, and with the particular focus to understand the occurrence of politically relevant phenomena better. This has been the aim of social psychology for many years, for example, when exploring intergroup relations (e.g., Tajfel 1982). With the introduction of neuroscience into the fields of affection and cognition, experimental methods have reached a new cross-disciplinary way to provide insights into the psychological dimensions of political science.

Thus, rather than arguing about the necessity of socio-cultural perspectives on psychological processes in general, it seems more fruitful to evaluate the matter relative to each particular phenomenon one wants to study. When we are dealing with elementary mechanisms of cognitive functions such as perception, attention, and memory, which seem to depend on brain circuits that are common to all members of the human race, the individually oriented perspective of experimental psychology is on firm grounds. It is less clear how the influence of cultural differences and social context can be handled for some of the more complex processes that have recently entered the focus of experimental psychology and cognitive or affective neuroscience. Is it, for example, justified to investigate a person's social behavior and preferences in a magnetic resonance scanner, where the person lies immobilized and alone while carrying out a task that is entirely determined by the experimental design? In cases such as these, one should be careful to weigh the advantages of the rigorous experimental method against the drawbacks of its reductionism.

Conclusion

Unlike mainstream political science, laboratory experiments have been a core tool in psychological research for many decades. Though experiments as a method are not without serious shortcomings and pitfalls, they simultaneously provide insights into psychological processes that are hard to observe using other kinds of methodologies. This article has accounted for the basic rationale behind laboratory experiments in psychological research as well as pointed to the reductionist pitfalls inherently present in the individual level experimental measurement. Furthermore, the article has described recent developments in the field of cognitive neuroscience as well as the even newer evolution of the field of affective neuroscience. We have emphasised that the current tendency to combine findings from neuroscience with psychological research has provided new and pioneering knowledge, also to the psychological fields of most interest to political scientists. Yet, we urge researchers to remain aware of the limitations of experimental methods and not limit their conclusions to the individual perspective.

Bibliography

- Amodio, DM, Jost, JT, Master, SL, & Yee, CM, 2007, 'Neurocognitive correlates of liberalism and conservatism', *Nature Neuroscience*, vol.10, pp. 1246-1247.
- Ashcraft, MH & Radvansky, GA, 2013, *Cognition* (5th edition). Pearson New International Edition, Prentice Hall, Essex.
- Baumrind, D 1964, 'Some thoughts on Ethnics of Research: After Reading Milgram's Behavioral Study of Obedience', *American Psychologist*, vol. 10, pp. 421-423.
- Bundesen, C 1990, A Theory of Visual Attention, *Psychological Review*, vol. 97, pp. 523-547.
- Bundesen, C & Habekost, T 2008, *Principles of Visual Attention: Linking the Mind and Brain*, Oxford University Press, Oxford.
- Bundesen, C & Habekost, T 2014, 'Theory of Visual Attention (TVA)', in S Kastner & K Nobre (eds), *Oxford Handbook of Attention*, Oxford University Press, Oxford.
- Bundesen, C, Habekost, T & Kyllingsbæk, S, 2005, 'A neural theory of visual attention: bridging cognition and neurophysiology', *Psychological Review*, vol. 112, no. 2, pp. 291-328.
- Burkitt, I 2014, *Emotions and Social Relations*, Sage Publications, London.
- Cacioppo, JT, Berntson, GG, Sheridan, JF & McClintock, MK 2000, 'Multi-level integrative analyses of human behavior: Social neuroscience and the complementing nature of social and biological approaches', *Psychological Bulletin*, vol. 126, pp. 829-843.
- Coan, JA & Allen, JJB (eds) 2007, *Handbook of Emotion Elicitation and Assessment*, Oxford University Press, Oxford.
- Coltheart, M 2002, 'Cognitive Neuropsychology', in Wixted, J (ed.), *Steven's Handbook of Experimental Psychology*, John Wiley & Sons, New York.
- Damasio, H & Damasio, AR 1989, *Lesion analysis in neuropsychology*, Oxford University Press, New York.
- Damasio, A 1994, *Descartes' Error: Emotions, Reason, and the Human Brain*, Vintage, London.
- Davidson, RJ & Begley, S 2013, *The Emotional Life of Your Brain. How to change the way you think, feel and live*, Hodder and Staunton, London.
- Davidson, RJ, Scherer, KR & Goldschemidt, HH (eds.) 2003, *Handbook of Affective Sciences*, Oxford University Press, Oxford.
- Davidson RJ, Begley, S 2013, *The Emotional Life of Your Brain: how to change the way you think, feel and live*, Hodder and Staunton, London.
- Dickson, ES 2011, 'Economics versus Psychology Experiments. Stylization, Incentives, and Deception', In Druckman, JN, Green, DP, Kuklinski, JH & Lupia, A (eds), *Cambridge Handbook of Experimental Political Science*, Cambridge University Press, Cambridge.
- Dio Cinzia, D & Vittorio, G 2009, 'Neuroaesthetics: a review', *Current Opinion in Neurobiology*, vol.19, no.6, pp. 682-687.
- Ekman, P & Davidson, RJ (eds) 1994, *The Nature of Emotion. Fundamental Questions*, Oxford University Press, New York.
- Forgas, JP 2003, 'Affective Influences on Attitudes and Judgments', In Davidson, RJ, Scherer, KR & Goldschemidt, HH (eds), *Handbook of Affective Sciences*, Oxford University Press, Oxford.
- Gardner, H 1985, *The Mind's New Science: A history of the cognitive revolution*, Basic Books, New York.
- Gazzaniga, MS, Ivry, RB & Mangun, GR 2009, *Cognitive Neuroscience. The Biology of the Mind*, WW Norton & Company, New York
- Habekost, T & Starrfelt, R 2009, 'Visual attention capacity: A review of TVA based patient studies', *Scandinavian Journal of Psychology*, vol. 50, no. 1, pp. 23-32.

- Habekost, T, Petersen, A & Vangkilde, SA 2014, 'Testing attention: Comparing the ANT with TVA based assessment' *Behavior Research Methods*, vol. 46, no. 1, pp. 81-94.
- Haidt, J 2012, *The Righteous Mind: Why Good People are Divided by Politics and Religion*, Pantheon Books, Toronto.
- Haney, C, Banks, WC & Zimbardo, PG 1973, 'Study of prisoners and guards in a simulated prison', *Naval Research Reviews*, vol. 9, pp. 1-17.
- Heatherton, TF & Wheatley, T 2010, Social Neuroscience, In Baumeister, RF & Finkel, EJ (eds.), *Advanced Social Psychology. The State of the Science*, Oxford University Press, Oxford.
- Heine, SJ 2010, 'Cultural Psychology', In Baumeister, RF. & Finkel, EJ. (eds.), *Advanced Social Psychology. The State of the Science*, Oxford University Press, Oxford.
- Holzkamp, K 1983, *Grundlegung der Psychologie*, Campus, Frankfurt.
- Jezzard P, Matthews PM & Smith SM (eds.) 2001, *Functional Magnetic Resonance Imaging: an Introductory Guide*, Oxford University Press, Oxford.
- Kantowitz, BH, Roediger, HL, & Elmes, DG (2008), *Experimental Psychology*, 9 Edn, Wadsworth, CA, Belmont.
- Ledoux, J 2003, *The Emotional Brain*, Phoenix Paperback, London.
- Lieberman, MD 2007, 'Social Cognitive Neuroscience: A Review of Core Processes', *Annual Review of Psychology*, vol. 58, pp. 259-289.
- Loewenstein, G & Lerner, JS 2003, 'The Role of Affect in Decision Making', In Davidson, RJ, Scherer, KR & Goldschemidt, HH (eds.), *Handbook of Affective Sciences*, Oxford University Press, Oxford.
- Luck, S 2005, An Introduction to the Event-Related Potential Technique, The MIT Press
- Milgram, S 1963, 'Behavioral study of obedience', *Journal of Abnormal and Social Psychology*, vol. 67, pp. 371-378.
- Morton, RB & Williams, KC 2010, *Experimental Political Science and the Study of Causality: From Nature to the Lab*, Cambridge University Press, New York.
- Petersen, A & Andersen, TS 2012, 'The effect of exposure duration on visual character identification in single, whole, and partial report', *Journal of Experimental Psychology: Human Perception & Performance*, vol. 38(2), pp. 498-514.
- Posner, MI 2011, *The Cognitive Neuroscience of Attention*, The Guildford Publication Inc., New York.
- Purves et al. 2013, Principles of Cognitive Neuroscience. 2. Edn., Sinauer Associates, Inc., Sunderland, MA
- Scherer, KR 2003, 'Introduction: Cognitive Components of Emotions', In Davidson, RJ, Scherer, KR & Goldschemidt, HH (eds.), *Handbook of Affective Sciences*, Oxford University Press, Oxford.
- Scherer, KR & Peper, M 2001, 'Psychological theories of emotions and neuropsychological research', In Boller, F & Grafman, J (eds.), *Handbook of Neuropsychology*, Elsevier, Amsterdam.
- Scoville WB & Milner, B 1957, 'Loss of recent memory after bilateral hippocampal lesions', *Journal of Neurology, Neurosurgery, and Psychiatry*, vol. 20, pp.11-21.
- Shibuya, H. & Bundesen, C 1988, Visual selection from multielement displays: measuring and modeling effects of exposure duration, *Journal of Experimental Psychology: Human Perception and Performance*, vol. 14, pp. 591-600.
- Sternberg, S 1969, 'Memory-scanning: mental processes revealed by reaction-time experiments', *American Scientist*, vol. 57, pp. 421-457.
- Tajfel, H 1982, 'Social Psychology of Intergroup Relations', *Annual Review of Psychology*, vol. 33, pp. 1-39.
- Uttal, W. R. (2001). The new phrenology. Cambridge, MA: MIT Press.
- Wilson, TD, Aronson, E & Carlsmith, K 2010, 'The Art of Laboratory Experimentation', In Gilbert, DT, ST, F & Lindzey, G (eds.), *The Handbook of Social Psychology*, McGraw-Hill, Boston.

Notes

1. We wish to thank for the helpful suggestions and advices from an anonymous reviewer.
2. For more about advantages and disadvantages of laboratory experiments, see the contribution by J.H. Nielsen (2014) in this special issue volume.

Eksperimenter og politologisk forskning: Muligheder og begrænsninger¹

Julie Hassing Nielsen

Post.doc., Institut for Statskundskab, Københavns Universitet

De seneste år har bevidnet et boom i brugen af eksperimenter inden for politologisk forskning. Indtil da havde politologien kun modvilligt accepteret eksperimenter i sin metodiske værktøjskasse, imens naborisciplinerne – økonomi og psykologi – har benyttet dem i årevis. Denne artikel har to formål. For det første opridses mulighederne og begrænsningerne ved brug af forskellige eksperimentelle designs. Her fokuseres på laboratorie-, survey- og felt eksperimenter. Der argumenteres for, at valget af eksperimentelt design ofte repræsenterer et tradeoff mellem kontrol af intervenserende faktorer og eksperimentel realisme. For det andet opridses kort de politologiske problemstillinger, hvor eksperimentet er særligt velegnet som metode. Her fremhæves, at særligt studiet af politisk psykologi, som har været voksende de seneste år, har haft gavn af eksperimentet grundet feltets ofte endogene problemstillinger, som ellers er svære at undersøge.

Hvorfor eksperimenter i statskundskab?

Tildelingen af Nobelprisen i økonomi i 2009 til Elinor Ostrom illustrerede en udvikling, som længe havde været undervejs: Eksperimenteres stigende anerkendelse inden for politologisk forskning. Igennem hovedparten af sin forskningskarriere befandt den empiriske Ostrom sig enten i felten eller i laboratoriet for at undersøge klassiske fordelingsspørgsmål eksperimentelt. Resultatet blev blandt andet teorien om „*common pool resources*“, som adresserer, hvordan samfundsinstitutioner opbygges og fungerer (e.g., Ostrom 1999, Ostrom 1998, Ostrom and Gardner 1992). Men Ostrom er også personificeringen af

en tværdisciplinær strømning, som har præget forskningen de seneste årtier. Skønt hun oprindeligt var uddannet økonom, trak hun også på det antropologiske felt eksperiment, alt imens hun adresserede problemstillinger, politologerne længe havde monopoliseret.

Historien om Ostroms Nobelpris er altså historien om en stadig mere rodfæstet tværdisciplinær politologisk tilgang. Særligt psykologiske og økonomiske teorier testes i stigende omfang eksperimentelt med henblik på at besvare politologisk relevante problemstillinger. Det nye består i det tværdisciplinære møde mellem psykologi, økonomi og politologi forenet via det eksperimentelle forskningsdesign – et møde, som belyser nye vinkler på gamle problemstillinger. Der er primært tre grunde til denne udvikling. For det første er der en stigende interesse i at identificere kausale forhold inden for politologien (e.g., Hariri 2012). Denne interesse går hånd i hånd med en opblødning af politologers måde at anskue inferens og validitet. Hvor robusthed og validitet indtil for nyligt blev vurderet på baggrund af large-n repræsentative stikprøver af befolkningen, så har man nu åbnet for eksperimentets måde at danne inferens på baseret på Rubins kausalmodel, som forklares nedenfor. For det andet har vi set en stigende interesse for den psykologiske dimension af politologiske problemstillinger, eksempelvis i studier af personligheds betydning for holdningsdannelse (e.g., Gerber et al. 2013, Gerber et al. 2011, Dinesen et al. Forthcoming).² Og, som jeg senere fremhæver, er særligt de psykologiske problemstillinger velegnet til at blive undersøgt eksperimentelt. For det tredje har den teknologiske revolution siden 1990'erne introduceret ny software, og sammen med mulighederne på internettet har dette gjort eksperimenter betydeligt lettere at udføre eksempelvis via spørgeskemakonstruktioner (Morton and Williams 2010b, 339-340).

Denne artikel introducerer de basale fordele og ulemper ved brugen af forskellige eksperimentelle designs inden for politologien – her fremhævet som et tradeoff mellem muligheden for kontrol på den ene side og eksperimentel realisme på den anden. Herudover behandles kort de psykologiske politologiske problemstillinger, hvor eksperimentet er særligt velegnet som metode. Nærværende artikel skal derfor ses i sammenhæng med Nielsen, Sebald og Webbs (2014) og Habekost og Niensens (2014) bidrag til dette temanummer. Hvor førstnævnte artikel behandler brugen af eksperimenter inden for økonomisk forskning og opřidser de problemstillinger, eksperimenter særligt bruges til inden for denne disciplin, omhandler sidstnævnte psykologiens brug af eksperimenter med særligt fokus på kognitiv og affektiv neuroscience.

I denne artikel berører jeg tre typer af eksperimenter – laboratorie-, survey- og felt eksperimenter. Det naturlige eksperiment fremhæves også ofte som en fjerde eksperimentform. Præmissen bag et naturligt eksperiment er den samme som et almindeligt eksperiment: Randomiseret behandling tildelt en gruppe, imens en anden gruppe forbliver ubehandlet – hvilket jeg vil beskrive mere detaljeret i næste sektion (e.g., Angrist and Pischke 2009). Da denne randomisering sker naturligt i naturlige eksperimenter, og man derfor ikke med sikkerhed kan fastslå, at randomiseringsmekanismen ikke beror på en ukendt faktor, benævnes randomisering i naturlige eksperimenter „*as if random*“ (Dunning 2008). De fleste naturlige eksperimenter adresserer historiske og institutionelle spørgsmål (e.g., Acemoglu et al. 2010), selvom nogle også kigger på mere psykologiske problemstillinger, eksempelvis Dreyer Lassen og Serritzlews (2011) naturlige eksperiment om kommunesammenlægnings betydning for politisk legitimitet (Dreyer Lassen and Serritzlew 2011). Fordi naturlige eksperimenter ikke involverer forskerens aktive intervention i datagenereringsprocessen, og fordi randomisering antages *post hoc*, adresserer de andre metodiske udfordringer end dem, der her behandles i relation til det eksperimentelle design. Derfor vil de ikke blive behandlet yderligere i nærværende artikel.

Det første afsnit i artiklen beskriver eksperimentet som metodisk design, herunder hvordan det adskiller sig fra de klassiske large-n repræsentative observationsstudier, som ofte bruges inden for politologien. Herefter præsenteres de tre hyppigst forekomne eksperimentelle designs: laboratorie- (herefter lab-), survey- og felt eksperimenter. Det fremhæves, at valget af eksperimentelt design ofte er et tradeoff mellem eksperimentel kontrol og mundan realisme. I artiklens andet afsnit behandles relationen mellem metodevalg (i.e. eksperimenter) og de forskningsspørgsmål, som man ønsker at undersøge. Her beskrives afslutningsvist, hvorfor særligt politisk psyko-

logiske spørgsmål er velegnet til at blive undersøgt eksperimentelt.

Hvad er et eksperiment?

Inden for politologisk forskning skelner man traditionelt mellem tre typer af eksperimentelle designs; lab-, survey- og felt eksperimenter. Hvert forskningsdesign har sine fordele og ulemper, ligesom de alle fortsat udvikler sig i nye retninger grundet forskernes opfindsomhed og den teknologiske udvikling. Særligt har lab- og survey eksperimenter været i markant fremmarch de seneste år grundet teknologiske landvindinger (Morton and Williams 2010b, 340). I dette afsnit konceptualiseres eksperimentet som metode, og Rubins Kausalmodel, hvorpå eksperimentets underliggende logik er bygget, forklares.

Eksperimenter besvarer kausale spørgsmål, og metoden beror på den kontrafaktiske tilgang til kausalitet, også kendt som Rubins Kausalmodel (RKM). Grundlæggende defineres en kausal relation som en „*asymmetrisk relation mellem to fænomener, årsag og virkning, hvor den betingede sandsynlighed for virkning, når årsag er til stede, adskiller sig fra den ubetingede sandsynlighed for virkning, når årsag ikke er til stede*“ (Hariri 2012, 185). I RKM deducerer man med andre ord den observerede virkning, når en given årsag er til stede, med den observerede virkning, når årsagen er fraværende (Rubin 1974). Et eksempel kan være, at vi ønsker at måle alkohols betydning for hovedpine. Alkohol er her årsag, og hovedpine er virkningen. I RKM deducerer man da den observerede hovedpine *efter* indtagelse af alkohol med den observerede hovedpine *uden* indtagelse af alkohol. Forskellen mellem graden af de to hovedpiner er alkohols betydning. Desværre er virkeligheden ikke så simpel, da den kontrafaktiske situation ofte ikke er målbar, da det jo ikke var det, som skete (!). Denne situation overkommer man i et eksperiment ved *randomiseret* tildeling af behandling (eksempelvis alkoholindtag) til en indsatsgruppe, som får behandling, samtidig med man beholder en *randomiseret* kontrolgruppe, som ikke modtager behandlingen. Ofte – særligt når der er tale om medicinske forsøg – involveres også placebo grupper. Randomisering er her kursiveret, fordi man ved tilfældig tildeling af behandling og placering i kontrolgrupper kan antage, at alle faktorer, som har betydning for det kausale forhold, holdes konstante. Den ikke-behandlede kontrolgruppe udgør ofte eksperimentets såkaldte baseline.

Den ovenstående basale beskrivelse af eksperimentet er senere – i takt med eksperimenterens opblomstring inden for politologien – blevet døbt „den naive forklaring af eksperimenter“, da flere designs eksempelvis ikke længere opererer med en baseline, og mange designs ofte er mere komplekse end skitseret ovenfor (Morton and Williams

2010b, 341). Eksperimentet beror på en række antagelser om effekten af den eksperimentelle behandling på deltagerne. Disse antagelser kaldes Stable Unit Treatment Value Assumptions (SUTVA), og ethvert eksperimentelt design og dets resultater skal altid evalueres på baggrund af, hvorvidt eksperimentet lever fyldestgørende op til disse antagelser (Morton and Williams 2010a, 96-97).

Eksperimenter har som politologisk metode haft en kæmpe renæssance de seneste år – en udvikling, som er dokumenteret i adskillige studier (e.g., Morton and Williams 2010a, McDermott 2002, Druckman et al. 2011, Druckman et al. 2006). Den eksperimentelle metode er dog et lån fra psykologi og økonomi. Traditionelt set har politologien været en observationsvidenskab og ikke en eksperimentel videnskab, som det allerede blev manifesteret tilbage i 1909 af *American Political Science Association's* daværende præsident Lowell (Lowell, 1910). Meget vand er løbet under broen siden da, og eksperimenter er nu i vid udstrækning en accepteret politologisk metode. Alligevel har mange forskere stadig svært ved at forene sig med det faktum, at eksperimenter ikke beror på et large-n repræsentativt udsnit af befolkningen, men drager kausal inferens og validitet fra RKM og den målte behandlingseffekt.

En af de absolutte fordele ved eksperimenter er mulighed for kausal estimering. Ligesom vi kan læse i dette temanummers artikel om eksperimentelle økonometri (Nielsen et al. 2014) og eksperimentel psykologi (Habekost and Nielsen 2014), adskiller eksperimentel data sig fra observationsdata ved forskerens aktive involvering i datagenereringsprocessen (DGP). Ved regulære observationsdata intervenserer forskeren ikke aktivt i DGP, og man kan derfor ikke identificere kausalsammenhæng, da man ikke har den kontrafaktiske situation at sammenligne det observerede fænomen med (e.g., Angrist and Pischke 2009). At det eksperimentelle design beror på en aktiv DGP betyder, at der stilles andre krav til forskeren og forskningsprocessen, når det eksperimentelle design udføres. Mange af disse krav er beskrevet mere fyldestgørende andetsteds (e.g., Morton and Williams 2010a, Druckman et al. 2011). Her vil jeg fokusere på to: Eksperimentel kontrol og mundan realisme.

Det eksperimentelle design: Et tradeoff mellem kontrol og realisme

I den virkelige verden forgår mange kausale processer på samme tid, og andre faktorer (ofte indsamlet i fejldet i kvantitative forskning) influerer ustandseligt på det kausale forhold, som vi ønsker at måle. Ofte ønsker man at isolere det kausale forhold så godt som muligt fra andre faktorer, så man kan måle det rene årsag-virkningsforhold. Modsat tilstræber man altid, at det eksperimentelle

design ligner virkeligheden så meget som muligt. Designes eksperimentet på en sådan måde, at man udelukker for mange faktorer, som normalt er til stede i den virkelige verden, kan det gå ud over den mundan realisme (i.e. at eksperimentet ikke ligner den virkelighed, som man forsøger at måle). Mit argument er her, at disse to centrale aspekter næsten altid står i modsætning til hinanden, således en høj kontrollerbarhed i eksperimentet, hvor man holder mange intervenserende faktorer konstante i eksperimentets design, ofte er på bekostning af mundan realisme og vice versa.

Muligheden for kontrol er størst, når forskeren personligt overvåger eksperimentet. Dermed er den også størst i labeksperimenter, hvor eksperimentet – som navnet antyder – udføres i et forskningslaboratorium (e.g., Lyengar 2011). Idet DGP finder sted i forskerens eget miljø, og forskeren kontrollerer det fysiske rum eksperimentet udføres i, kan forskeren kontrollere sig ud af en masse forstyrrende indtryk og faktorer, som deltagerne ellers ville være udsat for i den virkelige verden. Disse kunne f.eks. være samtale med andre mennesker under selve behandlingen. Ved at kunne udelukke dette holder man andre menneskers indflydelse og holdning konstant. Der er spørgsmål, hvor labeksperimenteret er bedre egnet end andre. Ofte bruges dette design til endogene individuelle kognitive eller emotionelle processer, som ikke er fysisk målbare, sådan som Habekost og Niensens (2014) artikel i dette temanummer beskriver. Disse processer er nemlig ikke kun svære at måle i det virkelige liv, fordi de kræver specielle måleredskaber. Disse processer er også under konstant bombardement fra andre intervenserende faktorer i omverdenen. Derfor er labeksperimenter – hvor denne intervenserende „støj“ kan kontrolleres – den bedste måde at måle endogene kognitive og emotionelle processer på. Det er derfor også labeksperimenter, som rangerer højest på kontrollerbarhedsskalaen for de tre typer af eksperimenter, der her fremhæves – efterfulgt (i kronologisk rækkefølge) af surveyeksperimentet og til sidst felteksperimentet.

Med høj grad af kontrol kommer også høj grad af intern validitet. I teorien burde et veldesignet labeksperiment give samme resultater, hvis det bliver gengivet andre steder i verden. Det stigende brug af eksperimenter inden for politologien har de senere år bragt særligt fokus på, hvorvidt et givet eksperimentelt design kan repliceres med samme resultater. En god teoretisk fundats kan give eksperimenter den efterstræbte økologiske validitet (i.e. at eksperimenternes fund kan generaliseres til fænomener eller hændelser i det virkelige liv). Det vil altså sige, at det manifesterede kausal sammenhæng, som er fundet i eksempelvis kontrollerede labeksperimenter, kan generaliseres til den virkelige verden. Den høje grad af kontrol

har dog også en pris, idet den kan forstyrre, hvordan det kausale sammenhæng rent faktisk udspilles i det virkelige liv. Det er netop her, begrebet mundan realisme har betydning.

Labeksperimenter har med deres høje grad af kontrol altså svagheder, og særligt denne eksperimentform er blevet kritiseret for dets manglende mundane realisme. Mundan realisme refererer til spørgsmålet om ekstern validitet (i.e. hvorvidt de fundne resultater kan generaliseres til det omkringliggende samfund). Altså hvordan afspejler eksperimentet de kausale sammenhænge, som rent faktisk finder sted i det virkelige liv. Ofte inddeles mundan realisme i to undergrupperinger: *Eksperimentel realisme* (i.e. hvorvidt deltagerne finder, at der er kongruens mellem den situation, eksperimentet forsøger at imitere, og situationen i det virkelige liv) og *psykologisk realisme* (i.e. hvorvidt deltagerne finder, at der er kongruens mellem de psykologiske processer, eksperimentet genskaber, og tilsvarende processer i det virkelige liv) (Druckman and Kam 2011). Her fokuserer jeg på mundan realisme, som et overordnet begreb, der fanger alle tre ovenstående dimensioner. Mundan realisme refererer altså til begrebet ekstern validitet, fordi man har behov for en høj grad af mundan realisme for at kunne retfærdiggøre, at det eksperimentelle design er i kongruens med det kausale forhold i den virkelige verden, som man ønsker at måle.

Traditionelt har politologien fokuseret på ekstern validitet ved at benytte large-n repræsentative stikprøver af befolkningen i næsten alt kvantitativ forskning. Idet eksperimenter udleder kausal inferens ved randomisering af behandling og dermed indskriver sig i den kontrafaktiske forståelse af kausalitet, jf. RKM, kompromitterer de den traditionelle politologiske grundforståelse af, hvad der gør forskning til god forskning, og sikrer høj robusthed i både design og resultater. Med eksperimentet skal man derfor tænke anderledes om kausal inferens og om kvantitative designs robusthed. Men målsætningen for politologer er ikke kun at isolere kausale sammenhænge og estimere effekten af behandling, sådan som eksempelvis psykologer gør det i forsøget på bedre at diagnosticere eller kurere psykiske sygdomme. Målsætningen er heller ikke at verificere kontekstfrie økonomiske teorier, sådan som eksperimentelle økonomer ofte tilstræber, og som Dickson (2011) har opsummeret det: „... *work in experimental economics tends to proceed within a purposefully abstract, „context free“ environment* ...“ (Dickson 2011, 58). Politologers målsætning – også når det gælder brugen af eksperimenter – bør derimod altid være tværdelt: For det første at måle det kausale forhold og for det andet herefter også at udrede (og dette gerne empirisk), hvilke virkninger konklusionerne har på det omkringliggende samfund. Sidstnævnte gælder særligt for politologerne –

og står delvist i kontrast til både psykologiske og økonomiske eksperimentelle studier. På mange måder kan man derfor se politologiske eksperimenter som en to-skrifts temporal tilgang: Først at sikre eksperimentets interne validitet – og hvis denne rangerer højt, derefter at fokusere på ekstern validitet (McDermott 2011, 28). At tænke den politologiske forskningsproces ind i denne to-skrifts temporale tilgang letter også selve forskningsprocessen og er tilmed også med til at sikre de elementer, som udmærker politologisk forskning fra eksempelvis psykologi og økonomi. Det er i denne sammenhæng, at surveyeksperimenter og felteksperimenter bliver interessante.

Surveyeksperimentet – og delvist felteksperimentet (men det vender jeg tilbage til) – besidder den fordel, at de kan udføres relativt billigt på en large-n repræsentativ stikprøve af befolkningen, samtidig med man (nogenlunde) kan kontrollere for forhold, som forventes at intervenere i det undersøgte kausal sammenhæng (e.g., Sniderman 2011). I et surveyeksperiment allokeres behandling i en almindelig survey, hvor deltagerne (ofte) ikke ved, at de deltager i et eksperiment. Randomisering sker ved, at nogle deltagere får en bestemt behandling, og andre deltagere ikke modtager nogen behandling. Sidstnævnte udgør dermed kontrolgruppen. Denne type eksperiment er særligt populært inden for studiet af politiske budskabs betydning for holdningsdannelse. Eksempelvis kan man give deltagerne forskellige argumenter for en given politik, eksempelvis indvandring, og så måle, hvorvidt det tildelte budskab har betydning for deltagerens holdning til indvandring vis-a-vis kontrolgruppen, der enten ikke modtog et budskab, eller deltagere, som modtog et andet budskab (e.g., Druckman 2004).

Idet surveyeksperimenter udføres ved deltagerens egne computere og i deres virkelige miljø, er kontrollen af forskellige faktorer ikke mulig at håndhæve i samme grad som i labeksperimenteret. Alligevel er surveyeksperimentet i løbet af få år blevet overordentligt populært blandt politologer. Det eksperimentelle design kan nemlig kombineres med et large-n repræsentativt udsnit af befolkningen, og idet eksperimentet eksekveres i deltagerens eget miljø, kan man på flere dimensioner hævde en høj grad af mundan realisme. Surveyeksperimenter er dog *ikke* den virkelige verden, og en række forskere har påpeget dets fejl og mangler. Eksempelvis er behandlingseffekten ofte målt større i surveyeksperimenter vis-a-vis det virkelige liv (e.g., Barabas and Jerit 2010), ligesom de „oneshot“-behandlinger, som man modtager i surveyeksperimenter, er en forsimpning af en langt mere kompliceret proces i den virkelige verden, som deltagerne lever i (e.g., Gaines et al. 2006).

Endelig kan man også drage ud i det virkelige liv – i deltagerens eget miljø – og udføre et felteksperiment (e.g.,

Gerber 2011, Gerber and Green 2010). Det antropologisk-inspirerede felteksperiment er den mindst hyppigt brugte eksperimentform inden for politologien, men den bør bestemt ikke overses. Da vi befinder os i deltagernes eget miljø, og særligt hvis vi ligefrem tildeler behandlingen uden deltagernes viden herom, sikrer vi nemlig med et veludvalgt felteksperiment en meget høj grad af mundan realisme, som end ikke surveyeksperimentet – trods dets fortræffeligheder – kan overgå. Ved at befinde os i deltagernes virkelige miljø og tildele randomiseret behandling i dette miljø sikrer vi, at det naturlige sammenspil mellem relevante observerbare og ikke observerbare variable og det kausale forhold, som vi er interesserede i at måle, udspilles på naturlig vis. Vi er her ude over labeksperimentets kunstige kontrol, og dermed sikrer vi den højeste grad af mundan realisme, som man kan finde inden for eksperimentelle designs.

Men at være ude i „det virkelige liv“ kan give problemer i relation til deltagerne. Særligt relaterer disse problemer sig til deltagernes villighed til at indgå i eksperimentet – ikke blot hvis det drejer sig om deltagernes bevidste deltagelse i eksperimentet, men også hvis deltagerne ubevidst tildeles behandling i et eksperiment. Inden for eksperimentel forskning fremhæver man „compliance“-problematikken (i.e. hvorvidt deltagerne „adlyder“ og modtager den eksperimentelle behandling). Grundet den ofte sporadiske kontakt mellem forskeren og deltagerne i et felteksperiment kan man ikke sikre, at deltagerne modtager behandling på lige fod med eksempelvis deltagere i et labeksperiment. Ofte er problemet, at kun dele af den behandlede deltagergruppe rent faktisk har modtaget behandlingen. Dette benævnes også „one-sided compliance“ (Gerber 2011, 127). En måde, hvorpå man kan overkomme disse problemer, er ikke at måle den gennemsnitlige behandlingseffekt, hvor der ikke tages højde for „compliers“ og „non-compliers“, men at måle den gennemsnitlige behandlingseffekt for dem, som reelt modtog behandlingen. Sidstnævnte kaldes også „complier average causal effect“ (CACE) (Gerber 2011, 128). Tabel 1 opsummerer det tradeoff, jeg her har beskrevet mellem de tre eksperiment typer og mundan realisme vis-a-vis kontrollerbarhed.

Tabel 1: Mundan realisme og kontrollerbarhed: Laboratorie, survey- og felteksperiment

	Mundan realisme	Kontrol
Laboratorieeksperiment	Lav	Høj
Surveyeksperiment	Lav/Middel	Middel
Felteksperiment	Høj	Lav

Kilde: Forfatterens egen tabel

Så hvad er at foretrække? Labeksperiment, som rangerer højt på kontrol, men lavt på mundan realisme? Felteksperiment som rangerer højt på mundan realisme, men lavt på muligheden for kontrol? Indtil nu har de fleste politologer foretrukket en gylden middelvej og benyttet den nyeste teknologi til at udvikle surveyeksperimentet, der beror på RKM-logikken, men ofte udføres på en large-n repræsentativ stikprøve af befolkningen. Det er dog ikke kun kontrollerbarhed og mundan realisme, og de dertilhørende begreber intern og ekstern validitet, som har betydning for brugen af eksperimenter som politologisk design. Det afgørende er forskningsspørgsmålet, som i sidste ende determinerer, hvilke metoder som kan anvendes, og hvor alvorlige eventuelle problemer med kontrollerbarhed og realisme er for de endelige forskningsresultater.

Det eksperimentelle spørgsmål og studiet af politisk psykologi

Ligesom med alle andre politologiske metoder skal også den eksperimentelle metode og forskningsspørgsmålet nøje afvejes i relation til hinanden. Ideelt set er forudsætningen for al god forskning, at spørgsmålet altid kommer først, men ofte har metoden også betydning for, hvilke spørgsmål som reelt kan undersøges, og hvilke aspekter af dem der reelt kan belyses. Man kan sagtens have spørgsmål, som ikke kan besvares med de tilgængelige metoder – ligesom man kan have metoder, som åbner mulighed for besvarelse af enten nye spørgsmål eller belyse nye vinkler på gamle spørgsmål.

De seneste års politologiske jubelseancer over eksperimentets genvundne plads, og de nye teknologiske muligheder, som har flyttet eksperimentets grænser, løber den risiko at give en forringet forståelse af, hvornår eksperimentet som metode er nyttig, og hvilke typer politologiske spørgsmål, der særligt kan besvares eksperimentelt. Foruden selvfølgelig at være spørgsmål af kausal karakter benyttes eksperimentet også særligt inden for det tematiske studie omhandlende politisk psykologi. I dette afsnit præsenterer jeg kort denne hastigt voksende gren inden for samfundsvidenskabelig forskning. Afsnittet tjener som en introduktion til politisk psykologi – en tematik, som læseren får bedre indsigt i ved at læse Laustsens (2014) og Petersen og Aarøes (2014) konklusioner i dette temanummer.

Politisk psykologi er betegnelsen for en bred vifte af studier, som alle tager psykologiske teorier og resultater og tester dem i politologiske studier (e.g., Sears et al. 2003). Denne brede betegnelse dækker over en plethora af forskellige grene inden for psykologiens verden, som er blevet inddraget som politologiske forklaringsfaktorer. Eksempelvis kan nævnes personligheds betydning

for politisk holdningsdannelse, som ikke kun inkluderer lægmands personlighed, som der har været i fokus de senere år (e.g., Mondak and Halperi 2008, Mondak 2010, Gerber et al. 2013, Gerber et al. 2011, Gerber et al. 2010), men også betydningen af politiske elitors personlighed (e.g., Hermann and Taner-Ozkececi 2011, Levy 2003). Herudover har man kigget på psykologiske forklaringer som grupperelationer og gruppedynamikker (e.g., Tajfel 1982), og senest har man også fokuseret på eksempelvis følelsers betydning for holdningsdannelse og politisk adfærd (e.g., Marcus 2003, Lodge and Taber 2005, Haidt 2012).

Brugen af psykologiske teorier i besvarelsen af politologiske spørgsmål er ikke nyt. Allerede tilbage i 1960'erne betonede den pionerende psykolog Converse betydningen af de såkaldte „belief systems“ (i.e. de overbevisningssystemer bestående af prædispositioner og andre socio-økonomiske faktorer, som influerer holdningsdannelse) (Converse 1964). Senere tog Zaller tråden op i sin berømte bog „*The Nature and Origins of Mass Opinion*“ (Zaller 1992). Men med de nye eksperimentelle muligheder har vi nu reelt – for første gang – mulighed for at undersøge de psykologiske processer, som disse værker teoretisk introducerede. Det har medført et massivt boom i empiriske undersøgelser af psykologisk relaterede politologiske problemstillinger.

Den markante brug af eksperimenter inden for særligt studiet af politisk psykologi illustreres måske bedst af indholdet i første udgave af „*Cambridge Handbook of Experimental Political Science*“. Foruden beskrivelser af de enkelte eksperimentformer inkluderer denne håndbog også særskilte sektioner omhandlende beslutningsprocesser, vælgeradfærd, kandidatvurderinger, personlige relationer, studier i etnicitet og identitet, elite beslutningstagning og institutionel behaviorisme – alle tematikker er at finde inden for den psykologiske del af politologiske forskning (Druckman et al. 2011). Der er også særlige områder inden for politisk psykologi, som har taget bestemte eksperimentformer til sig. Det gælder eksempelvis de mange studier i framing af politiske budskabers betydning for holdningsdannelse, som ofte benytter surveyeksperimenter med forskelligartede budskaber for at få et robust estimat af framing-effekten (e.g., Druckman 2001), ligesom særligt studiet af deliberations betydning i beslutningsprocesser har benyttet labeksperimenter (e.g., Karpowitz et al. 2012, Mendelberg and Oleske 2000). Laustsens (2014) bidrag til dette temanummer tjener ligeledes som en god illustration på, hvordan et sur-

veyeksperiment – med studerende som deltagere – kan undersøge, i hvilket omfang præferencer for kandidaters personlighed er forskellig hos henholdsvis venstre- og højrefløjsvælgere.

Det er primært politisk psykologi som politologisk disciplin, der har taget eksperimentel metode til sig de senere år. Primært er det sket, fordi eksperimentet giver en enestående mulighed for at belyse problemstillinger, som ellers har været præget af endogenitetsproblemer (e.g., Angrist and Pischke 2009). Særligt skjulte psykologiske processer som forklaringsfaktor eksempelvis for politisk deltagelse har længe været svære at estimere effekten af grundet endogenitet i de large-n observationsstudier, som traditionelt bruges som datakilde. Med eksperimenter kan man nu teoretisk identificere de enkelte processer *a priori* DGP – for derefter at måle dem empirisk i eksperimentet. Det er stor fremgang for en videnskab, som indtil for nylig ikke havde metoderne til at inddrage psykologiske forklaringsfaktorer i forskningen.

Konklusion

Brugen af eksperimenter inden for politologien er måske noget nyt, men den er kommet for at blive. Denne artikel belyser det stigende brug af eksperimenter inden for politologien med to formål for øje: For det første at præsentere de tre hyppigst forekomne eksperimentelle designs inden for politologisk brug af eksperimenter (i.e. laboratorium-, survey- og felteksperimenter) og diskutere deres fordele og ulemper. For det andet at skitsere de politologiske problemer, som eksperimenter særligt kan besvare. Der argumenteres for, at valget af eksperimentelt design ofte er et tradeoff mellem muligheden for at kontrollere forskellige intervenserende faktorer, som kunne forstyrre målingen af det undersøgte kausalsammenhæng, og mundan realisme (herunder psykologisk og eksperimentel realisme), som på den anden side sikrer studiet validitet.

Politologiens næsten entydige fokus på large-n repræsentative observationsstudier som kriterier for eksperternes validitet har haft stor betydning for udelukkelsen af eksperimenter som valid metode. Men teknologiske landvindinger giver muligheden for at kombinere eksperimentelle designs med large-n repræsentative stikprøver, hvilket har åbnet nye veje for at kombinere disse to indgangsvinkler til videnskabelig robusthed. Surveyeksperimentet kombinerer de to elementer og er derfor særligt populært blandt politologer. Herudover opridses artiklen kort de politologiske problemstillinger, hvor eksperimentet som metode er særligt velegnet. Her tænkes særligt på studiet af politisk psykologi, som før har været politologisk svært tilgængeligt grundet endogenitetsproblemer.

Litteratur

- Acemoglu, D., Cantoni, D., Johnson, S. & Robinson, J.A. 2010, 'From Angien Régime to Capitalism: The Spread of the French Revolution as a Natural Experiment', In Diamond, J. & Robinson, J.A. (eds.), *Natural Experiments of History*, The Belknap Press of Harvard University Press, Harvard.
- Angrist, J.D. & Pischke, J.-S., 2009, *Mostly Harmless Econometrics: An Empiricist's Companion*, Princeton University Press, Princeton.
- Barabas, J. & Jerit, J. 2010, 'Are Survey Experiments Externally Valid', *American Political Science Review*, vol. 104, pp. 226-242.
- Comverse, P. 1964, 'The Nature of Belief Systems in Mass Publics' In Apter, D.E. (ed.) *Ideology and Discontent*, Free Press, New York.
- Dickson, E. S. 2011, 'Economics versus Psychology Experiments. Stylization, Incentives, and Deception', In Druckman, J.N., Green, D. P., Kuklinski, J.H. & Lupia, A. (eds) *Cambridge Handbook of Experimental Political Science*, Cambridge University Press, Cambridge.
- Dinesen, P.T., Klemmensen, R. & Nørgaard, A.S. Forthcoming 'Attitudes towards Immigration: The Role of Personal Predisposition', *Political Psychology*.
- Dreyer Lassen, D. & Serritzlew, S. 2011, 'Jurisdiction Size and Local Democracy: Evidence on Internal Political Efficacy from Large-Scale Municipal Reform', *American Political Science Review*, vol. 105, pp. 238-258.
- Druckman, J.N. 2001, 'The implications of framing effects for citizen competence', *Political Behaviour*, vol. 23, pp. 225-256.
- Druckman, J.N. 2004, 'Political Preference Formation: Competition, Deliberation, and the (Ir)relevance of Framing Effects', *The American Political Science Review*, vol. 98, pp. 671-686.
- Druckman, J.N., Green, D.P., Kuklinski, J.H. & Lupia, A. 2006, 'The Growth and Development of Experimental Research in Political Science', *American Political Science Review*, vol. 100, pp. 627-635.
- Druckman, J.N., Green, D.P., Kuklinski, J.H. & Lupia, A. (eds) 2011, *Cambridge Handbook of Experimental Political Science*, Cambridge University Press, Cambridge.
- Druckman, J.N. & Kam, C.D. 2011, 'Students as Experimental Participants. A Defense of the „Narrow Data Base“', In Druckman, J.N., Green, D.P., Kuklinski, J.H. & Lupia, A. (eds) *Cambridge Handbook of Experimental Political Science*, Cambridge University Press, Cambridge.
- Dunning, T. 2008, 'Improving Causal Inference: Strengths and Limitations of Natural Experiments', *Political Research Quarterly*, vol. 61, pp. 282-293.
- Gaines, B.J., Kuklinski, J.H. & Quirk, P.J. 2006, 'The Logic of Survey Experiments Reexamined', *Political Analysis*, vol. 15, pp. 1-20.
- Gerber, A., Huber, G.A. & Dowling, C.M. 2010, 'Personality and Political Attitudes: Relationships across issue domains and political contexts', *American Political Science Review*, vol. 104, pp. 111-133.
- Gerber, A. S. 2011, 'Field Experiments in Political Science', In Druckman, J.N., Green, D.P., Kuklinski, J.H. & Lupia, A. (eds), *Cambridge Handbook of Experimental Political Science*, Cambridge University Press, Cambridge.
- Gerber, A.S. & Green, D.P. 2010, 'Field Experiments and Natural Experiments', In Box-Steffensmeier, J.M., Brady, H.E. & Collier, D. (eds), *The Oxford Handbook of Political Methodology*, Oxford University Press, Oxford.
- Gerber, A.S., Huber, G.A., Doherty, D. & Dowling, C.M. 2011, 'The Big Five Personality: Traits in the Political Arena', *Annual Review of Political Science*, vol. 14, pp. 265-287.
- Gerber, A.S., Huber, G.A., Doherty, D. & Dowling, C.M. & Panagopoulos, C. 2013, 'Big Five Personality Traits and Responses for Puarasive Appeals: Results from Voter Turnout Experiments', *Political Behaviour*, vol. 35, pp. 687-728.
- Habekost, T. & Nielsen, J.H. 2014, 'Experimental Methods in Psychology and Cognitive and Affective Neuroscience', *Tidsskriftet Politik* 17, nr. 3.
- Haidt, J. 2012, *The Righteous Mind: Why Good People are Divided by Politics and Religion*, Pantheon Books, Toronto.
- Hariri, J. G. 2012, 'Kausal Inferens i statskundskaben', *Politica* vol. 44, pp. 184-201.
- Hermann, M.G. & Taner-Ozkececi, B. 2011, 'The Experiment and Foreign Policy Decision Making', In Druckman, J.N., Green, D. P., Kuklinski, J.H. & Lupia, A. (eds), *Cambridge Handbook of Experimental Political Science*, Cambridge University Press, Cambridge.
- Karpowitz, C.F., Mendelberg, T. & Shaker, L. 2012, 'Gender Inequality in Deliberative Participation', *American Political Science Review*, vol. 106, pp. 533-569.
- Laustsen, L. 2014, 'Den personlige faktor: Højre- og venstrierorienterede vælgere foretrækker forskellige kandidatpersonligheder', *Tidsskriftet Politik*, 17, nr. 3.
- Levy, J.S. 2003, 'Political Psychology and Foreign Policy', In Sears, D.O., Huddy, L. & Jervis, R. (eds), *Oxford Handbook of Political Psychology*, Oxford University Press, Oxford.
- Lodge, M. & Taber, C.S. 2005, 'The Automaticity of Affect for Political Leaders, Groups, and Issues: An Experimental Test of the Hot Cognition Hypothesis', *Political Psychology*, vol. 26, pp. 455-482.
- Lowell, A.L. 1910, 'The Psychology of Politics: Presidential Address, Sixth Annual Meeting of the American Political Science Association', *The American Political Science Review*, vol. 4, pp. 1-15.
- Lyengar, S. 2011, 'Laboratory Experiments in Political Science', In Druckman, J.N., Green, D.P., Kuklinski, J.H. & Lupia, A. (eds), *Cambridge Handbook of Experimental Political Science*, Cambridge University Press, Cambridge.
- Marcus, G.E. 2003, 'The Psychology of Emotions and Politics', In Sears, D.O., Huddy, L. & Jervis, R. (eds), *Oxford Handbook of Political Psychology*, Oxford University Press, Oxford.
- McDermott, R. 2002, 'Experimental Methods in Political Science', *Annual Review of Political Science*, vol. 5, pp. 31-61.
- McDermott, R. 2011, 'Internal and External Validity' In Druckman, J.N., Green, D.P., Kuklinski, J.H. & Lupia, A. (eds), *Cambridge Handbook of Experimental Political Science*, Cambridge University Press, Cambridge.
- Mendelber, T. & Oleske, J. 2000, 'Race and Public Deliberation', *Political Communication*, vol. 17, pp. 169-191.
- Mondak, J.J. 2010, *Personality and the Foundations of Political Behavior*, Cambridge University Press, New York.
- Mondak, J.J. & Halperin, K.D. 2008, 'A Framework for the Study of Personality and Political Behavior', *British Journal of Political Science*, vol. 38, pp. 335-362.
- Morton, R.B. & Williams, K.C. 2010a, *Experimental Political Science and the Study of Causality: From Nature to the Lab*, Cambridge University Press, New York.
- Morton, R.B. & Williams, K.C. 2010b, 'Experimentation in Political Science', In Box-Steffensmeier, J.M., Brady H.E. & Collier, D. (eds), *The Oxford Handbook of Political Methodology*, Oxford University Press, Oxford.
- Nielsen, C.S., Sebald, A.C. & Webb, E.J.D. 2014, 'Understanding Experimental Economics', *Tidsskriftet Politik*, vol. 17, no. 3.
- Ostrom, E. 1998, 'A Behavioral Approach to the Rational Choice Theory of Collective Action: Presidential Address, American Political Science Association', *The American Political Science Review*, vol. 92, pp. 1-22.

- Ostrom, E. 1999, 'Coping with Tragedies of the Commons', *Annual Review of Political Science*, vol. 2, pp. 493-535.
- Ostrom, E.W., J. & Gardner, R. 1992, 'Covenants With and Without a Sword: Self-Governance is Possible', *American Political Science Review*, vol. 86, pp. 404-417.
- Petersen, M.B. & Aarøe, L. 2014, 'Politisk Psykologi: De næste skridt', *Tidsskriftet Politik*, 17, no. 3.
- Rubin, D.B. 1974, 'Estimating Causal Effects of Treatments in Randomized and Nonrandomized Studies', *Journal of Educational Psychology*, vol. 66, pp. 688-701.
- Sears, D.O., Huddy, L. & Jervis, R. 2003, 'The Psychologies Underlying Political Psychology' In Sears, D.O., Huddy, L. & Jervis, R. (eds), *Oxford Handbook of Political Psychology* Oxford University Press, Oxford.
- Sniderman, P.M. 2011, 'The Logic and Design of the Survey Experiment: An Autobiography of a Methodological Innovation', In Druckman, J.N., Green, D.P., Kuklinski, J.H. & Lupia, A. (eds), *Cambridge Handbook of Experimental Political Science*, Cambridge University Press, Cambridge.
- Tajfel, H. 1982, 'Social Psychology of Intergroup Relations', *Annual Review of Psychology*, vol. 33, pp. 1-39.
- Zaller, J.R. 1992, *The Nature and Origins of Mass Opinion*, Cambridge University Press, New York.

Noter

1. Jeg ønsker at takke en anonym reviewer for gode og indsigtfulde kommentarer til denne artikel samt Majka Holm (Center for Europæisk Politik, Københavns Universitet) for gode kommentarer og løbende forslag til forbedringer under artikelskrivning.
2. Som eksempel herpå kan også læses L. Laustsens (2014) bidrag til dette temanummer.

Den personlige faktor

Højre- og venstreorienterede vælgere foretrækker forskellige kandidatpersonligheder

Lasse Laustsen

Ph.d.-studerende, Institut for Statskundskab, Aarhus Universitet.

I den danske valglitteratur er betydningen af kandidaters personligheder ofte blevet nedtonet. Jeg argumenterer i denne artikel for, at denne konklusion måske bygger på, at man hidtil ikke har undersøgt, om forskellige kandidatpersonligheder foretrækkes på de to politiske fløje. På baggrund af et surveyeksperiment gennemført i Danmark viser jeg, at højre- og venstreorienterede individer foretrækker henholdsvis dominante og imødekommende kandidatpersonligheder.

Introduktion

I den brede offentlighed tillægges politikeres personligheder ofte væsentlig betydning for udfaldet af såvel folketings- som kommunalvalg. Et eksempel herpå er opmærksomheden mod centrale politikeres personlige og private forhold, som ikke mindst er blevet eksemplificeret ved Helle Thorning-Schmidts skatteforhold, Mette Frederiksens valg af skole for sine børn samt Lars Løkke Rasmussens rejse- og tøjjudgifter. Foruden et skær af skandale og hykleri har eksemplerne også det til fælles, at de tegner et billede af de implicerede politikeres grundværdier og mere personlige forhold. Historier om politikernes personlige og private forhold kan således hjælpe vælgerne til at få et indblik i, hvordan toppolitikeres mere fundamentale personlighedsdispositioner ser ud. I forlængelse heraf synes det relevant at undersøge betydningen af politikeres personlighed ved at spørge *om*, og i givet fald *hvordan*, vælgerne vurderer af politikeres personlighed påvirker deres stemmeadfærd. Det er disse spørgsmål, som jeg her vil forsøge at besvare ved hjælp af et surveyeksperiment. Eksisterende forskning har hidtil undersøgt betydningen af politikeres personlighed ved hjælp af valgundersøgelser, som inkluderer respondenterne opfattelse af fremtrædende kandidater. I en dansk

sammenhæng viser disse undersøgelser, at betydningen af kandidaters personlighed er tvivlsom og formentlig minimal (Andersen & Borre 2003, Andersen & Borre 2007, Hansen & Andersen 2013). Dog stemmer ca. halvdelen af de danske vælgere personligt, når de står bag gardinet i stemmeboksen på valgdagen (Danmarks Statistik 2012, 53). Den internationale valglitteratur er da også lidt mere optimistisk med hensyn til effekterne af kandidatpersonlighed, om end resultaterne her dog også peger lidt i forskellige retninger (Hayes 2009, Funk 1999, Clark 2004, Jønsen & Aalberg 2006, King 2002).

I denne artikel vil jeg argumentere for, at de forskelligartede og uklare resultater i den eksisterende litteratur kan have såvel en teoretisk som en metodisk årsag. Teoretisk overser den eksisterende litteratur, at vælgerne på højre- og venstrefløjen er væsentligt forskellige, og at de derfor kan forventes at foretrække forskellige kandidatpersonligheder. Metodisk har det med de hidtil benyttede survey designs ikke været muligt at undersøge betydningen af kandidatpersonlighed uafhængigt af kandidatens partifarve, politiske holdninger osv.

Jeg finder støtte til forventningen om, at vælgere på højre- og venstrefløjen foretrækker forskellige kandidatpersonligheder, i et surveyeksperiment udført blandt danske studerende. Mere præcist vurderes en fiktiv mandlig politiker mere positivt på højre- end på venstrefløjen, når han er beskrevet som en dominant person. Omvendt vurderes han mere positivt blandt eksperimentets venstre- end højreorienterede deltagere, når han er beskrevet som en imødekommende person. Dette resultat diskuteres afslutningsvist i forhold til den generelle betydning af kandidaters personlighed for valgresultater. Især giver resultatet anledning til at overveje betydningen af kandidatpersonlighed for konkurrencen internt mellem partier i samme blok og for konkurrencen mellem kandidater opstillet for samme parti. Intrablok- og intra-

parti-konkurrence er helt centrale karakteristika for et flerpartisystem som det danske, hvor alle partier opstiller en hel række kandidater. Imidlertid har den eksisterende valgforskning typisk overset netop denne betydning af kandidatpersonlighed.

Hvad betyder kandidaters personlighed?

Skal man tro den klassiske danske valgforskning, så er det ikke blandt faktorer knyttet til de politiske ledere, at man finder hovedforklaringen på udfaldet af folketingsvalg. Således skriver Andersen og Borre i forbindelse med 2001-valget, at „Også i Danmark betyder sympatien for partiet langt mere end sympatien for dets leder“ (Andersen & Borre 2003, 363-364). Denne konklusion blødes der en smule op for ved det følgende valg i 2005, idet konklusionen da lyder: „Ledere gør altså en forskel. De gør det bare ikke alene, og det kan være svært helt præcist at sige hvilken“ (Andersen & Borre 2007, 305). Endelig konkluderes for det seneste folketingsvalg i 2011, at selvom effekterne af sympati for partilederne nok er små, så er de trods alt signifikante, til trods for at de „er testet under de sværest tænkelige betingelser“ (Hansen & Andersen 2013, 204).

Også i den internationale valglitteratur peger resultaterne i forskellige retninger. Således tilskriver Donald E. Stokes kandidater en relativt vigtig rolle, idet han skriver, at „The fluctuations of electoral attitudes over these elections have to a remarkable degree focused on the candidates themselves“ (Stokes 1966, 27). Efterfølgende har en række studier vist, at partiledere spiller en væsentlig rolle for valgresultatet, og at især vælgernes opfattelse af ledende kandidaters kompetence, integritet og troværdighed er vigtige faktorer (se f.eks. Clarke et al. 2004, Funk 1997, Kinder et al. 1980, Hayes 2009, Stevens & Karp 2012). Andre studier viser dog, at der måske nok er en betydning af politiske lederes personlighed, men at den enten er relativt begrænset – eksempelvis som følge af institutionelle faktorer såsom valgsystem og styreform (parlamentarisme vs. præsidentialisme) – eller at den ligefrem er tvivlsom (Jenssen & Aalberg 2006, King 2002).

Jeg vil i denne artikel argumentere for, at den uklare betydning af kandidaters personlighed i hidtidige resultater kan have en teoretisk såvel som en metodisk årsag. Teoretisk er betydningen af kandidatpersonlighed oftest – f.eks. i de danske valgundersøgelser – undersøgt ved at bede respondenter indikere deres sympati for eksempelvis Helle Thorning-Schmidt og Lars Løkke Rasmussen samt vurdere politikerne på personlighedstræk som kompetence, intelligens og troværdighed (se f.eks. Andersen & Borre 2007, Hansen & Andersen 2013, Hayes 2009, Funk 1997). Imidlertid giver disse træk ikke mulighed for at undersøge, om forskellige vælgere foretrækker forskellige kandidatpersonligheder, fordi vælgere generelt

set må forventes at foretrække kompetente, intelligente og troværdige kandidater (se f.eks. Kinder et al. 1980, Funk 1997). I denne artikel trækker jeg på to grupper af forskningsresultater, som hver især viser, at vælgere har forskellige forventninger til kandidaters personlighed afhængigt af kandidaternes partifarve (Hayes 2005, Goren 2002, 2007), og at venstre- og højreorienterede individer har fundamentalt forskellige opfattelser af den sociale verden (Hibbing et al. 2013, Caprara et al. 2003, Duckitt & Sibley 2010, Carney et al. 2008). Ud fra dette kan det forventes, at venstre- og højreorienterede vælgere også vil foretrække forskellige kandidatpersonligheder. Konkret forventer jeg, at en dominant og kompromisløs personlighed foretrækkes mere blandt højre- end blandt venstreorienterede individer, og at en venlig og imødekommende personlighed omvendt foretrækkes mere på venstre- end på højrefløjen.

Metodisk set giver klassiske survey-undersøgelser baseret på observationelle tværsnitsdata simpelthen ikke mulighed for at isolere en direkte kausaleffekt af kandidaters personlighed på hverken kandidaters elektorale succes eller på, hvor godt vælgere vurderer kandidaterne. Dette skyldes, at respondenterne i disse undersøgelser foruden indtryk af kandidaternes personlighed også kender disses holdninger og ikke mindst partifarve. Personlighedsvurderingerne kan dermed ikke rimeligt antages at være uafhængige af disse andre faktorer, hvorfor Venstre-vælgere formentlig vil tendere til at vurdere Lars Løkke Rasmussen mere positivt end Helle Thorning-Schmidt på samtlige personlighedsdimensioner og vice versa for socialdemokratiske vælgere. Med andre ord er kausalrelationen i observationelle tværsnitsstudier mellem overordnet sympati med en kandidat og dennes mere specifikke personlighedstræk såsom kompetence, imødekommethed og dominans langt fra entydig. Jeg søger at komme dette endogenitetsproblem til livs ved at benytte et eksperimentelt design, hvori deltagerne tilfældigt tildeles én af to beskrivelser af en fiktiv politiker, som kun varierer med hensyn til den beskrevne personlighed.

Herunder fremføres først, hvorfor der er gode teoretiske grunde til at forvente, at vælgere på henholdsvis venstre- og højrefløjen vil have forskellige præferencer for kandidatpersonligheder. Derefter behandler metodeafsnittet, hvordan eksperimentet løser problemet med at isolere en elektoral effekt af kandidatpersonlighed.

Fundamentale forskelle mellem højre og venstre

Den eksisterende valglitteratur viser som nævnt, at vælgere generelt præmierer de kandidater, der opfattes som mest kompetente og troværdige. Imidlertid er der også to forskellige grupper af resultater, der skitserer en mere nuanceret betydning af kandidaters personlighed, og som

giver anledning til at forvente, at venstre- og højreorienterede kandidater vil foretrække forskellige kandidatpersonligheder.

For det første viser Hayes (2005), hvordan partiernes issue ejerskaber kan have spill-over-effekter og skabe 'trait ownerships', som konkret giver sig udtryk i en forventning om, at republikanske kandidater er stærkere ledere og mere moralske end demokraternes kandidater, der omvendt forventes at være mere medfølende og empatiske. Goren (2007) bygger videre på dette fund og viser, at vælgere, der sympatiserer med enten demokraterne eller republikanerne, er tilbøjelige til at straffe modstanderpartiets præsidentkandidat med særligt negative vurderinger på de personlighedstræk, som deres egen kandidat har ejerskab af. Med andre ord tenderer demokrater til at vurdere republikanske præsidentkandidater særligt negativt på medfølelse og empati – og vice versa for republikanske vælgere vurderinger af demokratiske kandidater på lederskab og moral.

Hvor Hayes og Goren fokuserer på forventninger til kandidaterne, tager andre forskere udgangspunkt i vælgernes prædispositioner og viser, at venstre- og højreorienterede individer på en lang række måder er fundamentalt forskellige. En efterhånden omfattende litteratur viser, at individer på de to fløje kan beskrives med vidt forskellige personlighedsprofiler ud fra den såkaldte Big Five-personlighedsmodel: Venstreorienterede tenderer til at være åbne over for nye indtryk (Openness) samt at være venlige og imødekommende (Agreeableness), mens højreorienterede omvendt er karakteriseret ved at være samvittighedsfulde, pligtopfyldende (Conscientiousness) og i et vist omfang mere extroverte (for oversigtsartikler se f.eks. Carney et al. 2008, Mondak & Hibbing 2012, Caprara & Vecchione 2013). I forlængelse heraf finder Caprara og kolleger, at politikere og vælgere inden for en given fløj tenderer til at have ens og kongruente personlighedsprofiler (Caprara et al. 2003, Caprara & Vecchione 2013). Forskning har desuden vist, hvordan basale forskelle mellem venstre- og højreorienterede individer er delvist forankrede i genetik og manifesterer sig i forskellig smag i forhold til mad, musik, boligindretning, nonverbale kommunikationsmønstre og reaktion i forhold til angstprovokerende stimuli (Alford et al. 2005, Hatemi et al. 2013, Carney et al. 2008, Oxley et al. 2008, Hibbing et al. 2013). På denne baggrund konkluderer Hibbing og kolleger, at venstre- ('liberals') og højreorienterede ('conservatives') „*experience and process different worlds*“ (Hibbing et al. 2013, 114). Endelig uddybes og nuanceres dette i en række socialpsykologiske studier, som viser, at venstre- mere end højreorienterede individer tenderer til at opfatte den sociale verden som et sikkert, rart og behageligt sted præget af samarbejde og altruisme. Omvendt

ser højreorienterede i større stil den sociale verden som konkurrencepræget og fokuserer på trusler i form af andre grupper samt normbrydere (Duckitt & Sibley 2010, Jost et al. 2009).

Lederskab både i og uden for den politiske verden kan grundlæggende defineres som evnen til at koordinere aktiviteter med det formål at nå et fælles mål (Spisak et al. 2012). Sammen med de nævnte fundamentale forskelle i opfattelsen af den sociale verden mellem højre- og venstreorienterede individer, er det oplagt at forvente, at der også foretrækkes forskellige kandidatpersonligheder på de to fløje. Højreorienterede vælgere bør stemme på de kandidater, som de tror, er bedst til at sikre gruppen mod eksterne trusler samt overholdelsen af normer internt i gruppen, mens venstreorienterede bør vælge kandidater, som kan facilitere og skabe samarbejdet internt i gruppen. En række eksperimentelle studier viser netop, at lederpræferencer afhænger af, hvilket problem man opfatter som vigtigst. Således foretrækker deltagerne i disse eksperimenter maskuline og dominant udseende ledere, når de får at vide, at deres gruppe er i konflikt eller ligefrem i krig med en anden gruppe. Tilsvarende vælger deltagerne feminine, mindre dominante og mere venligt udseende ledere, når der er fred, og de i stedet skal løse problemer internt i deres egen gruppe i form af eksempelvis et samarbejdsproblem mellem gruppens medlemmer (Little et al. 2007, Spisak et al. 2012, Laustsen & Petersen 2013). Imidlertid er der i en politisk sammenhæng sjældent et klart defineret problem, som alle vælgere prioriterer som det vigtigste. Derfor bør vi forvente, at individer på en dagligdags basis i fraværet af klart definerede problemer vil basere deres lederpræferencer på deres fundamentale opfattelse af den sociale verden (og de problemer denne opfattelse giver anledning til) udtrykt ved deres ideologiske prædisposition. Helt konkret forventer jeg derfor, at højreorienterede individer, som ser verden som et konkurrencepræget og farligt sted, vil vurdere en dominant og kompromisløs kandidatpersonlighed mere positivt end venstreorienterede individer. Omvendt forventer jeg, at venstreorienterede individer, som ser verden som et sikkert og samarbejdende sted, vil vurdere en imødekommende kandidatpersonlighed mere positivt end højreorienterede individer.

Forskningsdesign og metode

Ovenstående forventning om at præferencer for kandidaters personlighed varierer med ideologisk prædisposition bliver testet med et surveyeksperiment gennemført blandt danske studerende. Det eksperimentelle design er helt centralt i bestræbelserne på at undersøge betydningen af kandidatpersonlighed, uden at denne kan være påvirket af forudgående holdninger til kandidatens politiske hold-

ninger, partifarve eller andre specifikke karakteristika knyttet til denne. I den seneste danske valgundersøgelse forsøger man, at komme dette problem til livs ved at undersøge sammenhængen mellem respondentens sympati for en given partileder og respondentens stemmeadfærd under samtidig kontrol for respondentens sympati for partilederens parti (Hansen & Andersen 2013). Imidlertid finder forfatterne selv, at sympati med Johanne Schmidt-Nielsen ikke havde nogen signifikant effekt på sandsynligheden for at stemme på Enhedslisten, fordi „*partisympati og ledersympati er så snævert forbundet, at man ved at fjerne effekten af partisympati gør det umuligt at vise den positive effekt, Johanne Schmidt-Nielsen har for Enhedslisten*“ (Hansen & Andersen 2013, 204).

For at komme dette problem til livs benytter jeg her et eksperimentelt design, hvor eksperimentets deltagere præsenteres for én af to beskrivelser af en fiktiv politiker uden partifarve og uden at få oplyst kandidatens politiske holdninger. Eksperimentet giver mig først og fremmest fuldstændig kontrol over den uafhængige variabel, kandidatpersonlighed. Ved kun at variere faktorer knyttet til kandidatpersonlighed kan jeg være sikker på, at en eventuel forskel i hvor godt eksperimentets deltagere synes om kandidaten, alene kan tilskrives den beskrivelse af kandidatens personlighed, som de har læst. Den eksperimentelle logik sikrer også, at jeg kan være sikker på, at det er kandidatens personlighed, som har påvirket deltageren til at synes godt om kandidaten. I virkelighedens politiske verden, kan man ikke umiddelbart afvise den modsatte historie: At en vælger stemmer på en given politisk kandidat (eksempelvis fordi vælgeren traditionelt stemmer på kandidatens parti) og bagefter indoptager positive holdninger til kandidaten for at retfærdiggøre sin valghandling (Lenz 2009, Lenz 2012).

Eksperimentet er dog ikke uden ulemper, idet virkelighedens kandidater jo netop kendes i samspil med deres partifarve, holdninger og meget andet. Hvis jeg i dette studie derfor finder en betydning af kandidaters

personlighed, kan resultatet derfor næppe tages som udtryk for andet, end at forskellige vælgere faktisk foretrækker forskellige kandidatpersonligheder, når kandidaten er relativt ukendt. Hvor meget dette betyder uden for den eksperimentelle kontekst, samt hvor stor den relative betydning af kandidatpersonlighed er i forhold til eksempelvis partifarve, vil fortsat være uklart. Pointen er derfor, at eventuel støtte til den opstillede forventning ikke vil kunne generaliseres til mere end, at *kandidatpersonlighed altså i sig selv* kan påvirke, hvor godt vælgerne synes om en kandidat, hvilket dog med de uklare og divergerende resultater i den nuværende litteratur in mente potentielt vil besvare et vigtigt spørgsmål (se Petersen et al. (2007)) for en generel diskussion af fordele og ulemper ved eksperimenter).

Eksperimentel manipulation af kandidatpersonlighed

Alle deltagerne i eksperimentet læste en kort tekst om en fiktiv mandlig politiker, Christian Mortensen. Indledningsvist blev Christian Mortensen beskrevet som en kompetent og hårdtarbejdende politiker for alle eksperimentets deltagere. Men efter denne fælles præsentation varieredes beskrivelsen, så en tilfældigt udvalgt halvdel af eksperimentets deltagere blev præsenteret for en imødekommende kandidatpersonlighed, mens den anden halvdel præsenteredes for en dominant kandidatpersonlighed. Det er vigtigt at understrege, at *det eneste*, som blev varieret mellem de to beskrivelser, er aspekter relateret til kandidatens personlighed. Kandidaten hedder således det samme i begge beskrivelser, og partitilknytning forbliver ligeledes ukendt for alle respondenter. For at undgå at kandidatens navn skulle påvirke, hvordan eksperimentets deltagere lod sig påvirke af personlighedsbeskrivelsen, blev et helt almindeligt navn, Christian Mortensen, benyttet. Tabel 1 gengiver ordlyden for beskrivelserne af Christian Mortensen i eksperimentet:

Tabel 1: Beskrivelser af den fiktive kandidat, Christian Mortensen, i eksperimentet.*

Fælles introduktion	
<i>Christian Mortensen er kendt som et arbejdsomt og resultatorienteret folketingsmedlem. Han har hele vejen gennem sin politiske karriere både taget initiativ til lovgivningsarbejde og fulgt det til dørs gennem seriositet i folketingsudvalgene.</i>	
Imødekommende beskrivelse	Dominant beskrivelse
<i>Blandt sine politiske venner er Christian Mortensen kendt som en indlevende forhandler, der på en fornuftig måde behersker det politiske spil og formår at skabe aftaler og samarbejder. Blandt sine politiske modstandere anses han tilsvarende for at være en person, der aldrig „tromler“ andre ned under hverken forhandlinger eller udvalgsarbejde. I den seneste tid har Christian Mortensen tilmed udviklet sig til en særdeles fremtrædende skikkelse i sin folketingsgruppe, som stort set alle har det godt med at henvende sig til.</i>	<i>Blandt sine politiske venner er Christian Mortensen kendt som en skrap forhandler, der formår at skabe resultater ved nærmest urokkeligt at stå fast på sin folketingsgruppes politik. Blandt sine politiske modstandere anses han tilsvarende for at være en hård negl, der ofte tager styringen i forhandlinger og udvalgsarbejdet. I den seneste tid har Christian Mortensen tilmed udviklet sig til en særdeles fremtrædende skikkelse i sin folketingsgruppe, som de færreste har lyst til at lægge sig ud med.</i>

* Markeringer med **fed** og *kursiv* skrift indikerer forskellene mellem de to beskrivelser.

Ekspérimentets gennemførelse

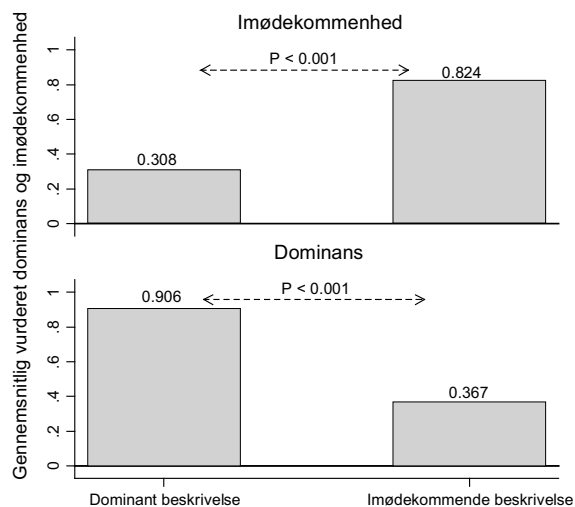
Ekspérimentet blev gennemført som et traditionelt surveyeksperiment med 266 studerende ved Aarhus Universitet (132 kvinder). Først besvarede deltagerne en række spørgsmål om sig selv og deres politiske holdninger samt angav deres placering på en politisk ideologisk skala fra 0-10, som i analyserne omkodes til en 0-1-skala, hvor '0' angiver den mest venstreorienterede position og '1' tilsvarende den mest højreorienterede position (gns. = 0,487, std. afv. 0,232). Dernæst blev deltagerne tilfældigt tildelt enten den imødekommende eller den dominante personlighedsbeskrivelse af Christian Mortensen (se evt. tabel 1). Efter at have læst personlighedsbeskrivelsen vurderede deltagerne kandidatens personlighed på en række relevante dimensioner – såsom bl.a. imødekommenhed og dominans – for at undersøge, om de to personlighedsbeskrivelser varierede som forventet. Til slut angav deltagerne på et såkaldt 'følelsetermometer', hvor godt de overordnet synes om den beskrevne kandidat. Deltageren blev konkret bedt om at angive en værdi mellem '0' og '100' på følelsetermometeret. Denne skala omkodes også til en 0-1 skala, hvor '0' angiver, at deltageren 'overhovedet ikke bryder sig om kandidaten', '0,5' angiver, at deltageren 'hverken synes godt eller skidt om kandidaten', og endelig angiver '1', at deltageren 'synes rigtig godt om kandidaten' (gns. = 0,703; std. afv. 0,169).

Resultater

I den følgende analyse er deltageres ideologiske selvplacering og deres vurderinger af Christian Mortensen omkodet til 0-1 skalaer. '1' repræsenterer således den mest højreorienterede ideologiske position, den mest dominante eller imødekommende vurdering på personlighed og endelig den mest positive vurdering af Christian Mortensen på følelsetermometeret. Den eksperimentelle betingelse – om Christian Mortensen er beskrevet som hhv. dominant (kodet '0' og udgør referencekategorien) eller imødekommende (kodet '1') – inddrages som en dikotom variabel.

For at teste, om de to forskellige beskrivelser af Christian Mortensen førte til de forventede forskelle i personlighedsopfattelse, udføres først et manipulationstjek. T-tests af forskellene i deltageres opfattelse af Christian Mortensen med hensyn til dominans og imødekommenhed viser, at den dominante beskrivelse også er opfattet som signifikant mere dominant end den imødekommende beskrivelse ($t = 21,736$, $P < 0,001$). Tilsvarende er den imødekommende beskrivelse opfattet som signifikant mere imødekommende end den dominante beskrivelse ($t = -21,911$, $P < 0,001$). Dette er også illustreret i Figur 1.

Figur 1: Manipulationstjek for den imødekommende og dominante beskrivelse af den fiktive kandidat, Christian Mortensen.

Søjlerne viser gennemsnitlige vurderinger af de to personlighedsbeskrivelser på 0-1 skalaer for hhv. dominans og imødekommenhed ('1' angiver den størst mulige værdi). Det øverste panel viser vurderinger af imødekommenhed, mens det nederste panel viser vurderinger af dominans. Inden for hvert panel angiver den venstre søjle vurderingen for den dominante beskrivelse, mens den højre søjle viser vurderingen for den imødekommende beskrivelse. P-værdier er for t-tests af om vurderingerne af de to beskrivelser er signifikant forskellige.

Alt i alt har de to personlighedsbeskrivelser ført til den tilsigtede forskel i opfattelse af Christian Mortensen. Spørgsmålet er derfor nu, om deltagerne afhængigt af deres ideologiske prædisposition vil angive forskellig vurdering af Christian Mortensen på det benyttede følelsetermometer. Mere præcist forventes det, at højreorienterede individer vil foretrække en dominant og kompromisløs kandidatpersonlighed mere end venstreorienterede individer. Disse vil på den anden side foretrække en imødekommende og venlig kandidatpersonlighed mere end højreorienterede. Den dominante og imødekommende beskrivelse af Christian Mortensen udgør ekspérimentets to betingelser, og derfor bør vi baseret på den generelle teoretiske formodning forvente, at deltagerne angiver mere positive vurderinger for den dominante beskrivelse af Christian Mortensen, i takt med at deres ideologiske prædisposition bliver mere højreorienteret. Omvendt bør vi for den imødekommende beskrivelse af Christian Mortensen finde, at vurderingerne bliver mindre positive i takt med stigende højreorientering – svarende til at vurderingen bliver mere positiv med stigende venstreorientering. Med andre ord er den centrale test af den opstillede forventning, om den tilfældigt tildelte beskrivelse af

Christian Mortensen som hhv. dominant (referencekategori) eller imødekommende interagerer med deltagernes politiske ideologi. Resultatet er en model, der forudsiger deltagernes overordnede vurdering af Christian Mortensen ved beskrivelsen af Christian Mortensen, deltagernes politiske ideologi og interaktionen mellem beskrivelse og ideologi som vist i Tabel 2 nedenfor.

Modellen viser effekterne af personlighedsbeskrivelsen af Christian Mortensen, politisk ideologi samt interaktionen mellem personlighedsbeskrivelse og ideologi på deltagernes overordnede vurdering af Christian Mortensen. Personlighedsbeskrivelsen er en dikotom variabel, hvor den dominante beskrivelse udgør referencekategorien og er kodet '0', mens den imødekommende beskrivelse er kodet '1'. Modellen rapporterer ustandardiserede regressionskoefficienter fra en OLS-regression med standardfejl i parentes.

Tabel 2: Forudsigelse af overordnet vurdering af Christian Mortensen

Personlighedsbeskrivelse Imødekommende beskrivelse	0.256*** (0.043)
Politisk ideologi	0.133* (0.056)
Personlighedsbeskrivelse*politisk ideologi	-0.216** (0.079)
Konstant	0.564*** (0.031)
N	258
R ²	0.228

Note: Overordnet vurdering af Christian Mortensen er målt på en 0-1 skala, hvor 1 angiver den mest positive vurdering af Christian Mortensen. Politisk ideologi er målt på en 0-1 skala, hvor 1 angiver den mest højreorienterede position.

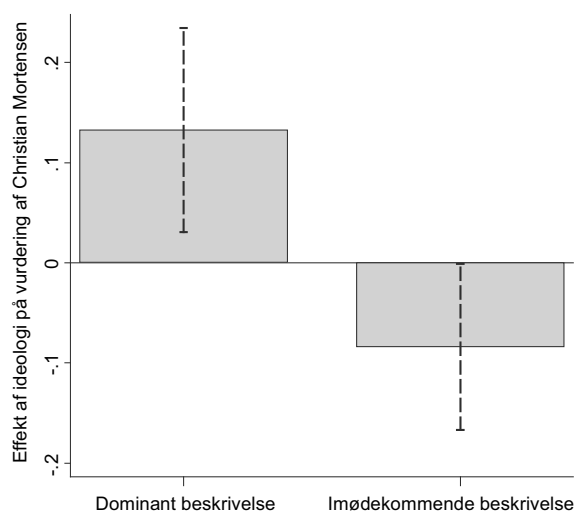
†p < 0.10; *p < 0.05; **p < 0.01; ***p < 0.001. Tabellens p-værdier er baseret på tosidede hypotesetests.

Som det fremgår af Tabel 2, er interaktionen mellem personlighedsbeskrivelse og ideologi signifikant. For at få et mere nuanceret billede af hvad interaktionen egentlig dækker over, viser Figur 2 effekten af politisk ideologi på den overordnede vurdering af Christian Mortensen for både den dominante (til venstre) og den imødekommende (til højre) beskrivelse af Christian Mortensen. Barerne i Figur 2 viser derfor regressionskoefficienten for sammenhængen mellem ideologi og overordnet vurdering af Christian Mortensen for hhv. den dominante (til venstre) og den imødekommende personlighedsbeskrivelse (til højre).

Søjlerne viser effekten af respondenternes ideologi på deres overordnede vurdering af den fiktive kandidat, Christian Mortensen, når denne er beskrevet som hhv.

dominerende (til venstre) og imødekommende (til højre). Barerne er ustandardiserede regressionskoefficienter og de stiplede linjer indikerer 90 procent konfidensintervaller.

Figur 2: Effekter af politisk ideologi på overordnet vurdering af Christian Mortensen

Note: Respondenterne blev tilfældigt tildelt enten den imødekommende eller den dominante personlighedsbeskrivelse af Christian Mortensen.

Som det fremgår af Figur 2, er der for den dominante personlighedsbeskrivelse en positiv sammenhæng mellem politisk ideologi, og hvor godt deltagerne synes om Christian Mortensen ($b = 0,133$, $p = 0,033$). Dette betyder, at de mest højreorienterede vælgere (dem, der scorer 1 på ideologi) synes 13,3 procentpoint bedre om den dominante beskrivelse af Christian Mortensen end de mest venstreorienterede deltagere (de, der scorer 0 på ideologi). Med andre ord synes deltagerne bedre og bedre om Christian Mortensen, jo mere højreorienterede de er. Omvendt findes der for den imødekommende beskrivelse en negativ sammenhæng mellem politisk ideologi og overordnet vurdering af Christian Mortensen ($b = -0,084$, $p = 0,096$),¹ således at de mest højreorienterede synes 8,4 procentpoint dårligere om den imødekommende beskrivelse af Christian Mortensen end de mest venstreorienterede. Altså kan deltagerne lide Christian Mortensen mindre og mindre i takt med, at de bliver mere højreorienterede – eller de kan lide ham mere og mere i takt med, at de bliver mere venstreorienterede. De omtalte effekter kan dog siges at være kunstige, idet de sammenligner de absolutte yderpunkter på den politiske ideologiske skala. For at vurdere effekten af en „realistisk“ forskel i ideologi kan man i stedet basere sin beregning på den såkaldte interkvartile afstand i ideologi – altså en sammenligning af deltagerne, som henholdsvis markerer den 25. og den

75. percentil for ideologivariablen. Den 25. percentil kan forstås som en moderat venstreorienteret deltager, mens den 75. percentil tilsvarende kan forstås som en moderat højreorienteret deltager. Ved at bruge den estimerede model til at beregne, hvor forskelligt de to moderate deltagere fra hver sin ende af det ideologiske spektrum synes om henholdsvis den dominante og den imødekommende beskrivelse af Christian Mortensen, fås et mere realistisk indtryk af forskellige vælgers præferencer for politiske personligheder. Sådant en beregning viser, at den moderat højreorienterede deltager synes 5,2 procentpoint bedre om den dominerende beskrivelse af Christian Mortensen, men 3,4 procentpoint dårligere om den imødekommende beskrivelse sammenlignet med den moderat venstreorienterede deltager. Disse forskelle er naturligt nok ikke så store, som når de politisk ideologiske endepunkter sammenlignes, men dog stadig af substantiel interesse.

Samlet set finder den opstillede forventning dermed opbakning: For den fiktive kandidat Christian Mortensen findes, at den dominante beskrivelse af hans personlighed bliver vurderet signifikant mere positivt blandt højreorienterede end venstreorienterede deltagere. Omvendt vurderer de venstreorienterede deltagere den imødekommende personlighedsbeskrivelse signifikant mere positivt end højreorienterede deltagere. Dog fremgår det også af Figur 2, at effekten af ideologi på vurdering af Christian Mortensen er stærkere for den dominante end den imødekommende personlighedsbeskrivelse.

Diskussion og konklusion

Eksperimentets resultat er både interessant i lyset af den eksisterende valgforskning og i en politisk psykologisk sammenhæng. I forhold til valgforskningen taler resultatet til debatten om, hvorvidt kandidaters personligheder overhovedet spiller en rolle for valgresultatet, og i en politisk psykologisk forstand giver resultatet indblik i den psykologi, som ligger bag vurderinger og valg af forskellige politiske personligheder.

I relation til valgforskningen viser eksperimentet, at kandidaters personlighed faktisk kan spille en rolle for vælgerne kandidatpræferencer. Imidlertid er dette en anden rolle end den, som typisk er blevet undersøgt i den eksisterende litteratur. Her skelnes sjældent mellem forskellige kandidatpersonligheder, og i stedet undersøges, om vælgerne vurderinger af ledende kandidaters sympati, kompetence, intelligens og troværdighed påvirker, hvem de stemmer på. Med andre ord har den eksisterende valglitteratur ledt efter én type af kandidatpersonlighed, som implicit antages at være universelt vindende. Eksperimentets resultat siger umiddelbart ikke noget om, hvorvidt sådan en effekt eksisterer eller ej. Men det viser til gengæld, at man overser en væsentlig betydning af

kandidatpersonlighed, hvis man kun fokuserer på personlighedstræk, som alle vælgere uanset ideologisk prædisposition skal synes om. Hvis fremtidige valgundersøgelser fortsat vil forfølge spørgsmålet om betydningen af kandidaters personlighed, vil det i lyset af eksperimentets resultat være hensigtsmæssigt at inkludere et mere varieret batteri af karakteristika til beskrivelse af kandidatpersonlighederne. Ved at analysere betydningen af disse i samspil med respondenternes ideologiske prædisposition vil det være muligt at undersøge, om mønstre svarende til det, som jeg har fundet i denne artikel, kan genfindes for virkelige valg, selv når kandidaters partifarve og holdninger er kendt.

Eksperimentets resultat relaterer sig også direkte til den voksende litteratur om fundamentale forskelle i verdensanskuelse og personlighedsprofil mellem højre- og venstreorienterede individer. Tidligere er denne forskel blevet knyttet sammen med forskellige præferencer og livsstile udtrykt ved eksempelvis indretning, musiksmag og kropssprog (Alford et al. 2005, Hatemi et al. 2007, Duckitt & Sibley 2010, Carney et al. 2008, Oxley et al. 2008, Hibbing et al. 2013). At højreorienterede individer mere end venstreorienterede værdsætter en dominant kandidatpersonlighed, og at det modsatte gør sig gældende med hensyn til en imødekommende kandidatpersonlighed, kan derfor ses som endnu en brik i det puslespil, som afdækker, hvordan politisk ideologi har omfattende og væsentlige konsekvenser for præferencer og holdninger i såvel politisk som i en bredere forstand. Resultatet giver dog også anledning til en række opfølgende spørgsmål. Tilsyneladende er der en større effekt af politisk ideologi på vurderingen af den dominante end den imødekommende kandidatpersonlighed. Det kunne være udtryk for, at kandidaters potentielle dominante personlighed udløser større opsplnitning blandt vælgerne, end en imødekommende kandidat tilsvarende gør. En måde, hvorpå det kunne undersøges, om kandidat-dominans generelt er en stærkere ideologisk opdeler end kandidat-imødekommende, er ved at gennemføre et tilsvarende eksperiment i lande med væsentligt forskellige institutionelle indretninger som eksempelvis et præsidentielt styre med færre partier og kandidater. Dette ville potentielt kaste lys over generaliserbarheden af eksperimentets resultat. Fremtidige studier bør også undersøge, om og i givet fald hvordan præferencer for kandidatpersonlighed ændrer sig under klare kontekstuelle betingelser. Ved at indbygge en kontekstuel dimension i eksperimentet, som enten primer deltagere med et samarbejdsproblem internt i deres egen gruppe eller et konfliktproblem mellem deres og en anden gruppe, vil de psykologiske mekanismer, som styrer højre- og venstreorienteredes kandidatpræferencer, potentielt blive belyst mere dybdegående.

Endelig er det værd at fremhæve implikationerne af eksperimentets resultater i forhold til et valgsystem som det danske, der er karakteriseret ved relativt mange partier, som hver især opstiller en liste med mange kandidater i hver enkelt valgkreds. Med andre ord har vælgerne mulighed for at vælge ikke blot mellem partier, men også mellem politikere, som derved konkurrerer om vælgernes gunst med kandidater fra både andre partier og deres eget parti. Undersøgelser viser, at danske vælgere sjældent går så vidt, at de skifter blok, men at de i højere grad skifter parti inden for den røde eller den blå blok (Hansen et al. 2007). Eksperimentets resultat giver for så vidt god mening i relation til denne konklusion, idet det jo netop viser, at en given politiker (og derfor nok også partileder) vil have svært ved at flytte vælgere fra den konkurrerende blok til sin egen. Dette skyldes, at vælgerne i den anden blok ønsker en fundamentalt anderledes kandidatpersonlighed end vælgerne i politikeres egen blok. I stedet støtter resultatet, at kandidatpersonlighed meget vel kan flytte stemmer mellem partier, som deler ideologisk arvegods, eller mellem kandidater, som ligefrem deler partimedlemskab. Forklaringen er igen, at vælgere i samme blok har nogenlunde sammenfaldende politisk ideologi og verdensanskuelse og derfor i større grad ønsker den samme type politiker end vælgere i hver sin blok.

Den danske valgforskning har udelukkende fokuseret på betydningen af partiledere og typisk også været mest optaget af, om disse kan flytte stemmer på tværs af den politiske midte. Til gengæld har der været langt mindre opmærksomhed rettet mod, hvorvidt kandidatpersonlighed kan flytte rundt på stemmerne mellem partierne inden for en given politisk blok. Med udgangspunkt i litteraturen om dybtliggende forskelle mellem højre- og venstreorienterede individer bidrager dette eksperiments resultat til at forklare vælgervandringer mellem partier i samme blok (som eksempelvis Villy Søvndahls positive effekt på SF i 2007, og Lars Barfoed negative ditto for de Konservative i 2011). Men resultatet åbner yderligere op for, at ikke kun partilederes, men også mindre profilerede kandidaters personlighed kan være væsentlig at beskæftige sig med i forbindelse med danske og udenlandske valg. Danske vælgere står nemlig ofte over for et valg mellem en række kandidater opstillet i deres kreds, hvoraf ingen er decideret spydspids for vælgerens foretrukne parti. I sådan en situation kan eksperimentets resultat fortolkes således, at venstreorienterede vælgere formentlig vil foretrække den af de opstillede kandidater, som de opfatter som den mest imødekommende (opstillet for det parti, som de traditionelt identificerer sig med). Højreorienterede vælgere vil tilsvarende tendere til at vælge den af de opstillede kandidater, som de opfatter som mere kompromisløs og dominant.

Litteratur

- Alford, J, C Funk & J Hibbing 2005, 'Are Political Orientations Genetically Transmitted?', *American Political Science Review*, vol. 99, no. 2, pp. 153-67.
- Andersen, J & O Borre 2003, 'Personfaktorer', in JG Andersen & O Borre (red.) *Politisk Forandring*, Systime Academic, Århus.
- Andersen, J & O Borre 2007, 'Partiledere gør en forskel', in JG Andersen, O Borre, KM Hansen & HJ Nielsen (red.), *Det Nye Politiske Landskab*, Academica, Århus.
- Caprara, GV, C Barbaranelli, C Consiglio, L Picconi & PG Zimbardo 2003, 'Personalities of politicians and voters: Unique and synergistic relationships', *Journal of Personality and Social Psychology*, vol. 84, no. 4, pp. 849-856.
- Caprara, GV & M Vecchione 2013, 'Personality Approaches to Political Behavior', in L Huddy, DO Sears & JS Levy (red.), *The Oxford Handbook of Political Psychology*, 2. edn., Oxford University Press: Oxford.
- Carney, DR, JT Jost, SD Gosling & Jeff Potter 2008, 'The Secret Life of Liberals and Conservatives: Personality Profiles, Interaction Styles, and the Things They Leave Behind', *Political Psychology*, vol. 29, no. 6, pp. 807-840.
- Clark, HD, D Sanders, MC Stewart & P Whiteley 2004, *Political Choice in Britain*, Oxford University Press: Oxford.
- Danmarks Statistik 2012, *Statistisk Årbog 2012*, Danmarks Statistik, København: <http://www.dst.dk/pukora/epub/upload/16252/saa2012.pdf>
- Duckitt, J & CG Sibley 2010, 'Personality, Ideology, Prejudice, and Politics: A Dual-Process Motivational Model', *Journal of Personality*, vol. 78, pp. 1861-94.
- Funk, CL 1997, 'Implications of Political Expertise in Candidate Trait Evaluation', *Political Research Quarterly*, vol. 50, no. 3, pp. 675-697.
- Funk, CL 1999, 'Bringing the candidate into models of candidate evaluation', *Journal of Politics*, vol. 61, pp. 700-720.
- Goren, P 2002, 'Character Weakness, Partisan Bias, and Presidential Evaluation', *American Journal of Political Science*, vol. 46, no. 3, pp. 627-641.
- Goren, P 2007, 'Character Weakness, Partisan Bias, and Presidential Evaluation: Modifications and Extensions', *Political Behavior*, vol. 29, no. 3, pp. 305-325.
- Hansen, KM, R Slothuus & C de Vreese 2007, 'Man har et parti, indtil man finder et nyt: Portræt af vælgeren, som skiftede parti', in JG Andersen, J Andersen, O Borre, KM Hansen & HJ Nielsen (red.), *Det Nye Politiske Landskab*, Academica, Århus.
- Hansen, KM & JG Andersen 2013, 'En samlet model for partivalg', in R Stubager, KM Hansen & JG Andersen, *Krisevalg, Økonomien og Folketingsvalget 2011*, Jurist- og Økonomiforbundets Forlag, København.
- Hatemi, PK, SE Medland, KI Morley, AC Heath & NG Martin 2007, 'The Genetics of Voting: An Australian Twin Study', *Behavioral Genetics*, vol. 37, no. 435-48.
- Hayes, D 2005, 'Candidate Quality through a Partisan Lens: A Theory of Trait Ownership', *American Journal of Political Science*, vol. 49, no. 4, pp. 908-923.
- Hayes, D 2009, 'Has Television Personalized Voting Behavior?', *Political Behavior*, vol. 31, pp. 231-260.
- Hibbing, JR, KB Smith & JR Alford 2013, *Predisposed*, Routledge, New York.
- Jenssen, AT & T Aalberg 2006, 'Party-leader effects in Norway: A multi-methods approach', *Electoral Studies*, vol. 25, pp. 248-269.

- Jost, JT, CM Federico & JL Napier 2009, 'Political Ideology: Its structure, Functions, and Elective Affinities', *Annual Review of Psychology*, vol. 60, pp. 307-33.
- Kinder, DR, MD Peters, RP Abelson & ST Fiske 1980, 'Presidential Prototypes', *Political Behavior*, vol. 2, no. 4, pp. 315-337.
- King, A (red.) 2002, *Leaders' Personalities and the Outcome of Democratic Elections*, Oxford University Press, Oxford.
- Laustsen, L & MB Petersen 2013, 'Winning Faces Vary By Ideology: Evolutionary Psychology, Candidate Faces and Democratic Elections', Unpublished working paper.
- Lenz, GS 2009, 'Learning and Opinion Change, Not Priming: Reconsidering the Priming Hypothesis', *American Journal of Political Science*, vol. 53, no. 4, pp. 821-837.
- Lenz, GS 2012, *Follow The Leader?*, University of Chicago Press, Chicago.
- Little, AC, RP Burriss, BC Jones & SC Roberts 2007, 'Facial Appearance Affects Voting Decisions', *Evolution and Human Behavior*, vol. 28, pp. 18-27.
- Mondak, JJ & MV Hibbing 2012, 'Personality and Public Opinion', in AJ Berinsky (red.), *New Directions in Public Opinion*, Routledge, New York.
- Oxley, D, KB Smith, JR Alford, MV Hibbing, JL Miller, MJ Scalora, PH Hatemi & JR Hibbing 2008, 'Political Attitudes Vary with Physiological Traits', *Science*, vol. 321, no. 5896, pp. 1667-70.
- Petersen, MB, R Slothuus, R Stubager & L Togeby 2007, 'Eksperimenter: Et redskab i politologens værktøjskasse?', *Politica*, vol. 39, no. 1, pp. 5-13.
- Spisak, BR, PH Dekker, M Krüger & MV Vugt 2012, 'Warriors and Peacekeepers: Testing a Biosocial Implicit Leadership Hypothesis of Intergroup Relations Using Masculine and Feminine Faces', *PLoS One*, vol. 7, no. 1, pp. 1-8.
- Stevens, D & JA Karp 2012, 'Leadership Traits and Media Influence in Britain', *Political Studies*, vol. 60, no. 4, pp. 787-808.
- Stokes, DE 1966, 'Some Dynamic Elements of Contests for the Presidency', *American Political Science Review*, vol. 60, no. 1, pp. 19-28.

Noter

1. P-værdierne fra disse tests er fra separate OLS regressioner, der forudsiger overordnet vurdering af Christian Mortensen for hver personlighedsbeskrivelse, da interaktionsmodellen kun viser effekten af ideologi for de deltagere, der er blevet tildelt referencekategorien (den dominante beskrivelse af Christian Mortensen) på personlighedsvariablen.

Politisk psykologi: De næste skridt

Michael Bang Petersen

Professor, ph.d., Institut for Statskundskab, Aarhus Universitet

Lene Aarøe

Adjunkt, ph.d., Institut for Statskundskab, Aarhus Universitet

Politisk psykologi er et felt i rivende udvikling. Men hvordan er det mest frugtbart at gå til studiet? I denne artikel beskriver vi det videnskabsideal, som politisk psykologer stræber efter, og vi peger på de mest centrale teoretiske og metodiske nybrud inden for politisk psykologi. Vores budskab er, at politisk psykologi af natur er et interdisciplinært felt, og at forskningen er mest frugtbart, når såvel teori som metode afspejler dette mest muligt.

Politik handler om mennesker. Det er mennesker, der træffer de politiske beslutninger, og det er mennesker, der er påvirkede af de truffede beslutninger. Det er med andre ord svært at studere politik uden at gøre sig antagelser om, hvordan mennesker træffer beslutninger eller reagerer på andres beslutninger. I den forstand er det umuligt for politologien at ignorere psykologien. Som dette temanummer viser, er forskningen inden for feltet politisk psykologi da også i rivende vækst. Antallet af bøger og tidsskrifter, der anvender psykologisk teori til at belyse politologiske problemstillinger, er hastigt stigende – både i klassiske statskundskabstidsskrifter og i psykologiske tidsskrifter. Men politisk psykologi er også et relativt nyt felt. Konturerne af feltets præcise tilgang og genstandsfelt er blot ved at blive tegnet nu af såvel politologer og psykologer, der i fællesskab former det interdisciplinære forskningsfelt. Vores artikel er først og fremmest henvendt til politologer, og formålet er at tage bestik af, hvor det spirende felt står her og nu, og diskutere, hvilke skridt der bør være de næste for politologer, som bedriver politisk psykologi.

Vi vil tage tre spørgsmål op. For det første, hvad er politisk psykologi? Hvordan konceptualiserer man bedst

det genstandsfelt, som politiske psykologer arbejder med? Er politisk psykologi blot anvendt psykologi, eller er der særlige forhold ved det politiske, som etablerer politisk psykologi som et selvstændigt felt? For det andet, hvorfor bør man overhovedet bedrive politisk psykologi? Hvilke videnskabsteoretiske idealer ligger under feltet, og hvad kan der vindes ved at forfølge disse idealer? For det tredje, hvordan bedrives politisk psykologi bedst? Vi vil tage det sidste spørgsmål op ad to omgange. Dels vil vi fokusere på den teoretiske side af politisk psykologi: Hvor forventer vi, at de næste nybrud kommer? Dels vil vi fokusere på den metodiske side af politisk psykologi: Hvordan styrker man bedst forskningen i politisk psykologi?

Hvad er politisk psykologi?

En umiddelbar definition af feltet politisk psykologi fokuserer på anvendelsen af psykologisk teori på studiet af politik (Huddy et al. 2013). Et klassisk eksempel på dette er Sniderman et al. (1991)'s inddragelse af psykologisk teori til at løse et fundamentalt spørgsmål i politologien: Hvordan formår vælgere at tage stilling til politik, uanset at de fleste mangler grundlæggende viden og information om politik? (Converse 1964). Sniderman et al. (1991) besvarede spørgsmålet ved at kigge mod psykologien og introducere det psykologiske begreb om heuristikker, dvs. beslutnings- eller tommelfingerregler, som løser informationsmanglen ved at rette vælgernes opmærksomhed mod et afgrænset aspekt af beslutningskonteksten, der så bliver retningsgivende for vælgernes stillingtagen. Et eksempel er den såkaldte *deservingness*-heuristik (på dansk: fortjenestfuldhedsheuristikken, jf. Petersen et al. 2007), som understøtter folks holdningsdannelse i forhold til velfærdssydelser. Når folk skal tage stilling til spørgsmål om velfærdssydelser, retter *deservingness*-heuristikken deres opmærksomhed mod, hvorvidt de tror, at modtagerne

af ydelserne er dovne (og derfor ikke fortjener ydelsen) eller uheldige (og derfor fortjener ydelsen) – og fjerner opmærksomheden fra mere komplicerede overvejelser af eksempelvis makroøkonomisk natur (Petersen et al. 2011, Petersen 2012, Aarøe & Petersen 2014). Deservingness-heuristikken blev oprindeligt identificeret af psykologer, der studerede, hvornår folk ønsker at hjælpe venner og bekendte i hverdagssituationer, såsom når en studerende overvejer at låne en studiekammerat sine eksamensnoter (Weiner 1995). Ved at anvende denne psykologiske forskning er man altså blevet klogere på en kerneproblemstilling inden for politologien: Hvordan kan folk danne holdninger til velfærdsydelser, når de mangler basal viden om ydelsernes indretning og niveau? Det kan de, fordi de ikke interesserer sig for ydelserne som sådan, men for ydelsesmodtagernes moralske habitus.

Politisk psykologi spænder over en bred vifte af emneområder, der bl.a. omfatter forskning i politisk holdningsdannelse, valg og vælgeradfærd, men som også rækker ind i f.eks. studiet af offentlig politik og forvaltning (e.g. Jones 2003, Simon 1955) samt international politik og udenrigspolitisk beslutningstagning (e.g. McDermott et al. 2011, se også Levy 2013). Men politisk psykologi er ikke blot anvendelsen af psykologisk teori på en pluralisme af politologiske problemstillinger. Psykologiske teorier beskæftiger sig oftest med social adfærd i hverdagslivet og blandt personer, som kender hinanden, eller som i det mindste står ansigt til ansigt med hinanden. Politik udspiller sig i en radikalt anden kontekst. Når borgerne danner politiske holdninger, så forholder de sig til personer og grupper, som de ikke kender, og som de aldrig kommer til at kende (Lippmann 2010 [1922], Petersen & Aarøe 2013). Som fremhævet allerede af Walter Lippmann (2010 [1922], 49): *“Inevitably our opinions cover a bigger space, a longer reach of time, a greater number of things, than we can directly observe.”* De informationer, som folk bruger i politik til eksempelvis at vurdere, om velfærdsmodtagere fortjener hjælp eller ej, kommer altså ikke fra et førstehåndskendskab, men stammer fra alle mulige indirekte kilder, såsom massemedierne eller diskussioner i deres sociale netværk, hvor nogen kender nogen, der kender nogen.

Dette udgør en særlig omstændighed ved det politiske, og det gør en forskel i forhold til den måde, vores psykologi opererer på. Dels betyder det, at borgernes politiske holdninger kan forventes at være mere ustabile og mere manipulerbare (eksempelvis på grund af mediehistorier eller spin fra politikerne) end evalueringer foretaget i dagligdagen, fordi borgerne ikke har samme mulighed for selv at tjekke fakta efter. Dels betyder det, at folk ofte må forlade sig på deres egen hukommelse og dermed egne fordomme, hvis de ikke har en mediehistorie

at læne sig op ad. I hverdagssituationer vil man ofte se, at forskellige folk reagerer ens, fordi logikken i situationen trækker folk i en bestemt retning (se eksempelvis Mischel 1973). I politik kan man (især i fraværet af konkrete mediehistorier) forvente, at forskellige folk oftere reagerer forskelligt, fordi holdningerne netop bliver så afhængige af, hvad den enkelte person her og nu kan huske om et emne eller en gruppe (se f.eks. Aarøe & Petersen 2014, Petersen & Aarøe 2013).

Snarere end blot en undergren af psykologi er politisk psykologi derfor en unik disciplin, som dels anvender psykologiens indsigt i processerne bag menneskelig adfærd og beslutninger, og dels analyserer de særlige dynamikker, der opstår, når disse processer ikke bearbejder direkte tilgængelige hændelser, grupper og sager, men i stedet bearbejder forhold, som man kun har indirekte adgang til.

Hvorfor politisk psykologi? Det interdisciplinære ideal

Som fremhævet i udgangspunktet for denne artikel handler politik om mennesker. Derfor er det vanskeligt at studere politik uden at gøre sig antagelser om, hvordan mennesker træffer beslutninger eller reagerer på andres beslutninger. På den måde er politologisk forskning altid psykologisk i en eller anden forstand. I hvert fald må enhver politologisk forsker gøre sig psykologiske antagelser.

Inden for politologien er der en lang tradition for, at psykologiske antagelser er netop det: Antagelser, som man relativt frit kan gøre sig. Det klassiske eksempel er rationel beslutningsteori, der i sin rendyrkede form antager, at mennesker er fuldt ud rationelle, har fuld information og er egennyttmaksimerende (e.g. Luce & Raiffa 1957, 49-51). Ud fra denne aktørmodel – det rationelle menneske – er der blevet udledt hypoteser om holdninger til indvandrere (Nannestad 1999), studiet af økonomisk politik (Nannestad 1991) samt politiske partier og partikonkurrence (Downs 1957, Aldrich 1995). Et andet eksempel på en udbredt – og diametralt modsat – aktørmodel er det sociologiske menneske, der antager, at menneskers beslutninger ikke reflekterer indre rationelle overvejelser, men snarere ydre sociale pres og miljøpåvirkninger (e.g. Inglehart 1977). Det er klart, at disse aktørmodeller er grove forenklinger – og det vil selv de forskere, der anvender dem, støtte op om. Argumentet fra disse forskere for, hvorfor det ikke desto mindre er hensigtsmæssigt at bruge dem, er instrumentalistisk: At de virker i den forstand, at man faktisk kan opstille hypoteser, der finder støtte i data ud fra disse aktørmodeller.

En rent instrumentalistisk tilgang til de psykologiske antagelser, som man må gøre sig som politolog, er dog ikke problemfri – selv når antagelserne ‘virker’ inden for

rammerne af det enkelte studie. For det første er antagelsernes empiriske frugtbarhed altid en sandhed med modifikationer. At kunne identificere en statistisk signifikant effekt – selv en med en substantiel effektstørrelse – er uendelig sjældent det samme som at kunne forklare og forstå fænomenet under observation i sin totalitet. Den største del af variansen under observation vil som oftest være uforklaret. Desuden vil effekter også ofte være betinget og gælde i mindre og større grad for forskellige grupper af enheder.

For det andet – som analyseret i dybden af videnskabs-teoretikeren Imre Lakatos (1976) – tester man aldrig den hårde kerne af teoretiske antagelser direkte i empiriske studier. Det betyder, at relationen mellem empiriske hypoteser og psykologiske antagelser inden for politologiske studier som oftest er overdetermineret i den forstand, at der er flere variationer af de psykologiske antagelser, der kan føre til samme empiriske hypoteser. Et eksempel på dette er den teoretiske debat mellem teorier, der kræver 'fuld' rationalitet, og teorier, der blot kræver 'begrænset' rationalitet (se e.g. Simon 1955). Det er simpelthen svært at teste empirisk – med politologiske data – om det ene eller det andet gør sig gældende. Denne løse relation betyder, at instrumentalisme først og fremmest sætter os i stand til at forstå, hvilke antagelser der er frugtbare inden for rammerne af det helt specifikke fænomen, som det enkelt forskningsstudiet handler om. Men er disse antagelser generelt frugtbare at gøre sig, når man skal studere andre politiske fænomener? Det er svært at vide.

Disse forhold ved instrumentalistiske tilgange til studiet af politik skaber udfordringer for statskundskabsforskningen – og især for statskundskabsuddannelsen. Et instrumentalistisk forhold til, hvilke antagelser man kan gøre sig om politiske aktører – det være sig borgere, politikere, embedsmænd eller andre – giver således sjældent præcise anvisninger til, hvilke præcise antagelser man frugtbart kan gøre sig i forhold til det næste fænomen, som man skal kaste sig over. Det er en udfordring for udviklingen af kumulativ forskning. Men det er i lige så høj grad en udfordring for de politologiske uddannelser og deres kapacitet til at uddanne og rådgive fremtidens beslutningstagere. En af de vigtigste måder, hvorpå forskning har gennemslagskraft, er ved, at den nye viden viderefremmes til studerende, der tager den med sig ud i samfundet og agerer på baggrund af den. Som den amerikanske politolog og nobelprismodtager Elinor Ostrom (1998) har argumenteret for, er dette en afgørende fare ved den instrumentalistiske tilgang. I den udstrækning de studerende på politologiske uddannelser lærer at forstå verden igennem aktørmodeller, der kun i begrænset omfang indfanger virkeligheden, bliver fremtidens politiske beslutninger baseret på misvisende

forståelser af menneskers motivationer og kompetencer – med potentielle velfærdstab og policy-fejl som resultat. Et rammende eksempel på dette var, da otte dengang ledende embedsmænd, der var med til at indføre kontraktstyringen i den danske offentlige sektor i 90'erne, i 2007 indrykkede en kronik i Politiken. Kronikken søgte at gøre op med selvsamme kontraktstyring under overskriften „Tilgiv os – vi vidste ikke, hvad vi gjorde“ og henviste præcist til konsekvenserne af at have opereret på baggrund af en fejlagtig aktørmodel, der karakteriserede embedsmænd som 'budgetmaksimerende bureaukrater' (Gjørup et al. 2007, se også Andersen et al. 2013 for et forskningsbaseret opgør med selvsamme aktørmodel).

Politisk psykologi indebærer en stræben mod at udskifte forenkledte og forkerte aktørantagelser med en realistisk model for, hvordan mennesker tager beslutninger. Hvor politologiske studier eksempelvis er nødt til at gøre sig antagelser om menneskets motivationer, er dette den direkte empiriske genstand for psykologien. Ved at nedbryde disciplinære barrierer og inkorporere psykologiens fund kan vi altså fundere vores aktørmodeller i dokumenteret empirisk forskning snarere end intuitioner. Målet i denne realistiske videnskabsmanøvre flugter med målet i den instrumentalistiske videnskabsforståelse: Det handler om at opstille mere realistiske modeller med bedre evne til at forklare politologiske problemstillinger og større forudsigelseskraft.

Et eksempel på at mere realistiske modeller også har bedre forklaringskraft kommer fra vores egen forskning inden for velfærdsstatslitteraturen (Aarøe & Petersen 2014). Det er en tilbagevendende observation, at der er et transatlantisk skel i opbakningen til velfærdsstaten, hvor europæere og særligt skandinaver er stærkere tilhængere af at hjælpe individer i økonomisk nød, end amerikanere typisk er. Hidtidige forklaringer, der fokuserer på betydningen af dybtliggende kulturelle forskelle, socio-strukturelle forskelle og institutionel stiafhængighed, har kun fundet blandet empirisk støtte, og det har således været et puzzle, hvad der forklarer holdninger til velfærd (for en gennemgang, se Aarøe & Petersen 2014). Som beskrevet ovenfor viser ny forskning om psykologien bag holdninger til velfærdsstaten, at deservingness-heuristikken spiller en afgørende rolle. Mennesker på tværs af kulturer danner altså holdninger til, hvem der fortjener velfærdsydelse, ved hjælp af psykologiske systemer, som er designet til at regulere beslutninger om, hvem man vil hjælpe, ud fra, om modtageren af hjælpen er doven eller virkelig har gjort en indsats og derfor blot er uheldig. Disse psykologiske fund giver anledning til at forvente, at tværnationale forskelle i holdninger til velfærdsydelse ikke skyldes dybe forskelle i psykologiske systemer, men derimod forskelle i, hvilke stereotyper borgerne har om,

hvor oprigtig en indsats modtagere af velfærdsydelse gør. Vores forskning viser, at der er en klar forskel i amerikaneres og danskeres holdning til velfærdsydelser i fraværet af konkret information om, hvorvidt en modtager er doven eller blot uheldig. Forskningsresultaterne viser imidlertid også, at på trods af års eksponering for kulturforskelle og forskellige velfærdsstatssystemer, så kan blot to sætninger, der indeholder den *psykologisk* afgørende information om, hvorvidt en konkret modtager af en velfærdsydelse har gjort en indsats, få danskere og amerikanere til at have de samme holdninger til velfærd (Aarøe & Petersen 2014). Ved at acceptere en videnskabelig arbejdsdeling og lade de politologiske aktørmodeller være baseret på psykologisk teori, kan forbedrede forklaringer af politologiske kernespørgsmål – instrumentalismens eget succeskriterium – med andre ord opnås.

Accepten af den videnskabelige arbejdsdeling er afgørende for politisk psykologi, men et lige så vigtigt skridt er accepten af arbejdsdelingen som hierarkisk struktureret. Videnskaberne indgår i et hierarki (Wilson 1999, Cole 1983). Når vi tager stilling til politik, bruger vi den samme hjerne, som når vi tager stilling til alt muligt andet. Indsigter fra psykologien om, hvordan hjernen træffer beslutninger, er således mere generelle end indsigter fra politologien – og derfor netop nødvendige at inkorporere for politologer. Samtidig indebærer den videnskabelige arbejdsdeling imidlertid også, at psykologien ikke eksisterer i et vakuum. Den er på samme måde underlagt – og tvunget til at inkorporere – indsigter fra biologien om hjernens struktur, som igen er underlagt kemiens indsigter og så videre.

Betyder det, at det politisk psykologiske ideal i sidste ende er at kunne udtrykke politisk adfærd i form af modeller for, hvilke neuroner der fyrer hvornår, eller i sidste ende i atomernes sammenspil? Nej, naturligvis ikke. Men det kræver, at der arbejdes i retning af en ubrudt konsistens mellem modellerne inden for de forskellige discipliner. Selvom det eksempelvis ikke er hensigtsmæssigt at beskrive, hvordan mennesket træffer beslutninger med udgangspunkt i præcise neurale aktiveringsmønstre, så skal de modeller, som vi opstiller, være konsistente med viden om disse mønstre.

Politisk psykologi er et interdisciplinært felt, der fordrer, at man kontinuerligt holder sig opdateret på tværs af felter. For at kunne evaluere om ens model er konsistent med viden inden for psykologien, må man således læse psykologisk forskning – samtidig med at man holder sig opdateret på den politologiske. Eller med Druckman et al.s (2009) ord, så kræver god interdisciplinær forskning, at man er 'nedsænket' (immersed) i de respektive felter. Udfordringen bliver naturligvis ikke mindre af, at der altid hersker uenighed om, hvad man egentlig ved og

ikke ved indenfor forskellige felter. Men det øger blot nødvendigheden af at have direkte kontakt med den psykologiske litteratur for netop at kunne vurdere enighed og uenighed.

I dag fungerer politisk psykologi ikke ved, at politologer lader sig nedsænke i psykologien (Druckman et al. 2009). En mere rammende metafor er, at enkelte politologer tager på ekspedition til psykologien og bringer beskrivelser af, hvad de ser med tilbage. Disse beskrivelser (i form af artikler, bøger og studier) bliver så andre politologer og andre politiske psykologers indgang til, hvad man 'har fundet ud af' i psykologien. Den næste generation af politiske psykologer må selv tage rejsetøjet på.

Hvordan politisk psykologi? I: Anvendelse af biologisk teori

Mennesket er et politisk dyr. Som fugle er bygget til et liv i luften og fisk til et liv i vandet, er mennesket bygget til et liv i sociale grupper. Og med gruppelev følger altid politik (De Waal 2007, Hatemi & McDermott 2011, Petersen & Aarøe 2012, Petersen 2012). Forskning fra videnskabelige grene så forskellige som antropologi, arkæologi og primatologi understøtter, at mennesket over sin evolutionshistorie har levet i grupper og udviklet komplekse sociale færdigheder til at håndtere samarbejde og konflikter med andre personer og grupper. At vi på den måde fra naturens hånd er udstyret med færdigheder og instinkter til at håndtere problemstillinger, som er fundamentale i politik, understreger, at menneskets politiske psykologi ikke kan forstås uden at forstå menneskets biologi. Vores bedste bud er, at den indsigt vil udgøre fundamentet for de mest afgørende indsigter, som den næste generation af politiske psykologer vil levere.

Allerede nu har en vifte af biologisk informerede studier fundamentalt ændret forståelsen af en række politologiske kernespørgsmål. Et eksempel relaterer sig til politisk socialisering. Tidligere har man observeret, at unge som oftest ikke faldt langt fra deres forældre ift. politiske holdninger, og at disse holdninger forbliver overraskende stabile igennem voksenlivet. Fortolkningen har været, at forældrene på en eller anden måde transmitterer deres holdninger til børnene i børnenes ungdom, og at børnenes holdninger derfor krystalliserer og stabiliserer sig. Men hvordan? En særlig udfordring er, at forældre snarere end at tale med børn om politik forsøger at skjærme dem fra politik og de involverede magtkampe og personangreb (Easton & Dennis 1967). En række nye studier har dokumenteret, at mekanismen først og fremmest er genetisk. Metoden har mestendels (men ikke kun) været tvillingestudier (se Hatemi & McDermott 2011). Enæggede og tveæggede tvillingepar deler begge samme miljø, men enæggede tvillinger deler dobbelt så mange gener. Hvis

enæggede tvillinger har mere ensartede holdninger inden for parret end tvæggede, er det altså en kraftig indikation på, at holdningerne påvirkes af gener. Og det er præcist, hvad man har observeret, når man har sammenlignet de politiske ligheder inden for par af henholdsvis enæggede og tvæggede tvillinger. Disse resultater tyder altså på, at børn og forældre deler politiske holdninger, fordi de deler gener. Forældrene videregiver deres politiske holdninger ved at videregive deres gener. Dette bidrager til at forklare den store stabilitet. Det sæt af gener, som den enkelte er udstyret med, fungerer som en stabiliserende faktor igennem livet, der – trods livets op- og nedgang – fastholder grundtonen i det enkelte individs holdninger (Hatemi 2013). Ikke blot løser denne nye forståelse det problem ved mere klassiske socialiseringsorienterede forklaringer, at forældre ikke tager deres børn op på skødet og siger: „Nu skal jeg fortælle dig om politik“. Den bidrager også med nye brikker til vores forståelse af en række andre fundamentale politologiske problemstillinger: Hvordan kan folk have politiske holdninger, selvom de har forbavsende lidt politisk viden? Hvorfor opløses politiske uenigheder sjældent ved rationel udveksling af argumenter? Hvorfor handler moderne valgkampe om at flytte et par få hundrede tusinde svingvælgere, mens det store flertal af vælgere kun rykker sig begrænset og kun inden for blokkene? En vigtig del af svarene er: Fordi vores biologiske dispositioner skaber og fastholder politiske forskelligheder.

Et andet eksempel handler om borgernes evne til at tage stilling til politik. En klassisk linje af forskning inden for politisk psykologi har understreget, hvor uvidende den gennemsnitlige vælger er. I en klassisk artikel går Converse (1962) så langt som til at sige, at det er mere retvisende at tale om, at vælgerne har ‘ikke-holdninger’, end at de har holdninger til politik. En anden linje af forskning, der synes at støtte op omkring samme underliggende idé, har vist, hvordan vælgernes stemme på valgdagen er påvirket af politisk fuldstændigt irrelevante ting, som forekomsten af hajangreb (Achen & Bartels 2004), og om det lokale fodboldhold netop har vundet (Healy et al. 2010). Vælgerne synes med andre ord umiddelbart at være ganske irrationelle.

Men med det biologiske perspektiv på politisk psykologi åbnes for en dybere forståelse og forklaring af tilsyneladende irrationelle dynamikker bag politiske holdninger og adfærd: Hvis mennesket som art har skullet navigere politisk i måske millioner af år, så betyder det, at evolutionen må have udstyret mennesket med psykologiske mekanismer, der dels er specifikt dedikerede til at tage politiske beslutninger og dels er højt specialiserede til at foretage ‘gode’ (i forstanden adaptive) politiske beslutninger. Den pointe strider mod den klassiske observation af vælgernes irrationelitet.

Samtidig er det væsentligt at holde sig for øje, at den biologiske evolution er en langsom proces. I millioner af år har *homo*-slægten levet som jægere og samlere på den østafrikanske savanne. Det er det miljø, som menneskets psykologi og fysiologi er tilpasset. Siden landbrugets opståen for ca. 10.000 år siden har menneskets samfund til gengæld udviklet sig med voldsom hast. Frem for at leve i små nomadiske grupper på 25-200 individer, lever vi i dag i store, abstrakte samfund med avanceret teknologi. Så selvom mennesker per natur er politiske dyr, så er vi bygget til at navigere politisk i et ganske andet miljø end det moderne. Den indsigt, mener vi, er afgørende for at forstå en række fundamentale spørgsmål om menneskets politiske rationalitet eller mangel på samme, og vi forudsiger, at de næste centrale skridt for at forstå menneskets demokratiske kompetencer vil ske ud fra dette perspektiv.

Med et evolutionspsykologisk begreb må vi forvente, at mennesker er ‘økologisk rationelle’ – udstyrede med en rationalitet, der er optimeret til at fungere inden for en bestemt økologi. Så snart de økologiske omstændigheder skifter – som det er tilfældet med fortidig versus moderne politik – så kan responserne blive dysfunktionelle. Dysfunktionelle betyder dog ikke tilfældige og usystematiske. Igennem viden om den økologi, som rationaliteten er bygget til at fungere inden for, vil vi kunne opstille præcise forudsigelser om, hvornår vi reagerer hvordan og hvorfor.

Et eksempel fra vores egen forskning handler om sult og holdninger til velfærdsstaten (Aarøe & Petersen 2013, Petersen et al. 2012). Over evolutionshistorien har fødeuddeling været en afgørende måde at håndtere tilfældige udsving i adgangen til mad på (på grund af uheld ved jagten, sygdom og lignende), og der er grund til at tro, at centrale dele af vores delingspsykologi er opstået som resultat af de selektionspres, der relaterer sig til mangel på føde. Velfærdsstaten er det moderne delingsystem par excellence, og vi har i andre sammenhænge vist, at menneskets delingspsykologi også udgør et vigtigt psykologisk fundament bag holdninger til velfærdsstaten (Petersen 2012). I den udstrækning deling over menneskets evolution har været særligt vigtigt i perioder med mangel på føde og sult, var det derfor en oplagt forudsigelse, at menneskers opbakning til velfærdsstaten skulle øges, når de var sultne.

Sagt på en anden måde må vores psykologi forventes at være bygget til at aktivere motivationer til at søge hjælp fra andre, når kroppen mangler kalorier, og disse motivationer må forventes at give sig udslag i en øget opbakning til velfærdsstaten i en moderne politisk kontekst. Det har vi fundet belæg for igennem en række studier, der både har undersøgt sultens effekt på opbakningen til velfærdsstaten igennem eksperimenter om sult, hvor blodsukkeret

hos forsøgsdeltagerne er blevet eksperimentelt manipuleret; naturlige eksperimenter, hvor vi har sammenlignet surveysvar afgivet lige før og lige efter frokost; og observationsstudier, hvor vi simpelthen har spurgt folk, hvor sultne de er, og hvor mange timer det er siden, at de har spist. Alle fører til samme konklusion: sult øger opbakningen til velfærdsstaten (Aarøe & Petersen 2013, Petersen et al. 2012).

Et andet eksempel på anvendelsen af viden om for tidige miljøer til at danne præcise forudsigelser om moderne politisk adfærd handler om mænds fysiske styrke og deres politiske holdninger. Et af biologiens standardfund er, at fysisk størrelse er afgørende for adfærd i konflikt-situationer (Huntingford & Turner 1987). Når to rivaler står over for hinanden, vil den største og stærkeste eskalere konflikten, mens den mindste og svageste vil trække sig. En række forskningsresultater tyder på, at det selvsamme selektionspres, der har skabt dette reaktionsmønster hos dyrearter som græshopper, edderkopper og hjorte, også har virket på mennesket (Sell et al. 2012), og vores forskning tyder på, at dette påvirker den måde, hvorpå moderne mennesker danner politiske holdninger (Petersen et al. 2013).

En klassisk konflikt i moderne politik handler om omfordeling: Skal de rige betale til de fattige? Hvis man er mand, så afhænger svaret på det spørgsmål af ens fysiske styrke – præcist som konfliktadfærd afhænger af fysisk styrke blandt andre dyrearter. Mænd med store biceps har i højere grad politiske holdninger, der reflekterer deres økonomiske interesse. Hvis man er rig, så øger fysisk styrke modstanden mod omfordeling; hvis man er fattig, så øger fysisk styrke opbakningen til omfordeling. Stærke mænd er altså mere tilbøjelige til at stå på deres interesse og tage konflikten ved at henholdsvis kræve flere penge fra de rige, hvis de selv er fattige, og nægte at dele deres penge med de fattige, hvis de selv er rige. Effekten af fysisk styrke blev vist i så forskellige lande som Danmark, Argentina og USA og kan altså – i tråd med et biologisk perspektiv – genfindes på tværs af ret forskellige kulturer og omfordelingssystemer.

At folks politiske holdninger afhænger af deres fysiske styrke, som om de selv skulle tvinge deres interesser igennem med rå, fysisk magt, tyder ikke umiddelbart på en stor grad af rationalitet. Ligeledes tyder det ikke umiddelbart på en stor grad af rationalitet at lade ens holdninger til velfærdsstaten ændre sig efter, om man lige har spist frokost eller ej. Men dette vil være en forkert konklusion. Det er udtryk for økologisk rationalitet, altså at vores politiske psykologi først og fremmest er bygget til at fungerer rationelt i en bestemt økologi, som ikke nødvendigvis ligner den moderne.

Den bredere implikation er, at man ved at forstå den kontekst – den økologi – som vores politiske psykologi er bygget til at navigere i, kan blive betydeligt klogere på alle de forskellige – og ofte kontraintuitive – faktorer, som påvirker borgernes politiske valg. Borgernes politiske adfærd opstår ikke ud af et stort irrationelt kaos af tilfældigheder, men fra et systematisk sæt af psykologiske mekanismer, der ikke desto mindre er tilpasset en anden tid og en anden kontekst. Spørgsmålet om borgernes demokratiske kompetencer bliver derfor et kompliceret spørgsmål, hvor man skal afveje folks evne til at tage hurtigt og tydeligt stilling til politiske spørgsmål med det faktum, at denne stillingtagen ofte udtrykker en systematisk reaktion på faktorer, der var hensigtsmæssige at vurdere og reagere på i smågrupper af jægere og samlere, men måske ikke er det i dag.

Hvordan politisk psykologi? II: Kombination af politologiske og psykologiske metoder

Når politologer har arbejdet med politisk psykologi, så har deres arbejde overvejende fokuseret på psykologiske teorier frem for psykologiske metoder. Politologer har lånt psykologiske teorier til at fortolke resultaterne fra politologiske undersøgelser. Derimod har man kun sjældent direkte testet og påvist involveringen af den påståede psykologiske mekanisme. Generelt set er potentialet i at integrere det bedste fra de psykologiske metoder ind i politologien forblevet uudnyttet. Vores forudsigelse er, at dette vil ændre sig. Den næste generation af politiske psykologer vil i studiet af politik anvende ikke blot psykologisk teori, men også psykologiske forskningsstrategier og metoder. Det vil blive afgørende ikke blot at fortolke et givet politisk fænomen som konsistent med eksistensen af en psykologisk mekanisme, men at demonstrere, at det faktisk er den postulerede psykologiske mekanisme, der er den kausale årsag til fænomenet.

En forbedret inddragelse af psykologiske forskningsstrategier og metoder vil – og bør – ske, samtidig med at politiske psykologer også fastholder fokuset på helt afgørende kvaliteter ved klassiske politologiske metoder såsom den høje eksterne validitet, der følger med anvendelsen af repræsentative surveyundersøgelser. Det er igennem kombinationen af de stærkeste kvaliteter af psykologiske og politologiske metoder, at de næste afgørende indsigter i politisk psykologi vil fødes.

Politologien har traditionelt set brugt og forfinet repræsentative surveymetoder. I og med at politologer ofte har været interesserede i at forstå, hvad den samlede vælgerbefolkning mente, har man prioriteret repræsentativitet og dermed den eksterne validitet af konklusionerne. Det er en klar styrke. Omvendt har surveyundersøgelser

den indbyggede svagheit, at man kun kan få de svar, som respondenterne selv kan og vil give. Sådanne såkaldte selvrapporerede svar kan give os adgang til det indhold, der er placeret i arbejdshukommelsen hos respondenterne – men kun i den udstrækning respondenterne selv ønsker det. Den første udfordring ved selvrapporerede svar er således, at respondenter sjældent vil udtrykke holdninger og synspunkter, der strider imod herskende normer, og eksempelvis erklære sig som racister. Denne udfordring kendes som *social desirability bias*. Men udfordringerne stikker dybere. For selv om respondenter er villige til at afsløre indholdet af arbejdshukommelsen, så er det langt fra klart, at de er i stand til at belyse, hvordan indholdet er kommet derind. Selvrapporerede mål har altså ikke alene begrænsninger, når det kommer til at give indblik i indholdet i eksempelvis politiske holdninger, men i endnu højere grad når det kommer til at studere processerne bag politiske holdninger. Er en holdning dannet på baggrund af grundig omtanke, eller hviler den på følelser? Det kræver betydelige mængder selvindsigt at svare på, men det er ikke desto mindre afgørende for at kunne vurdere, hvilken præcis psykologisk proces der er involveret. Derudover tillader selvrapporerede mål ikke adgang til det indhold, der ikke er til stede i arbejdshukommelsen. Der er en stigende anerkendelse af, at ubevidste og automatiske processer spiller en afgørende rolle for vores meninger og opfattelser samt at en stor del af hjernen arbejder uden for vores bevidste opmærksomhed (Bargh 1999). Der er ligeledes en stigende anerkendelse af, at disse ubevidste og automatiske processer også spiller en afgørende rolle for vores politiske meninger og opfattelser (Iyengar et al. 2011, Taber & Young 2013, Tusche et al. 2013). Men dette kan ikke indfanges med selvrapporerede mål.

Selvrapporerede mål skaber altså identifikationsproblemer i forhold til at afgøre, hvilken præcis psykologisk proces der er involveret i en produktionen af en politisk holdning. Et eksempel på udfordringen – og de relaterede problemer – findes i litteraturen om politiske partiers opinionslederskab. En lang række studier har således vist, at borgernes holdninger til et politisk forslag afhænger af, hvilket parti der fremsætter forslaget. Er man tilhænger af partiet, så vil man – uanset forslaget indhold – være betydeligt mere positivt indstillet, end hvis man er modstander af partiet. Den offentlige opinion bliver altså ledet af partierne. Dette er et robust fund, der er demonstreret med en lang række forskellige metodiske teknikker (for en oversigt se Bullock 2011). Men forskellige studier har fortolket den underliggende psykologiske mekanisme vidt forskelligt. Nogle studier har argumenteret for, at folk følger deres parti, fordi det er det letteste. Man sparer kognitive ressourcer på at følge partiet frem for at skulle udlede en holdning selv (Lau & Redlawsk 2001).

Andre studier har argumenteret for, at folk følger deres parti, fordi de er motiverede til at støtte op om deres parti og derved demonstrere, at de er loyale partistøtter (Slothuus & De Vreese 2010, Petersen et al. 2013). Begge forklaringer udgør psykologiske fortolkninger af samme fænomen, og det faktum, at folk følger deres partier, kan derfor ikke bruges til at afgøre, hvilket af argumenterne der er det rigtige. Udfordringen er netop, at det er svært at slutte fra indholdet af folks selvrapporerede holdninger til processen bag. Men, kunne man spørge, er det ikke også ligegyldigt? Er det vigtige ikke, at folk følger partierne uanset den præcise psykologiske mekanisme? Ikke hvis man er interesseret i de demokratiske implikationer. Hvis folk slutter trop om partilinjen for at spare kognitive ressourcer, så betyder det, at man kunne fremme en mere selvstændig stillingtagen ved at øge de kognitive ressourcer, som folk havde til rådighed eller var motiverede til at investere i politik. Øget politisk interesse og viden ville med andre ord betyde, at folk i mindre grad kiggede på afsenderen af et politisk forslag og mere på det, der fra et normativt standpunkt er væsentligt, nemlig forslaget indhold. Men sagen stiller sig helt anderledes, hvis folk følger partiet, fordi de er motiverede til at signalere, at de er loyale partisoldater. I så fald er det politiske engagement jo netop drivkraften bag fænomenet, og folk er direkte motiverede til at bakke partiet op uanset indholdet af forslaget. Det betyder, at demokratisk samtale ikke bliver fremmet af at øge den politiske interesse og det politiske engagement – snarere tværtimod. Forskellige psykologiske processer har med andre ord forskellige politiske implikationer. Derfor er det afgørende for politiske psykologer at identificere præcist, hvilke mekanismer der er på spil bag et givent politisk fænomen.

Hvis selvrapporerede mål kun i beskedent omfang bringer os i direkte kontakt med de psykologiske processer, hvad gør man så? En grundlæggende strategi blandt psykologer har været at udnytte, at vi får et direkte mål for afgørende dele af processen bag en holdning ved at kigge på tiden det tager at udtrykke holdningen. Hvis man bruger processer, der kræver færre kognitive ressourcer, tager det ganske enkelt kortere tid, end hvis man bruger processer, der kræver flere ressourcer. I forhold til spørgsmålet om, hvorfor folk følger deres parti, er det eksempelvis blevet vist, at folk er langsommere til at danne en holdning til et forslag, når de får at vide, hvilket parti der står bag forslaget (Petersen et al. 2013). Det er en kraftig indikation af, at folk ikke følger deres parti for at spare kognitive ressourcer, men snarere at de gerne vil investere ressourcer i at vise, at de er loyale partitilhængere. Svartiden er et nemt håndterbart måleredskab, men det er ikke den eneste type redskab, der kan bruges til at belyse processen bag politiske holdninger. Der findes en vifte af

teknikker fra neurovidenskaben fra simple fysiologiske mål (e.g. Smith et al. 2011, Mutz & Reeves 2005, Dodd et al. 2012) til komplekse hjerneskanningsteknikker (e.g. Dawes et al. 2012, de Martino et al. 2006), som vil kunne bruges til at forbedre belysningen af både processen bag politiske holdninger samt målingen af uafhængige og afhængige variable. Denne vifte af redskaber vil finde stigende anvendelse indenfor politisk psykologi.

Bevægelsen i retning af endnu mere metodisk ambitiøs forskning i politisk psykologi er på sin vis blot en fortsættelse af den udvikling, der de senere år har bragt eksperimenter ind som en central del af den politologiske værktøjskasse (Druckman & Lupia 2012). Lowells notering af, at "[p]olitics is an observational, not an experimental science ..." (-1910, 7) gælder simpelthen ikke længere. Hvor den stigende anvendelse af eksperimenter handler om at styrke den interne validitet af konklusionerne, handler anvendelsen af mere forfinede psykologiske metoder om at styrke målingsvaliditeten af konklusionerne. Ved eksempelvis at måle følelser igennem direkte fysiologiske reaktioner (Smith et al. 2011), ved at måle, hvor svært folk har ved at tage stilling til spørgsmål direkte igennem svartider (Petersen et al. 2013), eller ved at måle holdninger ved hjælp af metoder, der undviger respondentens forsøg på at stille sig selv i et bedre lys (Greenwald et al. 1998), får vi betydeligt bedre målinger og betydeligt bedre muligheder for at identificere den præcise psykologiske proces, der er involveret i produktionen af politiske holdninger og adfærd.

Den næste generation af studier i politisk psykologi bør altså, i vores perspektiv, dels (1) fastholde anvendelsen af den eksperimentelle metode og dermed et fokus på intern validitet og dels (2) øge anvendelsen af psykologiske målemetoder for at øge målingsvaliditeten og for rent faktisk at teste, om de foreslåede psykologiske processer er involverede i det studerede fænomen. Men samtidig er det afgørende, at det klassiske politologiske fokus på ekstern validitet fastholdes og videreudvikles, så vi øger antallet af studier, der kombinerer høj intern validitet med høj ekstern og økologisk validitet. En øget metodisk integration kan også ske ved, at politologien bringer klassiske psykologiske forskningslogikker ud i marken gennem f.eks. naturlige eksperimenter (eksempelvis Petersen et al. 2013) og felteksperimenter (Bond et al. 2012). I forlængelse af de teoretiske perspektiver, der blev udfoldet i forrige sektion, bør et kernefokus for politisk psykologi være på biologiske processers betydning for politisk adfærd og dermed på processer, der fungerer relativt ens på tværs af kulturelle skel. Det vil derfor være afgørende at få demonstreret, at de relevante processer ikke blot kan forefindes i bekvemmelighedsstikprøver af eksempelvis universitetsstuderende, men også i repræsentative stik-

prøver og helst repræsentative stikprøver fra forskellige kulturer (se også Henrich et al. 2010).

Den centrale udfordring i den forbindelse er, at en række af de metoder, som psykologer har udviklet, først og fremmest er designet til at netop at fungere i laboratorier med bekvemmelighedsstikprøver af studerende. Den udfordring betyder, at politiske psykologer må berede sig på, at besvarelsen af deres problemstillinger meget sjældent er løst ved en enkelt dataindsamling, men kræver indsamling af en vifte af datakilder, der hver især lægger en brik til det samlede billede. En løsning er, at man i en og samme forskningsartikel kombinerer laboratorieeksperimenter, der prioriterer målingsvaliditeten, men ofte går på kompromis med den eksterne validitet med repræsentative surveys, der prioriterer den eksterne validitet, men kan have mindre målingsvaliditet (for eksempler se Aarøe et al. 2013, Petersen et al. 2013, Petersen & Aarøe 2013). Et eksempel på det er, at man i studiet af fordomme og stereotyper kombinerer almindelige selvrapporerede mål fra surveys med laboratorie-eksperimenter, der giver mulighed for at måle fordommene uden de målefejl, der er affødt af forsøg på at udtrykke mere socialt accepterede holdninger, end man egentlig har.

En anden – og mere ambitiøs – løsning er, at politiske psykologer i stigende grad betragter det som et metodisk fokuspunkt at videreudvikle de psykologiske metoder, så de kan implementeres i repræsentative surveys frem for i laboratoriet. I vores egen forskning har vi eksempelvis fokuseret på, hvordan man ved simple transformationer af målingerne kan komme til at bruge svartider indsamlet over internettet på samme måde, som man ofte har brugt svartider indsamlet i laboratoriet (Petersen et al. 2013, Petersen & Aarøe 2013). I en anden sammenhæng har vi vist, hvordan man kan implementere en kompleks psykologisk hukommelsesopgave, der kræver fokus og opmærksomhed af deltageren i internetsurveys, hvor deltagerne svarer i deres dagligdag med larm fra børn, tv og andet, ved at reducere antallet af opgaver, som deltagerne skal igennem (Petersen 2012). I begge disse tilfælde får man lidt mere støjfyldte mål i surveys end i laboratoriet, som man eksempelvis må håndtere ved at øge stikprøvestørrelsen tilsvarende og derved bevare den statistiske 'power'. At tilpasse laboratorieeksperimenter til en surveykontekst er ikke altid muligt og aldrig nemt, men når det lykkes, får man mulighed for at hæve både validiteten af sine målinger og af sine generaliseringer og øger dermed betydeligt kvaliteten af sin forskning i politisk psykologi.

Konklusion

Politisk psykologi er et felt under etablering. Hvad er det rette genstandsfelt? Hvad er de mest velegnede metoder? Sådanne spørgsmål er endnu til debat. Formålet med

denne artikel har været at give et konsistent bud på feltets mulige udvikling ved at diskutere fire forskellige emner: 1) den politiske psykologis genstandsfelt, 2) den politiske psykologis videnskabsteoretiske ideal, 3) den politiske psykologis teoretiske fundament og 4) den politiske psykologis metoder.

Et sammenhængende budskab til politologer, der be- driver politisk psykologi, er, at politisk psykologi – og politologien generelt – er nødt til at tage psykologiens indsigter dybt alvorligt. Det er psykologien, der studerer de indre dynamikker, der ligger bag beslutninger og ad- færd, og det er den, som politologer må indarbejde, når de bygger deres aktørmodeller. Det er mest frugtbart for forskningen, og det er mest frugtbart, når forskningen skal anvendes, og politikere og andre beslutningstagere skal uddannes og rådgives. At tage psykologien alvorligt har også metodiske konsekvenser. Politiske psykologer må tage de metodiske redskaber i brug, der sætter dem i stand til at identificere præcist den psykologiske proces, der er involveret i en politisk beslutningsproces. Forskel- lige psykologiske processer har således forskellige politi- ske implikationer.

Vores budskab til politologer om at opprioritere den psykologiske del af politisk psykologi er balanceret med en insisteren på at tage det politiske og det politologiske dybt alvorligt. Politik er en radikalt anderledes kontekst end andre typer af kontekster, og det er afgørende, at politiske psykologer forstår at analysere konsekvenserne heraf. Samtidig er de kvalitetskrav, som normal politolo- gisk forskning stiler mod at møde, også vigtige at møde for politiske psykologer. Samtidig med at man skal be- stræbe sig på præcist at identificere den relevante psyko- logiske proces, så skal man bestræbe sig på at validere, at disse processer indfanger beslutningsprocessen blandt repræsentative udsnit af borgere. Disse forhold er væsent- lige. Politik er i stigende grad et fokusområde for mange social-, adfærds- og kognitionspsykologer (eksempelvis Haidt 2012). Hvis man forsøger at reducere politisk psy- kologi til at være anvendt psykologi, så står trænede psy- kologer med alle kortene på hånden til at diktere feltets udvikling. Det vil være uheldigt. Med mindre de særlige kontekstuelle og metodiske forhold ved politik og politi- ske undersøgelser tages alvorligt, vil det efter vores me- ning skabe en politisk psykologisk forskningstradition, der er mindre nyttig, end den kunne have været.

Et sidste tema har været understregningen af, at po- litisk psykologi ikke blot er et mellemværende mellem psykologi og politologi. Snarere fungerer politisk psyko- logi som en bro til resten af hierarkiet af videnskabelige felter og åbner dermed for inddragelsen af perspektiver, der ligger uden for traditionel psykologi. Når psykologer i stigende grad trækker på hjerneforskning, adfærdsge-

netik og evolutionsbiologi for at forstå den menneskelige psykologi, så må politologer også gøre det både i forsk- ningen og i undervisningen. Forskningsmæssigt åbnes en række vigtige muligheder netop igennem inddragelsen af indsigter fra biologi i studiet af politik. Mennesket er et politisk dyr – et dyr, der er bygget til politik – og den ind- sigt kan hjælpe os til at forstå en række kerne-politologiske problemstillinger, som diskuteret ovenfor. Det betyder ikke, at al forskning i politisk psykologi bør starte med at analysere livet på den østafrikanske savanne for 50.000 år siden, eller at alle politiske psykologer skal have en dyb forståelse for den adfærdsgenetiske anvendelse af tvillin- gestudier. Men det betyder, at de teorier, som politiske psykologer opstiller, må være konsistente med den viden, som vi har om livet på savannen og genetik. Disse nye indsigter fra hjerneforskning, adfærdsgenetik og evoluti- onsbiologi, der styrker vores forståelse af menneskets po- litiske psykologi, bør ligeledes afspejles i undervisningen på de politologiske uddannelser. Det er morgendagens beslutningstagere, der uddannes på landets statskund- skabsinstitutter. De har brug for en realistisk forståelse af borgerne for at kunne træffe hensigtsmæssige beslut- ninger på vegne af dem.

Det grundlæggende krav til næste generation af po- litisk psykologisk forskning er et krav om konsistens på tværs af videnskaber. På den måde er politisk psykologi en fortsættelse af oplysningstidens idealer. Politisk psykologi reflekterer i bund og grund en tro på enhedsvidenskab: At alle videnskaber referer til samme verden og dermed må de være – eller blive – konsistente med hinanden.

Litteratur

- Aarøe, L & MB Petersen 2013, 'Hunger Games: Fluctuations in Blood Glucose Levels Influence Social Welfare Support', *Psychological Science*, vol. 24, no. 12, pp. 2550-2556.
- Aarøe, L & MB Petersen 2014, 'Crowding Out Culture: Scandinavians and Americans Agree on Social Welfare in the Face of Deserving- ness Cues', *Journal of Politics*, First View Article, pp. 1-14.
- Achen, CH & LM Bartels 2004, 'Blind retrospection. Electoral re- sponses to drought, flu, and shark attacks', *Estudios/Working Papers (Centro de Estudios Avanzados en Ciencias Sociales)*, vol. 199, no. 1.
- Aldrich, JH 1995, *Why parties? The origin and transformation of party politics in America*, University of Chicago Press, Chicago.
- Andersen, LB, TB Jørgensen, AM Kjeldsen, LH Pedersen & K Vrang- bæk 2013, 'Public Values and Public Service Motivation Concep- tual and Empirical Relationships', *The American Review of Public Administration*, vol. 43, no. 3, pp. 292-311.
- Bargh, JA 1999, 'The Cognitive Monster: The Case Against the Con- trollability of Automatic Stereotype Effects', in S Chaiken & Y Trope (red.), *Dual Process Theories in Social Psychology*, Guilford Press, New York.

- Bond, RM, CJ Fariss, JJ Jones, ADI Kramer, C Marlow, JE Settle & JH Fowler 2012, 'A 61-million-person experiment in social influence and political mobilization', *Nature*, vol. 489, pp. 295-298.
- Bullock, JG 2011, 'Elite influence on public opinion in an informed electorate', *American Political Science Review*, vol. 105, no. 3, pp. 496-515.
- Cole, S 1983, 'The hierarchy of the sciences?', *American Journal of Sociology*, pp. 111-139.
- Converse, PE 1962, *The nature of belief systems in mass publics*, Survey Research Center, University of Michigan, Michigan.
- Converse, PE 1964, 'The Nature of Belief Systems in Mass Publics', in DE Apter (red.), *Ideology and Discontent*, Free Press, New York.
- Dawes, CT, PJ Loewen, D Schreiber, AN Simmons, T Flagan, R McElreath, SE Bokemper, JH Fowler & MP Paulus 2012, 'Neural basis of egalitarian behavior', *Proceedings of the National Academy of Sciences*, vol. 109, no. 17, pp. 6479-6483.
- De Martino, B, D Kumaran, B Seymour & RJ Dolan 2006, 'Frames, biases, and rational decision-making in the human brain', *Science*, vol. 313, no. 5787, pp. 684-687.
- De Waal, F 2007, *Chimpanzee politics: Power and Sex among Apes*, JHU Press.
- Dodd, MD, A Balzer, C Jacobs, M Gruszczynski, KB Smith & JR Hibbing 2012, 'The Political Left Rolls with the Good. The Political Right Confronts The Bad: Connecting Physiology and Cognition to Preferences', *Philosophical Transactions of the Royal Society*, vol. 367, no. 1589, pp. 640-649.
- Downs, A 1957, *An Economic Theory of Democracy*. Harper and Row, New York.
- Druckman, JN & A Lupia 2012, 'Experimenting with politics', *Science*, vol. 335, no. 6073, pp. 1177-1179.
- Druckman, JN, JH Kuklinski & L Sigelman 2009, 'The unmet potential of interdisciplinary research: Political psychological approaches to voting and public opinion', *Political Behavior*, vol. 31, no. 4, pp. 485-510.
- Easton, D & J Dennis 1967, 'The Child's Acquisition of Regime Norms: Political efficacy', *The American Political Science Review*, vol. 61, no. 1, pp. 25-38.
- Gjorup, J, H Hjortdal, T Jensen, L Lerborg, C Nielsen, N Refslund, J Suppli & JS Winkel 2007, 'Tilgiv os – vi vidste ikke, hvad vi gjorde', *Kronik i Politiken*, d. 29. marts 2007.
- Greenwald, AG, DE McGhee & JLK Schwartz 1998, 'Measuring Individual Differences in Implicit Cognition: The Implicit Association Test', *Journal of Personality and Social Psychology*, vol. 74, no. 6, pp. 1464-1480.
- Haidt, J 2012, *The Righteous Mind: Why Good People are Divided by Politics and Religion*, Random House LLC.
- Hatemi, PK 2013, 'The Influence of Major Life Events on Economic Attitudes in a World of Gene- Environment Interplay', *American Journal of Political Science*, vol. 57, no. 4, pp. 987-1000.
- Hatemi, PK & R McDermott (red.) 2011, *Man is by Nature a Political Animal: Evolution, Biology, and Politics*, University of Chicago Press, Chicago.
- Healy, AJ, N Malhotra & CH Mo 2010, 'Irrelevant events affect voters' evaluations of government performance', *Proceedings of the National Academy of Sciences*, vol. 107, no. 29, pp. 12804-12809.
- Henrich, J, SJ Heine & A Norenzayan 2010, 'The weirdest people in the world?', *Behavioral and Brain Sciences*, vol. 33, no. 2-3, pp. 61-83.
- Huddy, L, DO Sears & JS Levy (red.) 2013, *The Oxford Handbook of Political Psychology*, 2. edn., Oxford University Press, Oxford & New York.
- Huntingford, FA & AK Turner 1987, *Animal Conflict*, Springer, New York.
- Inglehart, R 1977, *The Silent Revolution: Changing Values and Political Styles Among Western Publics*, Princeton University Press, New Jersey.
- Iyengar, S, S Messing & KS Hahn 2011, 'Explicit and Implicit Racial Attitudes: A Test of their Convergent and Predictive Validity', *APSA 2011 Annual Meeting Paper*, Available at SSRN: <http://ssrn.com/abstract=1901991>.
- Jones, BD 2003, 'Bounded Rationality and Political Science: Lessons from Public Administration and Public Policy', *Journal of Public Administration Research and Theory*, vol. 13, no. 4, pp. 395-412.
- Lakatos, I (1976), 'Falsification and the Methodology of Scientific Research Programmes', in SG Harding (red.), *Can Theories be Refuted? Essays on the Duhem Quine thesis*, Reidel, Dordrecht.
- Lau, RR & DP Redlawsk 2001, Advantages and Disadvantages of Cognitive Heuristics in Political Decision Making, *American Journal of Political Science*, vol. 45, no. 4, pp. 951-971.
- Levy, JS 2013, 'Psychology and Foreign Policy Decision-Making', in H Leonie, DO Sears & JS Levy (red.), *The Oxford Handbook of Political Psychology*, 2nd ed., pp. 301-333, Oxford University Press, Oxford & New York.
- Lowell, AL 1910, 'The Physiology of Politics', *American Political Science Review*, vol. 4, no. 1, pp. 1-15.
- Luce, DR & H Raiffa 1957, *Games and Decisions: Introduction and Critical Survey*, John Wiley & Sons, New York.
- McDermott, R, N Wernimont and C Koopman 2011, 'Applying Psychology to International Studies: Challenges and Opportunities in Examining Traumatic Stress', *International Studies Perspectives*, vol. 12, no. 2, pp. 119-135.
- Mischel, W 1973, 'Toward a cognitive social learning reconceptualization of personality', *Psychological Review*, vol. 80, no. 4, pp. 252-283.
- Mutz, DC & B Reeves 2005, 'The New Videomalaise: Effects of Televised Incivility on Political Trust', *American Political Science Review*, vol. 99, no. 1, pp. 1-15.
- Nannestad, P 1991, 'Rational choice-teori og studiet af økonomisk politik – en oversigt', *Politica*, vol. 23, pp. 418-430.
- Nannestad, P 1999, *Solidaritetsens pris: holdningen til indvandrere og flygtninge i Danmark 1987-1993*, Aarhus Universitetsforlag, Aarhus.
- Ostrom, E 1998, 'A behavioral approach to the rational choice theory of collective action: Presidential address, American Political Science Association', *American Political Science Review*, vol. 92, no. 1, pp. 1-22.
- Petersen, MB 2012, 'Social Welfare as Small-Scale Help: Evolutionary Psychology and the Deservingness Heuristic', *American Journal of Political Science*, vol. 56, no. 1, pp. 1-16.
- Petersen, MB & L Aarøe 2013, 'Politics in the Mind's Eye: Imagination as a Link between Social and Political Cognition', *American Political Science Review*, vol. 107, no. 2, pp. 275-293.
- Petersen, MB, L Aarøe, NH Jensen & O Curry 2013, 'Social Welfare and the Psychology of Food-Sharing: Short-Term Hunger Increases Support for Social Welfare', *Political Psychology*.
- Petersen, MB, M Skov, S Serritzlew & T Ramsøy 2013, 'Motivated Reasoning and Political Parties: Evidence for Increased Processing in the Face of Party Cues', *Political Behavior*, vol. 35, no. 4, pp. 831-854.
- Petersen, MB, R Slothuus, R Stubager & L Togeby 2011, 'Deservingness versus values in public opinion on welfare: The automaticity of the deservingness heuristic', *European Journal of Political Research*, vol. 50, no. 1, pp. 24-52.
- Sell, A, LSE Hone & N Pound 2012, 'The importance of physical strength to human males', *Human Nature*, vol. 23, pp. 30-44.
- Simon, HA 1955, 'A Behavioral Model of Rational Choice', *The Quarterly Journal of Econometrics*, vol. 69, no. 1, pp. 99-118.

- Slothuus, R & CH de Vreese 2010, 'Political Parties, Motivated Reasoning, and Issue Framing Effects', *Journal of Politics*, vol. 72, no. 3, pp. 630-645.
- Smith, KB, D Oxley, MV Hibbing, JR Alford & JR Hibbing 2011, 'Disgust Sensitivity and the Neurophysiology of Left-Right Political Orientations', *PLoS One*, vol. 6, no. 10.
- Sniderman, P, R Brody & PE Tetlock 1991, *Reasoning and Choice: Explorations in Political Psychology*, New York, Cambridge University Press.
- Taber, CS & E Young 2013, 'Political Information Processing', in L Huddy, DO Sears & J Levy (red), *The Oxford Handbook of Political Psychology*, Oxford University Press, Oxford.
- Tusche, A, T Kahnt, D Wisniewski & JD Haynes 2013, 'Automatic processing of political preferences in the human brain', *NeuroImage*, vol. 72, no. 15, pp. 174-182.
- Weiner, B 1995 *Judgements of responsibility: A foundation for a theory of social conduct*, New York, Guilford Press.
- Wilson, EO 1999, *Consilience: The Unity of Knowledge*, Random House LLC.

Noter

1. Dette er faktisk ikke en ny problematik. Allerede i 1955 fremhævede Simon (1955, 100) behovet for et tættere møde med psykologien: "*the distance is so great between our present psychological knowledge of the learning and choice processes and the kinds of knowledge needed for economic and administrative theory that a marking stone placed halfway between might help travellers from both directions to keep their courses*".

ARTIKLER

Er friheden taget ud af friskolen?

Tore Vincents Olsen

Lektor, Institut for Statskundskab, Aarhus Universitet

Lige præcis friskolerne er en særlig dansk værdi, for de findes ikke magen til andre steder. Det, at man ikke bare ligestiller mindretallet, men giver dem en ekstra støtte, er meget unikt for Danmark. Friskoleloven betyder, at man har ret til at sende sine børn i en skole, som passer med ens forestillinger om, hvad der er en god skole
(Bertel Haarder, citeret i *Information*, 6. juli 2009)

De seneste 15 år har indebåret en række ændringer i lovbestemmelserne om friskolernes ideologiske og pædagogiske frihed. Hvad er baggrunden for ændringerne, har de medført en indskrænkning i skolernes frihed, og er der nok frihed tilbage?

Uddannelse står højt på den danske politiske dagsorden. Det skyldes for det første, at uddannelse anses for at være afgørende for landets konkurrenceevne i den globale økonomi, og for det andet at uddannelse ses som afgørende for at integrere mindretal, især dem med indvandrerbaggrund, i samfundet. De to faktorer er tæt relateret på et strukturelt plan, idet konkurrencepresset på den nationale økonomi gør det stadig sværere at acceptere grupper, som ikke er fuldt integrerede, og som ikke kan bidrage positivt til landets økonomi, især ved arbejdsmarkedsdeltagelse. En tredje faktor er frygten for, at manglende integration kan føre til radikaliserings og i sidste instans terroraktivitet hos mindretal, især religiøse. Midlet er at bruge uddannelsessystemet til at socialisere kommende generationer til at blive gode medborgere, der respekterer og gerne praktiserer demokratiet, individuelle rettigheder og ligestilling.

For et grundlæggende liberalt-demokratisk land som Danmark opstår der i forbindelse med uddannelse nogle problemstillinger, da bestræbelsen på at indfri nogle kollektive mål såsom konkurrenceevne og integration kan komme i konflikt med nogle af dets egne grundlæggende principper, nemlig både demokrati og individuelle rettigheder. På det helt grundlæggende plan forbyder liberale principper, at staten forsøger at sindelagskontrollere dens borgere. Statens regulering af borgerne bør kun angå

deres ydre adfærd. Ligeledes kan det hævdes, at netop muligheden for at være uenig med flertallet, og herunder også med demokratiet som styreform, må anses for en grundlæggende demokratisk ret. Med andre ord er der grænser for, hvor langt staten kan gå i at præge kommende borgere gennem fx uddannelsessystemet. Inden for den liberale uddannelsesfilosofi reflekteres dette i diskussioner om, hvad der bør indlæres af værdier i skolen (fx tolerance, individuel autonomi, medborgerskab, nationalt tilhørsforhold), hvem der bør have kontrol over skolesektoren (private eller offentlige skoler, forældre eller staten), og hvilken ret henholdsvis forældre, stat og samfund har til at bestemme over børnenes skolegang, herunder hvem der er bedst egnede til at fremme og forsvare børnenes interesser i og rettigheder til uddannelse. Den internationale ret slår fast, at børn har ret til uddannelse, men også samtidig at forældre har lov til at uddanne deres børn i overensstemmelse med deres filosofiske og religiøse overbevisninger ved at sende dem i privatskole eller hjemmeundervise dem. Den giver dermed en forholdsvis stor grad af frihed til forældre til at bestemme over deres børns undervisning. Sidstnævnte betyder dog ikke, at staterne er forpligtet til at understøtte private skoler økonomisk, men at de må tillade, at undervisning i privat regi finder sted (Van Dijk et al 1998, 643-55).

Som Haarders udtalelse ovenfor indikerer, så har Danmark en tradition for ikke blot at tillade oprettelsen af private skoler – eller friskoler – men også for at give dem statstilskud. Den danske friskoletradition er tæt forbundet med det danske frisind og oprinder også til dels af den Grundtvig-Koldske bevægelse, som var frisindets fortalere, og som var meget kritisk over for den statsligt og kirkeligt kontrollerede almue og (senere) folkeskole. Livets skole, som de stod for, gik ud på at skabe folkelig

oplysning gennem det talte ord, deltagelse og engagement og ikke gennem kateketisk udenadslære (Korsgaard 2005, 214-30, 333-7). Frisindet bestod i at give alle lige ret til at forfølge og forfægte deres synspunkter, herunder gennem uddannelse, samtidig med at man offentligt og med alle *verbale* midler selv forsvarede, hvad man anså for sandheden, og kritiserede, hvad man anså for usandt og moralsk forkert (Bredsdorff & Kjældgaard 2008). Fortalere for den danske friskoletradition peger på, at dens grundlovsfæstethed og udmøntning i friskoleloven skal (eller skulle, jf. nedenfor) ses som en demokratisk mindretalsbeskyttelse.¹

Thorstein Balle, tidligere forstander på Den Frie Lærerskole i Ollerup, ser således friskoletraditionen som et spørgsmål om demokratisk mindretalsbeskyttelse, som vægter forældrenes ret over statens i børnepolitikken i relation til uddannelse og opdragelse. Han peger på, at der er fem frihedsprincipper i den måde, som friskoletraditionen er konstitueret på, nemlig 'den ideologiske frihed, den pædagogiske frihed, den økonomiske frihed, den ansættelsesmæssige frihed og elevfriheden':

Den ideologiske frihed var naturligvis den grundlæggende, altså forældrenes frihed til at vælge, hvilket menneske-, livs- og samfundssyn der skulle styre deres børns opdragelse og undervisning, *selv om også disse opfattelser var i stærk modsætning til flertallets*. At kunne leve denne ideologiske frihed ud krævede stor frihed på såvel det pædagogiske som det økonomiske og det ansættelsesmæssige område. Ligesom det også var en nødvendighed, at det var skolerne selv – og ikke det offentlige – der kunne afgøre, hvilke børn skolerne skulle optage eller bortvise. Disse fem friheder i forhold til statsmagten blev indtænkt i lovgivningen om de private børneskoler og understøttet økonomisk af staten. Dermed blev de et unikt og fornemt eksempel på det frisind i dansk kultur, som blev udviklet i slutningen af 1800-tallet i de folkelige bevægelser (Balle 2006, 6, kursiv tilføjet).

Det er Balles opfattelse, at friskoletraditionen beskyttede mindretal, hvis ideologiske grundsyn var i stærk modsætning til flertallets, og han etablerer også en klar forbindelse mellem de fem frihedsprincipper og det danske begreb om frisind. Et stridspunkt i den danske friskoledebat er dog, om frisindet strækker sig til accept af skoler, som er baseret på ideologier, der er i modstrid med demokrati- og frihedsprincipper og dermed angiveligt afviser

det principielle grundlag for de rettigheder, som de selv baserer sig på.

Denne artikel analyserer, hvad der har motiveret de sidste 15 års ændringer af *Lov om friskoler og private grundskoler* (herefter 'friskoleloven'), og i hvilket omfang disse ændringer efterlader friheden og frisindet i den danske skolesektor intakt. Dernæst diskuterer den ændringerne i lyset af grundlæggede liberale principper for uddannelse. Spørgsmålet er, om den danske stat er gået for langt i indskrænkningen af skolernes og heraf afledt forældrenes valgfrihed i dens bestræbelse på indfri mål som konkurrenceevne og integration. Diskussionen tager udgangspunkt i en afgrænset række af liberale positioner. I forhold til motiverne for ændringerne i friskoleloven er den teoretiske antagelse, at bekymringer for konkurrenceevne og for integration af mindretal er de bagvedliggende drivere, men at tilslutningen både på højre og venstre side af midten i dansk politik til den danske friskoletradition sætter grænser for, hvor langt staten vil gå i reguleringen af skolernes autonomi. Det næste afsnit ser kort på den historiske udvikling inden for friskolesektoren. Dernæst følger analysen af de fire forskellige lovgivningsmæssige tiltag og deres indhold. Tredje afsnit indeholder en kort vurdering af ændringernes konsekvenser, før det fjerde og sidste afsnit inden konklusionen diskuterer, om friheden er blevet reduceret *for* meget.

Historisk udvikling

Der er i dag 14,4 procent af skoleeleverne fra 0. til 10. klasse, der går på en fri grundskole, mens 79,1 procent går i folkeskolen (2011 tal).² For de frie grundskoler er tendensen stigende, mens den er faldende for folkeskolen. Der er 537 frie grundskoler og 1318 folkeskoler (2012), og tendenserne er de samme som ved elevtallet. Inden for de senere mange år er antallet af frie grundskoler og antallet af de elever, der går på dem, det højeste. I starten af 1970 var der kun ca. 6 procent af eleverne, der gik i fri- eller privatskole, og de udgjorde dermed en noget mindre gruppe.

Grundlovens § 76 stipulerer, at:

Alle børn i den undervisningspligtige alder har ret til fri undervisning i folkeskolen. Forældre eller værger, der selv sørger for, at børnene får en undervisning, der kan stå mål med, hvad der almindeligvis kræves i folkeskolen, er ikke pligtige at lade børnene undervise i folkeskolen.

Grundloven indeholder således en undervisningspligt – og ikke en skolepligt – som det i sidste instans påhviler forældrene at indfri, hvis de ikke sender deres børn i folkeskolen. Denne undervisning kan indfries via de frie

grundskoler, såfremt de leverer en undervisning, 'der kan stå mål med hvad der almindeligvis kræves i folkeskolen'. Historisk set har fortolkningen af denne sætning varieret, og det samme har de måder, hvorpå man har kontrolleret, at undervisningen stod mål med folkeskolens (Balle 2001). Det mest uregulerede tidspunkt i reguleringen af friskolerne var i slutningen af 1970'erne, hvor friskolerne ikke behøvede at undervise i alle folkeskolens fag, men kun i de fag, som folkeskolens fagkreds 'naturligt kan opdeles i, herunder også orienteringsfagene, det praktisk-musiske område, og idræt' (Horton-Frida Cirkulæret, 1977, citeret fra Balle 2001, 59). På det tidspunkt udgjorde statstilskuddet samtidig omkring 85 procent af udgifterne til friskolernes drift. Fra 1991 skulle den tilsynsførende, udvalgt af forældrene (forældrenes ansvar for tilsynet har været gældende siden 1933), ikke længere godkendes af ministeriet, men navnet blot meddeles kommunen (Balle 2001, 59-60). Den tilsynsførende skulle dog hvert fjerde år aflægge tilsynsrapport om fagene dansk, regning/matematik og engelsk. Ministeriet kunne i særlige tilfælde træffe beslutning om ekstra tilsyn med en skole. Balle (2001, 60) citerer daværende undervisningsminister Bertel Haarder for i 1991 at mene, at udtrykket skulle dække over, at 'at man kan gøre lige stort set hvad man vil, men når konfirmationsalderen er nået, vil vi godt have garanti for, at folk kan læse og regne og har lidt flere elementære skolekundskaber'. Som Balle (2001) fastslår, er der her tale om en meget, og antagelig fra statens side bevidst, løs forståelse af de krav, som friskolerne skal leve op til.

I dagens optik udviser Haarders udtalelse en overraskende lemfældighed. For så vidt bemærkningen er dækkende for et generelt syn på uddannelse på daværende tidspunkt, hvilket selvfølgelig er tvivlsomt, er der sket meget siden.

I det lange historiske perspektiv har uddannelse været set som afgørende for opbygningen af en kompetent arbejdsstyrke, indfrielse af nationaløkonomiske behov og for skabelsen af en national identitet, herunder som forsvar mod fremmede aggressorer (Kaspersen 2008, 81-90). Folkeskoleloven fra 1958 frisatte imidlertid uddannelsen som et autonomt rum for dannelse og demokratisk praksis (Pedersen 2011a, Korsgaard 2010). Dannelsen og demokratiet var formål i sig selv, ikke instrumenter for noget andet.

Dog skaber 1970'ernes og 1980'ernes økonomiske krise et kraftigt fokus på Danmarks internationale konkurrenceevne. Både herhjemme og internationalt begynder en omstrukturering fra velfærdstaten til workfare-staten baseret på en (neo-liberal) forestilling om, at borgerne skal tilskyndes til at tage ansvar for deres eget liv og løbende udvikle deres kompetencer for at være arbejdsmarkedsparate fx gennem 'aktivering' (Torfing 2004).

Velfærdsstaten kan ikke længere tildele rettigheder uden pligter til uproduktive grupper i samfundet. Dens seneste inkarnation, 'konkurrencestaten', koordinerer stadig flere politikområder, herunder uddannelse, med henblik på at styrke nationens internationale økonomiske konkurrenceevne (Pedersen 2011b). OECD's PISA-undersøgelser er et internationalt tegn på dette, og herhjemme afføder skuffende PISA-resultater i 2000 store bekymringer om uddannelsessystemets evne til at uddanne kommende generationer til den internationale konkurrence. Ifølge Pedersen (2011a) og Korsgaard (2010) er ændringen af folkeskoleloven i 2006 det endelige tegn på, at den offentlige uddannelse igen er blevet underlagt et overordnet nationaløkonomisk rationale. Samtidig skifter synet på demokrati i uddannelsen, hvor fokus er gledet fra, at demokratiet skal konstitueres i praksis af elever og lærere på skolen, til at eleverne skal indprentes demokratiske dyder, der svarer til et demokrati, der er givet på forhånd (Pedersen 2011a).

I delvis forlængelse af skiftet til workfare-staten skifter fokus i indvandrings- og integrationspolitikken fra begyndelsen af 1990'erne også fra rettigheder til pligter, og ikke mindst til værdier (Mouritsen & Olsen 2013). Indvandrere har pligt til at deltage i samfundet og tilegne sig grundlæggende danske værdier. 'At stille krav' ses både som en social- og integrationspolitisk nødvendighed og som en gerning, der giver indvandrere et mere værdigt liv gennem selvansvarliggørelse (Mouritsen & Olsen 2013, 695). VK-regeringens øgede vægt på indlæringen af medborgerskabsdyder i folkeskolen havde også en klar reference til indvandrer-unge og deres angiveligt manglende forståelse for demokratiet i Danmark (Jensen 2010). Siden 9/11 2001 har en del af indsatsen over for unge (med indvandrerbaggrund) været baseret på frygten for fundamentalistisk radikaliserings og terrorisme. Uddannelsessystemet har skullet opfange og socialisere potentielle terrorister til gode medborgere, om end indsatsen i sin mest eksplicitte form, VK-regeringens antiradikaliseringssplan (Regeringen 2009), først kommer forholdsvis sent i forrige årti (Lindekilde & Sedgwick 2012).

Spørgsmålet er nu, i hvilken grad friskolesektoren har været udsat for det samme pres, og hvor meget frihed og frisind der er tilbage. Har mindretal i Danmark stadig mulighed for at oprette og drive skoler på et ideologisk grundlag, som er 'i stærk modsætning' til flertallets? Næste afsnit kigger på fire centrale ændringer i friskoleloven fra de sidste ca. 15 år, som rettelig kan siges at præcisere, hvor grænserne for skolerne og deres ideologiske ståsted går.

Reduktionen af friheden i friskolerne?

Perioden med den store uregulerede frihed til friskolerne lakker mod enden i slutningen af 1990'erne. I forlængelse af Tvind-affæren ændres i foråret 1998 tilsynsbestemmelserne i friskoleloven, og der indføres en bestemmelse om, at undervisningen skal foregå på dansk. Lovgivningen bliver vedtaget uden store protester. Kun Enhedslisten kritiserer, at mindretals mulighed for at blive undervist på deres eget sprog indskrænkes (tyske mindretalsskoler og internationale skoler er dog undtaget fra bestemmelsen). Lovgivningen bunder ikke umiddelbart i hensyn til dansk konkurrenceevne, men sprogbestemmelsen udgør et integrationspolitisk aspekt.

For de næste større ændringer af loven i 2002 og 2005 var det anderledes. I 2002 bestemmes det i forlængelse af den nye VK-regerings integrationspakke, at friskolerne skal forberede eleverne til frihed og folkestyre. I lovforslaget var formuleringen:

Skolerne skal på grundlag af de principper for menneskerettigheder og grundlæggende frihedsrettigheder, der følger af Den Europæiske Menneskerettighedskonvention, forbedre eleverne til at leve i et samfund med frihed og folkestyre (L 163 2001/2, 2. samling).

Lovforslaget var direkte motiveret af behovet for integration af tosprogede børn. Det hævdede endvidere, at det hidtil havde været en forudsætning, at friskolerne respekterer grundlæggende individuelle rettigheder, men at der nu er mistanke om, at friskolelovens frihed 'bliver udnyttet til at drive frie grundskoler på et så fundamentalistisk idégrundlag, at det gør eleverne uegnede til at leve i et samfund som det danske med frihed og folkestyre' (L 163 2001/2, 2. samling). Referencen til den europæiske menneskerettighedskonvention (EMRK) synes dermed at sætte de ydre grænser for friheden for skoler, der ønsker statstilskud. Lovforslaget er dog ikke helt klart. På den ene side er det 'ikke hensigten ... at pålægge de frie grundskoler at give udtryk for bestemte holdninger til etiske, religiøse eller politiske spørgsmål m.v.' (L 163 2001/2, 2. samling). Lovforslaget giver mulighed for at skolerne kan have en grundholdning om, at 'manden er kvinden overlegen' eller, at 'et eller flere af principperne for det danske folkestyre er forkerte, eller at der ikke skal være religionsfrihed i Danmark' (L 163 2001/2, 2. samling). På den anden side skal skolerne give eleverne en 'erkendelse af', en 'respekt for' og en 'forståelse af', at der kan være flere forskellige holdninger til politiske, etiske og religiøse spørgsmål samt principperne bag EMRK. Det forbyder en 'undervisning, der bygger på, at konventionen ikke

respekteres', fx ved at den indebærer 'religiøs, racistisk eller anden diskrimination eller en anden krænkelse af elevernes eller andres forenings- og ytringsfrihed eller anden rettighed eller frihed, der er beskyttet af EMRK' (L 163 2001/2, 2. samling).

Lovforslaget stiller således ikke umiddelbart krav om, at skolerne skal udstyre eleverne med et bestemt *demokratisk etos*, men retter sig primært mod at give eleverne en *viden* om principperne bag demokrati, menneskerettigheder og ikke-diskrimination, og forlanger, at skolerne i handling, hvis ikke i ord, ikke bryder med den eksisterende lovgivning, der baserer sig på disse principper. Lovforslaget indeholder dermed ikke en 'sindelagskontrol' af borgerne, og det er kun kontroversielt fra et valgfrihedssynspunkt, for så vidt at kravet om, at man giver eleverne en bestemt viden, kan besværliggøre overførelsen af skolens og forældrenes værdi- og verdenssyn til eleverne (se Burtt 1994).

Lovforslaget motiveredes af et hensyn til integration, et kollektivt formål, men kan også ses som en sikring af børnenes grundlæggende individuelle interesser og rettigheder gennem tilvejebringelsen af en tilstrækkelig videnbasis for at kunne fungere som (fremtidige) samfundsborgere i Danmark.

I den endelige lov blev referencen til EMRK taget ud, fordi nogle af oppositionspartierne syntes, at den var for krævende og efterlod for lidt plads til alternative anskuelser. SF mente, at det var en frihedsret at være uenig i menneskerettighederne (A. Frandsen, i Folketinget 2002). De Radikale så det som en selvfølgelighed, at skolerne ikke havde frihed til at undervise i modstrid med 'grundloven, demokratiet eller et samfund, der har frihed og folkestyre', men mente også at friskolernes eksistens skulle sikre forældrene og børn alternativer til folkeskolen, da folkeskolens opgave netop er at 'opdrage, uddanne, oplære, danne børnene' på en bestemt måde (M. Jelved i Folketinget 2002).

Den største konflikt angik imidlertid en udvidelse af tilsynet med elevernes resultater og skolernes fag til at gælde ikke bare dansk, matematik/regning og engelsk, men også naturfagene og samfundsvidenskab/historie. Oppositionspartierne mente, det ville indebære, at friskolerne skulle ligne folkeskolen alt for meget og dermed reducere forskelligheden. Det forstærkede tilsyn endte med kun at blive udvidet til at sikre, at undervisningssproget er dansk, og udelod stadig naturfagene og samfundsvidenskab/historie. Alle partier på nær Dansk Folkeparti og Enhedslisten stemte for det endelige forslag. DF mente, at det var for slapt, mens Enhedslisten gav andre grunde.

I VK-regeringens næste større ændring af friskoleloven i 2005 refereres der direkte til PISA-undersøgelserne og en ambition om at sikre 'et højt fagligt niveau i grund-

skolen' (L 105 2004/5, 2. samling). Regeringen hævder, at friskolerne klarer sig lidt dårligere end folkeskolen, og især at skoler med mange tosprogede klarer sig dårligere. Derfor skal der defineres mere specifikke del- og slutmål for friskolernes undervisning, og tilsynsreglerne skal strammes. Hvis skolerne ikke vælger at følge folkeskolens del- og slutmål som defineret i 'Fælles mål' (Undervisningsministeriet 2013), skal de lave målbeskrivelser og undervisningsplaner for alle fag, så det kan vurderes, om de leverer en undervisning, der står mål med folkeskolens.³ Undervisningsplanerne skal også vise, hvordan undervisningen giver 'mulighed for elevens alsidige personlige udvikling'. Det indebærer, 'at skolen skal tilgodese alle sider af elevens udvikling, herunder den åndelige, intellektuelle, musiske, fysiske og sociale' (L 105 2004/5, 2. samling). Lovforslaget har også en meget tæt reference til integrationsdagsordenen og bekymringen for politisk ekstremisme. Friheds- og folkestyrebestemmelsen udvikles til dens nuværende ordlyd:

Skolerne skal efter deres formål og i hele deres virke forberede eleverne til at leve i et samfund med frihed og folkestyre samt udvikle og styrke elevernes kendskab til og respekt for menneskerettigheder og grundlæggende frihedsrettigheder, herunder ligestilling mellem kønnene (Friskoleloven § 1, stk. 2).

Dermed gælder bestemmelsen ikke bare undervisningen, men alle aktiviteter på skolen. Den indsættes for at sikre 'at fundamentalistiske eller ekstremistiske handlinger, der begrundes i religiøse hensyn m.v., men som alvorligt strider mod' menneskerettigheder, grundlæggende frihedsrettigheder og kønsligestilling 'ikke kan finde sted på eller fra en fri grundskole' (L 105 2004/5, 2. samling).

Som i 2002 er lovforslaget tvetydigt i forhold til grænserne for skolernes ideologiske frihed, da den også indfører en bestemmelse om, at friskolerne 'inden for rammerne af denne lov og lovgivningen i øvrigt [kan] give undervisning, der stemmer med skolernes egen overbevisning og tilrettelægge undervisningen i overensstemmelse med denne overbevisning' (L 105 2004/5, 2. samling). Dette tjener til at give skolernes grundlæggende frihed behørig vægt i vurderingen af, om de lever op til lovgivningen. Samtidig indeholder loven en bevidst indskrænkning af friheden, da det nu er *uforeneligt* med friheds- og folkestyrebestemmelsen, hvis en skole bygger på en overbevisning om at 'manden er kvinden overlegen', eller 'et eller flere af principperne for det danske folkestyre er forkerte, eller at der ikke skal være religionsfrihed i Danmark eller andre lande'. Ligeledes skal skolerne uanset deres overbevisning

undervise i 'udviklingslæren', 'den humane biologi' og give seksualundervisning. Insisterer skolerne på et ideologisk grundlag, hvor sådanne overbevisninger indgår, kan de ikke længere modtage offentligt tilskud. Dermed er friheden til at undervise i overbevisninger, som står i 'stærk modsætning til' flertallets, reduceret betydeligt, om end ikke fuldstændig udelukket, da det stadig er muligt i 100 procent privatfinansierede skoler.⁴

Det er ikke fra loven alene tydeligt, om skolerne skal udstyre eleverne med et demokratisk etos eller blot med en viden om grundlæggende principper og deres retslige implikationer. Formuleringerne om, at skolerne i hele deres virke skal forberede eleverne til et samfund med frihed og folkestyre, peger dog i denne retning. Ligeledes forudsætter vejledningen i, hvordan man fastslår, at en skole lever op til friheds- og folkestyrebestemmelsen, at der ikke bare er tale om viden men også en praksis i undervisningen, som bør være demokratisk og dialogisk og formidle en viden '*som sætter sig spor i elevernes handlinger og færdigheder*' (BEK nr. 1172 af 12/12/2011, bilag 3, kursiv tilføjet).

Lovændringen, der vedtages med henvisninger til den internationale konkurrenceevne, integrationsdagsordenen og faren for ekstremisme, indskrænker således friheden for friskolerne og synes at fordrer både indlæring af viden om grundlæggende liberal-demokratiske principper og et bestemt demokratisk etos. Dermed har loven en ambition om at påvirke elevernes sindelag i en bestemt retning.

Loven blev vedtaget uden støtte fra De Radikale, Socialistisk Folkeparti og Enhedslisten, der så den som en underminering af det frie uddannelsesvalg og som udtryk for mistillid til forældrenes og skolernes evne til at forvalte deres frihed ansvarligt og dermed som centralisme og paternalisme (Uddannelsesudvalget 2005). Baggrunden for modstanden var i særdeleshed fastsættelsen af del- og slutmål for undervisningen i en række fag, som oppositionspartierne på linje med deres modstand mod det oprindelige forslag fra 2002 mente svarede til en ensretning af undervisningen i friskolerne.

En vigtig debat har handlet om tilsynet med friskolerne og dermed om, hvem der har kontrollen med, hvordan lovgivningens krav skal fortolkes i praksis. Siden 1933 har det principielt set været forældrenes ansvar at føre tilsyn med de enkelte skoler, mens Undervisningsministeriet har holdt øje med skolernes resultater og har kunnet gribe ind i specifikke sager, hvor der har været indikation på mangelfuld skoledrift. Efter ændringen i 2005 skulle forældrene udpege en uafhængig tilsynsførende eller overlade det til kommunalbestyrelsen at udøve tilsyn. Ministeriet holdt særligt øje med de skoler, som ikke anvendte folkeskolens afgangsprøver, overvågede fri-

skolernes resultater generelt og inspicerede specifikke skoler, hvor der var indikationer på mangler ved skoledriften. I 2006 blev der på friskolernes anmodning nedsat en arbejdsgruppe bestående af skolesammenslutningerne og ministeriet, der skulle komme med forslag til forenkling af tilsynet. I 2010 blev loven så ændret, så skolerne nu skal udpege en certificeret tilsynsførende, bede kommunalbestyrelsen om at udpege en eller, alternativt, udføre 'selv-evaluering' efter en model som er godkendt af ministeriet. Certificeringen af tilsynsførende sker på baggrund af kurser udviklet af skolesammenslutningerne, ligesom de har udviklet de selvevalueringer, der godkendes af ministeriet. Derudover indebærer lovændringen, at ministeriet skal vægte testresultater mere i tilsynet af akademiske resultater for derved at give plads til mere fleksibilitet i undervisningsmetoderne.

I dag er ministeriets tilsyn baseret på skolernes resultater, herunder karakterer og overgang til ungdomsuddannelser, på selvevalueringer og på de tilsynsførendes rapporter samt på input fra forældre eller medierne. Udvælgelsen til tilsyn er generelt baseret på resultater, mens selve tilsynene ser på undervisningsmaterialerne og undervisningspraksis. Derudover udarbejder ministeriet årlige tilsynsplaner med særligt fokus. I 2009 i forbindelse med VK-regeringens antiradikaliseringssplan fik 25 udvalgte skoler fx undersøgt deres undervisning i 'frihed og folkestyre' med henblik på eventuelle nye lovændringer. Ministeriet kan også sætte en skole under særligt tilsyn, hvis det har grund til at tro, at den ikke lever op til lovens krav, eller hvis den ikke har efterlevet et påbud fra dens tilsynsførende om at rette op på forholdene.

Hvad angår tilsynet med friheds- og folkestyreklausulen i friskoleloven, har ministeriet udviklet en fleksibel model, som beror på en helhedsvurdering af skolerne på baggrund af deres grundholdning, mål og intentioner med undervisningen, deres konkrete undervisning, resultater samt skolernes samlede virksomhed og kultur (Undervisningsministeriet 2009). Idéen er, at der er mange forskellige måder, hvorpå skolerne kan leve op til kravet om frihed og folkestyre i deres praksis. Ministeriets generelle erfaring er, at hvor der er problemer, skyldes det vidensniveauet og ikke indprentningen af kontroversielle holdninger hos elever. Kontroversielle holdninger vil dog også kunne føre til en negativ vurdering af skolerne på dette område (Interview med Anders Andersen 2011).

Effekterne af lovgivningen

Det er ikke muligt her at lave en fuldstændig undersøgelse af lovgivningens effekter. Før ændringen i 2002 blev tre muslimske skoler lukket, enten fordi de ikke kunne leve op til de faglige standarder, eller fordi de ikke var uafhængige enheder. Efter 2002 er en muslimsk skole og

en Pinsebevægelse-skole blevet lukket med henvisning til friheds- og folkestyrebestemmelsen, mens to muslimske skoler og en Scientology-skole blev lukket pga. svigtende fagligt niveau.

Interview med folk i friskolesektoren afslører en opfattelse af, at især muslimske skoler føler sig sat under mistanke og ikke mindst diskriminerede i forbindelse med udvælgelse til ministerielt tilsyn. Det gjaldt især VK-regeringens antiradikaliseringssplan fra 2009. En effekt af ændringerne er angiveligt, at mange skoler ikke mener, at de har ressourcer til at undervise på en måde, der adskiller sig væsentligt fra folkeskolens. Det kræver nemlig et stort dokumentationsarbejde fra skolens side og indebærer en højere risiko for at blive underkastet tilsyn. Effekten er antageligt, at det reducerer udnyttelsen af de frihedsgrader, der formelt eksisterer i lovgivningen (Interview med A. Pedersen 2011, E. Lilliendal 2011).

To skoleledere på muslimske skoler, som har været underkastet tilsyn fra ministeriet, udtrykker i interview stor usikkerhed i forhold til, hvordan man kan dokumentere, at skolen fremstår som demokratisk, og de føler, at det er vilkårligt, om en skole bliver vurderet til at indfri lovens krav eller ej. Samtidig rapporterer de en generel følelse af mistænkeliggørelse og eksklusion ikke mindst blandt eleverne, hvor det at være muslim gør det 'umuligt' at blive en del af samfundet, uanset hvor meget man anstrænger sig, fordi muslimer fra politisk hold bevidst bliver kædet sammen med trusler mod demokratiet og terror (Kjærgaard & Larsen 2010, 68-75).

Er der nok frihed tilbage?

Analysen viser, at friheden i friskolen er blevet reduceret. Især lovændringen i 2005 reducerer muligheden for at drive skoler på et ideologisk grundlag, som er i 'stærk modsætning' til flertallets. Skoler, der bevarer et sådant grundlag, kan ikke få statsstøtte og må basere sig på 100 procent privatfinansiering. Ligeledes er det omkostningsfulde dokumentationsarbejde, der pålægges skoler, hvis undervisning afviger meget fra folkeskolens, reelt med til at reducere friheden trods lovgivningens formelle frihedsgrader. Endelig er det højst sandsynligt, at usikkerheden omkring, hvad der skal til for at leve op til lovens krav, i sig selv er med til at reducere udnyttelsen af lovens frihedsgrader. Rettigheds*usikkerhed* virker ofte begrænsende for frihedsudøvelse.

Som analysen viser, kan en del af frihedsreduktionen spores tilbage til en ambition om at sikre integration og modvirke ekstremisme, segregering og potentielt terror. I andet led ligger bestræbelser på at sikre konkurrenceevnen ved at øge kvaliteten i grunduddannelserne. Da friskolerne udgør en stigende del af grundskoleundervisningen, falder de naturligt under statens bestræbelser på

at sikre kvaliteten i grundskolen. Integration og konkurrenceevneforbedring er forbundne størrelser, da velintegrerede borgere bidrager mere til samfundsøkonomien.

Tendensen har været en præcisering af kravene til fri-skolerne og dermed en mere centraliseret kontrol. Der er dog stadig decentrale elementer i friskolelovgivningen. Deres ideologiske frihed understreges således ved ændringen i 2005. Forældrenes fortsatte ansvar for tilsynet med skolerne og skolernes mulighed for selvevaluering er et andet decentralt element. Både tilsynsformen og selvevalueringens modellerne giver skolerne mulighed for gennem deres foreninger at påvirke den måde, hvorpå de skærpede krav i lovgivningen fortolkes, selvom kravene blev opstillet mod skolernes ønsker. Endelig er den danske friskolelovgivning stadig forholdsvis fleksibel i europæisk sammenligning.

Ændringerne strider ikke mod grundlovens § 76 (Ross 1966, 767-8, jf. dog 769). Spørgsmålet er dog stadig, om reduktionen af friheden kan forsvares fra et principielt synspunkt. Som nævnt i indledningen er det kontroversielt, hvis en liberal stat går ind og kontrollerer sindelaget hos borgerne, og dét sætter visse grænser på, hvad staten kan gøre i forhold til undervisningen af kommende borgere. Den liberal-demokratiske stat er grundlæggende baseret på frivillig tilslutning hos borgerne som dens underliggende legitimitetsprincip og kan derfor ikke indoktrinere dem til en accept af dens magtudøvelse eller til bestemte ideologiske positioner (fx Brighouse 1998, Gaus 2005). Modsat kan der argumenteres for, at opretholdelsen af en liberal-demokratisk statsordning som en nødvendig betingelse for sikringen af borgernes lige frihed forudsætter visse færdigheder og grundindstillinger hos borgerne, herunder evne for en politisk autonomi, der indebærer, at man er i stand til at vurdere, hvad der retmæssigt falder under den offentlige magts jurisdiktion (Gaus 2005, Gutmann 1995). Mellem liberale er der her uenighed om, hvorvidt staten fx via uddannelse kan påvirke borgerne til at udvikle disse færdigheder og grundindstillinger og i så fald på hvilke måder. En central diskussion er, om demokratiske værdiorienteringer må indprentes i elever på en autoritær måde eller højst kan befordres indirekte gennem en demokratisk undervisnings- og skolepraksis (fx Gutman 1995 vs Brighouse 1998).

Der er et bredt spektrum af positioner inden for den liberale diskussion om, hvad der bør undervises i, og hvem der bør stå for undervisningen. I den ene ende af spektret argumenterer Kukathas (1992) således for en minimal indblanding fra statens side i forskellige fællesskabers selvorganiserede undervisning. Det skyldes, at værdier som 'autonomi', hvad enten politiske eller personlige, er kontroversielle opfattelser af det gode liv, som en

liberal stat ikke legitimt kan prioritere over andre værdier, fx stærkt religiøse livsværdier. Den grundlæggende frihed i den liberale stat er foreningsfriheden ('freedom of association'). Statsindgreb skal kun sikre, at mindretalsmedlemmer har mulighed for frit at tilslutte sig og forlade de mindretal, de er en del af. Det sker ved, at det omgivende liberale samfund 'tilbyder' alternative livsmuligheder og garanterer foreningsfriheden, typisk i sammenhæng med andre liberale friheder. Så længe individer underlægger sig forskellige mindretals evt. ikke-liberale værdier og praksisser, kan staten ikke gribe ind, heller ikke i forhold til fx børn, hvis forældre ikke prioriterer uddannelse overhovedet, da staten ikke legitimt kan prioritere et liv baseret på oplyste og rationelle valg over andre former for liv (Kukathas 1992, 126). Undervisning kan være privatorganiseret med meget få begrænsninger og krav fra statens side. Kukathas adresserer dermed ikke direkte spørgsmålet om forudsætninger for politisk autonomi som grundlag for den liberale stat men antager, at disse opstår og eksisterer i tilstrækkelig grad i liberale samfund, uden at staten gør noget særligt for at fremme dem.

Herimod argumenterer Galston (1995) for, at staten må kunne kræve, at den uddannelse, børn får, gør dem i stand til at fungere som borgere i det liberale samfund, så samfundet kan opretholde de principper, som sikrer, at diversiteten i 'opfattelser af det gode liv' beskyttes. Det centrale princip er *tolerance* forstået som den principielle afvisning af at bruge statsmagt til at påtvinge andre ens opfattelse af det gode, og at man ikke tvangsmæssigt kan rekruttere og fastholde medlemmer af kulturelle og religiøse mindretal (Galston 1995, 528). Netop denne tolerance giver store muligheder for at gøre undtagelser for fx religiøse mindretal i forhold til uddannelse, især i forhold til mindretal (fx the Amish i USA) som afskriver sig visse rettigheder, som samfundet ellers stiller til rådighed (Galston 1995, 529). Samtidig er der dog en del krav til den uddannelse, som børn skal have, for at de som fremtidige selvstændige voksne har en reel mulighed for at forlade de mindretal, de indgår i. Staten bør således kunne stille krav om, at børn udstyres med de overbevisninger, kompetencer og dyder, der er forudsætningen for 'liberalt medborgerskab', og at de som enkeltpersoner har tilstrækkelig viden og evne til at vurdere alternativer og deltage i andre livsformer, samt frihed fra hjernevask og andre former for ikke-fysisk tvang.

Gutman (1995) peger på, at det er nødvendigt for den liberal-demokratiske stat at sikre, at borgerne er i stand til at udøve deres politiske autonomi på en kompetent måde, hvilket indebærer en reflekteret forholden sig til, hvad der tjener almenvellet og dermed også, hvor grænsen mellem det offentlige og private bør gå. Hun hævder i modsætning til Galston, at 'tolerance' ikke er nok i

forhold til at sikre grundlæggende lighed i samfundet, idet omgangen mellem forskellige grupper i det politiske liv og på arbejdsmarkedet kræver gensidig respekt og tilslutning til et ikke-diskriminationsprincip (Gutman 1995, 561). Af denne grund er Gutman særdeles skeptisk over for at give undtagelser og særrettigheder til (religiøse) mindretal, herunder også at lade private skoler selv bestemme deres undervisnings indhold. Gutman understreger, at hendes position baserer sig på en politisk liberalisme og ikke en moralsk eller perfektionistisk liberalisme, der vægter personlig autonomi som livsideal. Personlig autonomi indebærer, at individet lever på en måde, hvor det træffer aktive reflekterede valg mellem forskellige (autonomibevarende) valgmuligheder i stedet for konventions- eller autoritetstro at følge udefra givne normer og verdensanskuelser. Samtidig tilstår Gutman, at det i praksis er svært at skelne mellem den form for uddannelse, der fremmer politisk autonomi, og den, der fremmer en personlig, og at det derfor er usandsynligt, at førstnævnte ikke vil bidrage til udviklingen af personlig autonomi (Gutman 1995, 564-5).

Igen andre liberale argumenterer for, at uddannelsen skal være med til at danne det personligt autonome individ ud fra opfattelser af, at barnet har en individuel interesse i og ret til selv at kunne bestemme sit liv og have en 'åben fremtid' (Feinberg 1980), og/eller at evner svarende til dem, der er nødvendige for personlig autonomi, også er nødvendige for, at barnet nu eller senere kan benytte sig af de rettigheder, som det liberale samfund stiller til rådighed; og for at barnet som voksen har de kritiske evner til rådighed, som muliggør en selvstændig vurdering af den liberale stats krav på legitimitet (Brighouse 1998). Især Brighouse kritiserer Galston og Gutman for at ville indprente demokratiske værdier på en dogmatisk måde, der strider mod princippet om frivillighed i accepten af den liberale stats legitimitet. I stedet har børn ret til en undervisning, som ikke stipulerer personlig eller politisk autonomi som mål i sig selv, men som *faciliterer* den, og som kan suppleres af *viden* om sociale og politiske institutioner, forskellige politiske ideologier og måder at håndtere politiske konflikter på, så de får mulighed for at agere som kompetente borgere (Brighouse 1998, 735-6).

Sammenlignes der med formuleringerne om frihed og folkestyre i friskoleloven, kan disse placeres inden for rammerne af en generel 'politisk liberalisme' med vægt på at sikre evnerne til at udøve politisk autonomi og en respekt for andres rettigheder og ligestilling i samfundet. Anvisningerne i loven og i bekendtgørelsen om, hvordan man konstaterer, at skolerne opfylder friheds- og folkestyrebestemmelsen, synes at foreskrive indlæringen af et bestemt demokratisk etos på måder, som både libertære som Kukathas og autonomi-*faciliterende* liberale som

Brighouse ville være skeptiske over for. Bestemmelserne om elevens 'alsidige udvikling', som skal sikres gennem indfrielsen af undervisningens del- og slutmål, bærer visse ligheder med udviklingen af en mere personlig autonomi, et livsideal som er mere kontroversielt. Friskoleloven er dog her meget mere tilbageholdende end fx folkeskoleloven, som eksplicit siger, at folkeskolen skal sigte mod, at 'eleverne udvikler erkendelse og fantasi og får tillid til egne muligheder og baggrund for at tage stilling og handle' (folkeskolelovens § 1, stk. 2) – og som dermed ligger meget tættere op ad udvikling af personlig autonomi.

Spørgsmålet er, om det er for meget at kræve, at friskolerne skal udvikle politisk autonomi hos eleverne. Svaret afhænger af, hvordan dette forstås og praktiseres. Hvis der er tale om udvikling af *forudsætninger* for politisk autonomi og ikke indoktrinering til accept af staten og dens institutioner, er det umiddelbart et rimeligt krav. Den liberale stat forudsætter evner for politisk autonomi hos borgerne, da den baserer sig på et grundlæggende legitimeringsprincip om, at dens magtudøvelse skal kunne retfærdiggøres over for alle, der er underlagt den (Gaus 2005). For at kunne indgå i en proces, hvor borgerne over for hinanden retfærdiggør den offentlige magts anvendelse, at de er i stand til at skelne mellem, hvad der er gode grunde for dem selv, og hvad der er gode grunde for andre, og dermed også mellem det offentlige og det private. Det indebærer blandt andet, at de er i stand til at se verden fra andre synspunkter end deres eget. Og det udelukker, at de kun baserer deres politiske aktivitet på fx en dogmatisk, religiøs overbevisning, hvor evnen til at anerkende eller tolerere andres politiske ståsted alene afgøres af, hvad deres egen religiøse overbevisning tilsiger. På kort form: Den liberal-demokratiske stat forudsætter, at borgerne har evne for politisk autonomi, og det er derfor ikke i umiddelbar konflikt med dens grundprincip at forvente, at borgerne besidder disse evner, herunder at de opnår dem gennem statssponsoreret uddannelse.

Hvis man på den anden side forstår kravet om politisk autonomi som indlæringen af et bestemt demokratisk etos, hvilket de senere stramninger af friskoleloven og dens fortolkning synes at indikere, forekommer kravet til frihed og folkestyre mere problematisk, fordi det går imod princippet om en frivillig tilslutning til og accept af den liberale stats autoritet. Hertil kommer bekymringer om, hvorvidt staten og dens repræsentanter er bedre end borgerne selv til at afgøre, om borgerne er demokratisk sindede, om faren ved at give staten ret til at afgøre dette samt tvivl om effekten af at bruge statslig tvang til at skabe et bestemt etos og sæt af overbevisninger. Tvang får ikke nødvendigvis folk til at ændre overbevisning.

Paradoksalt set kræver indlæringen af forudsætningerne for autonomi en mere dialogisk og demokratisk

praksis i undervisningen, end en ren indprentning af værdier nødvendigvis indebærer (Brighouse 1998). Paradoksalt fordi understregningen af indlæringen af et demokratisk etos også synes at lægge vægt på en demokratisk praksis i skolen som en måde at sikre sig, at demokratiske værdier ikke blot er noget, eleverne har på et abstrakt vidensniveau, men også er noget, de udviser gennem deres deltagelse i undervisningen. Netop det sidste aspekt ville dog ikke indgå i vurderingen fra en autonomifaciliterende tilgang til autonomi. Og her synes den danske fortolkning af kravene om frihed og folkestyre umiddelbart at gå for langt.

Et andet led i vurderingen af rimeligheden af kravet om frihed og folkestyre mv. kunne være, hvordan et liberaldemokratisk flertal skal forholde sig strategisk til interne *mindretal*, som ikke tilslutter sig liberal-demokratiske principper. Det vil ofte være kontekstafhængigt, hvilke tilgange der virker bedst. Danmark har en tradition for at være forholdsvis tilbageholdende med at forbyde organisationer, medmindre det fremgår tydeligt, at de vil fremme deres målsætninger med vold. Spørgsmålet er, om denne *laissez faire*-tilgang giver mulighed for at 'tage trykket af' ekstremistiske miljøer, som ville have vokset under en meget mere restriktiv linje. Bader (2007, kap. 2) hævder således med nogen sandsynlighed, at det er den institutionelle interaktion med andre grupperinger gennem demokratiske institutioner, som i første omgang leder til tolerance på et praktisk niveau hos fundamentalistiske religiøse grupper, og som ender med, at de tilslutter sig princippet om demokratiets forrang for religionen i forhold til politiske beslutninger. Typisk er det tolerancen og den demokratiske attitude, der udvikler sig først, mens der senere opstår ændringer i (fortolkningen af) de religiøse doktriner, således at den 'praktiske accept' også ender med at blive en principiel accept (Bader 2007, kap. 2). Pointen er, at ved at tillade mindretal at forme deres egne organisationer, herunder skoler, får man bedre muligheder for at etablere en institutionaliseret interaktion med dem.

Netop konteksten kan være afgørende for, hvordan et givet policy-initiativ virker. Studier antyder således, at visse elementer i VK-regeringens antiradikaliseringssprogram fra 2009 havde den modsatte effekt af den tiltænkte (Lindekilde & Sedgwick 2012, 59-61). Som nævnt ovenfor er der indikationer på, at den del af indsatsen, der rettede sig mod muslimske friskoler, var med til at fremmedgøre muslimske elever fra det danske samfund snarere end at bidrage til deres inklusion. Dette beroede antageligt på en kompleks interaktion mellem den politiske diskurs i offentligheden og de konkrete lovgivningsmæssige og administrative tiltag (tilsyn) rettet mod skolerne (Kjærgaard & Larsen 2010, 68-75).

I denne sammenhæng, såvel som generelt, virker det uheldigt, at der mangler en præcision af, hvad der skal til for at leve op til kravet om at forberede eleverne til 'frihed og folkestyre'. Intentionen bag ministeriets brug af helhedsvurderinger i stedet for rigid indfrielse af bestemte kriterier kan måske være god nok. Men interviews indikerer som nævnt, at denne tilgang producerer en stor grad af (rets)usikkerhed i forhold til, hvad der skal til for at leve op til lovens krav. Det forstærkes af, at der ikke umiddelbart skelnes klart mellem et nødvendigt vidensniveau på den ene side og indlæringen af et demokratisk etos på den anden side. En mere klar model ville basere sig på vidensdimensionen, da den alt andet lige er nemmere at måle.

Fra et principielt såvel som fra et strategisk synspunkt er der således elementer i friskolelovgivningens friheds- og folkestyrebestemmelse og dens administration, som er problematiske på den indholdsmæssige side og i forhold til effekterne.

Men billedet er ikke entydigt. For det decentrale element i vurderingen af skolernes indfrielse af lovens mål gennem forældreforankret tilsyn og selvevalueringer gør, at forældre og skolerne, via deres foreninger i praksis, er med til at fortolke standarderne for vurderingerne. Selvom Undervisningsministeriet i sidste instans afgør, om en skole kan opnå tilskud, er ministeriet ikke alene i vurderingerne af, om forudsætningerne for autonomi er til stede. Herudover giver den danske lovgivning med dens undervisningspligt og ikke skolepligt fortsat mulighed for, at forældre kan privatfinansiere deres børns uddannelse 100 procent, hvis de ikke ønsker at være underlagt friskolelovens bestemmelser (jf. dog note 4). Bestemmelserne bliver således sanktioneret med fratagelse af tilskud og ikke tvang i snæver forstand.

Tiltagene gennem 00'erne har også været orienteret mod at sikre kvalitet i uddannelsen. Det er rimeligt set fra de fleste liberale positioner (dog jf. Kukathas 1992). Viden er en forudsætning for blandt andet politisk og personlig autonomi. At sikre den faglige kvalitet i skolen kan ses som både en måde at fremme et kollektivt formål på, fx den nationale konkurrenceevne og integration, men kan også ses som en sikring af børnenes rettigheder til uddannelse. Ud fra en liberal betragtning er det betænkeligt, hvis uddannelsen bliver instrumentaliseret til fordel for kollektive mål, som reducerer den videns- og færdighedstillæring, der sker til individets egen interesse (hvordan den end defineres). Som nævnt har der angiveligt været et skifte i måden at anskue folkeskolen på, således at det er mere klart, at uddannelsen skal tjene brede samfundsøkonomiske mål og ikke blot være et frirum for personlig dannelse og demokrati. Det er ikke klart, at friskolen har

været udsat for helt samme grad af instrumentalisering, selvom tendensen peger i den retning.

Kvalitetssikringen har dog medført et højere krav om dokumentation, som i praksis synes at reducere diversiteten hos friskolerne. Især for mindre skoler er udarbejdelsen af uddannelsesplaner, del- og slutmål mv. en tung øvelse, der kan afskrække dem fra at eksperimentere med alternative ideologiske og pædagogiske grundlag. I den forbindelse kan man argumentere for, at det ikke er strengt nødvendigt at regulere skolernes in- og throughput så meget, som den danske lovgivning lægger op til med bestemmelserne om uddannelsesplaner, del- og slutmål for hovedparten af fagene. En mindre indgribende metode er at følge skolernes resultater i form af eksamens-karakterer og overgang til ungdomsuddannelser.⁵

Konklusion

Analysen har vist, at ændringerne af friskolelovgivningen inden for de sidste 15 år har præciseret og reduceret friheden for friskolerne i Danmark. Bag denne udvikling har ligget hensyn til Danmarks konkurrenceevne og ikke mindst til bestræbelser på at integrere mindretal og undgå politisk og religiøs ekstremisme. De to (tre) hensyn er tæt forbundne. På spørgsmålet om hvorvidt de præciserede og øgede krav til friskolerne om at forberede eleverne til frihed og folkestyre samt specificere mål for deres uddannelse i sammenligning med folkeskolen har taget for meget frihed ud af friskolerne, må svaret både være nej og ja. Nej, fordi det er i overensstemmelse med det grundlæggende legitimeringsprincip for den liberal-demokratiske stat at forvente, at borgerne besidder forudsætningerne for udøvelsen af politisk autonomi, og fordi den danske lovgivning i stort omfang udøver en decentral kontrol med, om skolerne lever op til kravene, som inddrager skolerne og forældrene selv på forskellig sæt og vis. Ja, fordi der synes at være et problematisk krav om, at skolerne indprenter et demokratisk etos i eleverne, hvilket skurrer mod det liberal-demokratiske legitimeringsprincip, og fordi der i vurderingen ligger en usikkerhed om, hvad der skal til for at indfri lovens krav, og endelig fordi det er omkostningsfuldt for især mindre skoler at skulle dokumentere, at deres undervisning står mål med folkeskolens. Her ville en tilgang baseret på viden frem for etos og på baggrund af målbare (eksamens-) resultater (outcome) give en højere grad af både sikkerhed og fleksibilitet. Det er ikke alt, hvad den liberale stat forudsætter, som nødvendigvis kan sanktioneres eller fremmes direkte via lovgivning.

Litteratur

- Balle, T 2001, "Stå mål med" – Om det offentlige krav til indholdet af den private børneundervisning 1814-2001' *Uddannelseshistorie* vol. 35, pp. 38-69.
- Balle, T 2006, En historisk belysning. *Undervisningsministeriets Tidsskrift for Uddannelse*, vol. 9, pp. 3-8.
- Bader, V 2007, *Secularism or Democracy?*, Amsterdam University Press, Amsterdam.
- Bredsdorff, T & Kjældgaard, L.H. 2010 *Tolerance – Eller hvordan man lærer at leve med dem man hader*, Gyldendal A/S.
- Brighouse, H 1998, 'Civic Education and Liberal Legitimacy', *Ethics*, vol. 108, pp 719-45.
- Burtt, S 1994, 'Religious parents, secular schools: A liberal defense of an illiberal education', *Review of Politics*, vol. 56, no. 1, pp. 51-70.
- Feinberg, J 1980, 'The Child's Right to an Open Future' in idem *Freedom and Fulfilment: Philosophical Essays*, Princeton University Press, Princeton, NJ, pp. 124-53.
- Folketinget 2002, Første Behandling af L 163, 4. april 2002, Folketinget. URL: <http://webarkiv.ft.dk/?/samling/20012/menu/00000002.htm>
- Galston, W A 1995, 'Two Concepts of Liberalism', *Ethics*, vol. 105, pp. 516-534.
- Gaus, G F 2005, 'The Place of Autonomy within Liberalism' in J Christman & J Rogers (red.), *Autonomy and the Challenges to Liberalism*, CUP, Cambridge, pp. 272-306.
- Gutmann, A 1995, 'Civic Education and Social Diversity', *Ethics*, vol. 105, pp. 557-579.
- Jensen, K 2010, *Citizenship Education in Denmark*, CIVITURN Workpackage on Education, Department of Political Science, Aarhus.
- Kaspersen, LB 2008, *Danmark i Verden*, Hans Reitzels Forlag, København.
- Kjærgaard, K & Larsen, MØ 2010, På vej mod en fælles og tryk fremtid? Et governmentality-perspektiv på anti-radikalisering, Speciale, Institut for Statskundskab, Aarhus Universitet, Aarhus.
- Korsgaard, O. 2012, *Kampen om folket: Et dannelseperspektiv på dansk historie gennem 500 år*, Gyldendal, København.
- Korsgaard, O 2010, 'Samfundets Trosbekendelse', *Politik*, vol. 13, no. 1, pp. 44-52.
- Kukathas, C 1992, 'Are there any Cultural Rights', *Political Theory*, vol. 20, no. 1, pp. 105-39.
- Larsen, C (red.) 2010 *Realskolen gennem 200 år, bd. 1 +2*, København: Danmarks Privatskoleforening.
- Lindekilde, L & Sedgwick, M 2012, 'Impact of Counter-Terrorism on Communities: Denmark Background Report', Institute for Strategic Dialogue, URL: http://www.strategicdialogue.org/Country_report_Denmark_AD_FW.pdf
- Mouritsen, P & Olsen, T V 2013, 'Denmark Between Liberalism and Nationalism', *Ethnic and Racial Studies*, vol. 36, no. 4, pp. 691-710.
- Pedersen, O K 2011a, *Folkeskolen og Politisk Kultur*, *Politik*, vol. 14, no. 2, pp. 11-18.
- Pedersen, O K 2011b, *Konkurrencestaten*, Hans Reitzels Forlag, København.
- Regeringen 2009, *En fælles og tryk fremtid. Handlingsplan om forebyggelse af ekstremistiske holdninger og radikaliserende blandt unge*. Copenhagen: Danish Government. URL: http://www.nyidanmark.dk/NR/rdonlyres/4443E64E-3DEA-49B2-8E19-B4380D52F1D3/0/handlingsplan_radikalisering_2009.pdf
- Ross, A 1966, *Dansk statsforfatningsret II*, Nyt Nordisk Forlag, København.

Torfing, J 2004, *Det stille sporskifte i velfærdsstaten: en diskursteoretisk beslutningsprocesanalyse*, Aarhus Universitetsforlag, Aarhus.

Uddannelsesudvalget 2005, Betænkning afgivet af uddannelsesudvalget den 21. april 2005, Folketinget.

Undervisningsministerieret 2009, *Indikatorbaseret model for tilsynet med frihed og folkestyre*. København: Undervisningsministeriet. URL: <http://www.kkst.dk/frie%20skoler/-/media/Styrelsen/Friskoledomraadet/Indikatorbaseret%20model%20for%20tilsynet%20med%20frihed%20og%20folkestyre.ashx>

Noter

1. Dansk Friskoleforening og dens medlemmer er arvtagerne til Grundtvig og Kold. Ikke alle frie grundskoler baserer sig historisk på friskolebevægelsen/traditionen. Det gælder fx medlemmerne af Danmarks Privatskoleforening, som i mange tilfælde er forhenværende private realskoler (Larsen 2010), og de katolske skoler. Foreningen af Kristne Friskolers medlemmer baserer sig heller ikke på grundtvigianismen. Lilleskolerne har historisk udspring i reform-

pædagogikken. I dag reguleres alle skoler, samlet kaldet 'de frie grundskoler', af den samme lov. Af læsbarhedshensyn skelnes der i det følgende ikke mellem friskoler, privatskoler og frie grundskoler. Friskoletraditionen står helt centralt i den politiske debat om de frie grundskolers frihed og legitimeringen af dens regulering.

2. De resterende går på efterskoler og forskellige former for specialskoler.
3. Skolerne skal have slutmål for de tre hovedområder, humanistiske fag, naturvidenskabelige fag og de praktisk-musiske fag og delmål for dansk, engelsk, matematik/regning, geografi, biologi og fysik/kemi. Undervisningsplanerne skal vise, hvordan skolernes undervisning på de tre hovedområder står mål med folkeskolens.
4. Lovforslaget henviser direkte til 'reglerne for hjemmeundervisning'. Muligvis skal hjemmeundervisning dog 'stå mål med' folkeskolens formålsparagrafs bestemmelser om forberedelse til frihed og folkestyre, hvilket helt ville udelukke denne form for undervisning. Der foreligger ingen retsafgørelser vedrørende dette.
5. For nogle skoler er det selvfølgelig vanskeliggjort af, at deres pædagogiske grundlag tilsiger, at man ikke bør eksaminere – eller ikke eksaminere på bestemte måder.

Resultatmåling i nyt terræn: En undersøgelse af måleusikkerheder på det specialiserede ungeområde

Britt Søvsø Mikkelsen

Vejle kommune

Jeppé Agger Nielsen

Institut for Statskundskab, Aalborg Universitet

Måling af resultater og effekter udgør en af tidens markante forvaltningspolitiske tendenser, der vinder udbredelse på flere og flere politikområder. Det specialiserede ungeområde repræsenterer et af de „bløde“ serviceområder, hvor kommunerne i stigende grad indfører resultatmålingssystemer. Den forskningsbaserede viden om gavnigheden af målingerne er imidlertid begrænset. Denne artikel undersøger derfor *måleusikkerheder* på det specialiserede ungeområde gennem et case studie af Aarhus Kommunes anvendelse af resultatdokumentation.

Introduktion

Vi forlader os på mavefølelser og navigerer i et felt af uvidenhed. Og når vi ved så lidt om, hvad der hjælper børnene, bliver det en blanding af tro, politiske holdninger og menneskesyn, der bestemmer indsatsen (Dørge, 2011).

Sådan omtalte Lisbeth Zorning Andersen, den tidligere formand for Børnerådet, de indsatser, der tilbydes samfundets udsatte børn og unge. Udsagnet støttes fra politisk hold, hvor der er et fremtrædende ønske om, at sociale indsatser i højere grad skal baseres på viden om effekt og evidens, så skattekroneerne anvendes på den bedst mulige måde (Produktivitetskommissionen, 2013; Socialstyrel-

sen, 2012). En række kommuner er allerede i gang, og de har indført resultat- og præstationsbaserede målings-systemer i forskellige afskygninger til at understøtte den økonomiske og faglige styring af det ellers svært styrbare område for socialt udsatte børn og unge (Kolster, 2012).

Anvendelsen af resultatmåling er på ingen måder et isoleret fænomen for området for socialt udsatte børn og unge, dvs. kommunale tilbud rettet mod unge i 14-18 års alderen med misbrugs- sociale, psykiske eller adfærdsproblemer. Tværtimod skal det ses i sammenhæng med en markant forvaltningspolitisk trend inden for styring af velfærdsstaterne (Adcroft & Willis, 2005), hvor resultat og effekt i de sidste 25 år er blevet tilskrevet langt større betydning. Navnlig Storbritannien og USA har fungeret som forgangsløse (Hood, 1991), hvor Danmark fulgte efter fra begyndelsen af 1990'erne (Greve, 2002). Denne udvikling er blevet modsvaret af en efterhånden omfattende litteratur om emnet, både internationalt (fx de Bruijn (2002); Halachmi (2002a); Hondelghem & Perry (2009); Van Dooren, Bouckaert & Halligan (2010) og Brodtkin (2011), og i Danmark (Mouritsen (1997), Bregne (2006); Foss Hansen (2008) og Hansen (2011)).

Kernen i resultatbaseret måling og styring (på eng. performance management) er, at offentlige organisationer bedst styres med fokus på resultater og effekter frem for procesregler, budgetstyring og lovregulering. Det Nationale Indikatorprojekt på sundhedsområdet, Fælles Sprog på ældreområdet og PISA – undersøgelserne på folkeskoleområdet er prominente danske eksempler på denne styringstænkning. Selvom resultatmåling nogle

gange fremstår som en „one-size-fits-all“ model (Radin, 2006), peger forskningen på, at det på nogle områder i den offentlige sektor er nemmere at få sådanne systemer til at give mening end på andre (Moynihan, et al., 2011). Navnlig på områder med mange ondartede problemer (Harmon & Mayer, 1986), dvs. områder, der er karakteriseret af mange komplicerede problemstillinger uden entydige løsninger, etiske dilemmaer og både-og-vurderinger, antages resultatmåling at være en særdeles udfordrende øvelse (Moynihan, et al., 2011).

Det specialiserede ungeområde, som er omdrejningspunktet for denne artikels empiriske undersøgelse, udgør et sådant område (Hansen & Rieper, 2006), hvor gavnligheden af resultatmåling da også er omdiskuteret. Fra en fagprofessionel synsvinkel er det fx blevet hævdet, at dokumentation- og målingskrav tager unødigt tid fra kerneopgaverne, og at det reducerer muligheden for at benytte faglige vurderinger i arbejdet (Ejler, Seiding, Bojsen, Nielsen, & Ludvigsen, 2008). Det specialiserede ungeområde betragtes derfor som en kritisk case (Flyvbjerg, 2006) i forhold til anvendelse af resultatmåling i den offentlige sektor. Hermed ikke sagt at områdets karakter kan adskilles skarpt fra andre „bløde“ områder såsom handicapområdet, misbrugsområdet og ældreområdet. Men med afsæt i Moynihan et al.'s (2011) ræsonnement og den kritiske case-logik må det forventes, at hvis det på det specialiserede ungeområde giver mening at benytte resultatmåling, må det også forventes at give mening på de fleste andre offentlige politikområder.

Trods den stigende politiske opmærksomhed og den til tider livlige debat om behovet for resultatmåling på det specialiserede ungeområde, er den eksisterende forskningsmæssige viden om måleusikkerhederne begrænset. Forskere har i en rum tid diskuteret og belyst potentialer og virkninger af målesystemer for de fagprofessionelles arbejdsvilkår (fx Nissen & Møller (2006); Høybye-Mortensen (2011); Guldager og Skytte (2013)), men i lille udstrækning stillet skarpt på de måleusikkerheder, der kan være forbundet med systemerne (se dog Høybye-Mortensen, Hammerskov & Ejbye-Ernst (2013)). Ærindet i denne artikel er derfor, med afsæt i et case studie af resultatdokumentation i Aarhus Kommune, at zoome ind på de udfordringer, der knytter sig til at måle resultater og effekter på området for socialt udsatte unge. Vi stiller følgende spørgsmål: Hvilke måleusikkerheder er der forbundet med at lave resultatdokumentation på det specialiserede ungeområde?

I forlængelse heraf diskuterer vi muligheder for at benytte de indsamlede resultatdokumentationsdata til ledelsesinformation. Ledelsesinformation forstås i overensstemmelse med Høybye-Mortensen, Hammerskov & Ejbye-Ernst (2013, s. 10) som aggregeret viden om

kommunens socialt udsatte unge, her særligt med fokus på effekter af de kommunale tilbud. Det forudsættes, at kommunerne har brug for den type information til at prioritere og styre deres indsatser. Resultatmåling, og de usikkerheder der er forbundet hermed, er derfor også et politisk emne, som knytter sig til beslutningstageres muligheder for at forbedre deres prioriteringer og træffe beslutninger på et kvalificeret grundlag. Artiklen bygger på antagelsen om, at hvis de indsamlede resultatdokumentationsdata meningsfuldt skal kunne anvendes som ledelsesinformation, må målingerne være indsamlet på et sammenligneligt grundlag og være baseret på faste målekriterier og ensartede vurderinger. Omvendt, hvis den tilgængelige information er mangelfuld eller behæftet med fejl, hæmmes skabelsen af overblik og derved den ønskede styring.

Aarhus Kommune, og specifikt Ungdomscentrets arbejde med resultatdokumentation, udgør en interessant case i forhold til at belyse resultatmåling på området for udsatte unge. Kommunen er pioner indenfor anvendelse af resultatmåling på det specialiserede sociale område (kaldet resultatdokumentation), og deres model er sidenhen blevet afprøvet med succes i en række andre kommuner (Nielsen, 2013). Aarhus Kommune har siden 2008 arbejdet systematisk med at udvikle, implementere og anvende resultatdokumentation som har til hovedformål at bidrage med viden, der kan sikre, at udsatte børn og unge får det bedre (Brix Hvillum & Pedersen, 2012). Casen bidrager både med viden i forhold til det konkrete arbejde med resultatdokumentation på området for socialt udsatte unge, men sigter også mod at stimulere en bredere debat om mulighederne og faldgrubberne ved at anvende resultatmålinger i styringen af det (specialiserede) sociale område.

I næste afsnit udfoldes idéen om resultatmåling, herunder de måleusikkerheder der kan forbindes med et sådant system. Dernæst præsenteres artiklens case, efterfulgt af en redegørelse for de valgte metoder, som bygger på en vignette (Ejrnæs & Monrad, 2012) kombineret med semi-strukturerede interviews med udvalgte pædagoger og socialrådgivere. Herefter analyseres brugen af resultatdokumentation på ungeområdet i Aarhus Kommunes Socialforvaltning, og det vises hvordan systemet er forbundet med betydelig måleusikkerhed. Afslutningsvis diskuteres analysens hovedresultater og implikationer af fundene for de politiske beslutningstageres muligheder for at benytte resultatdokumentation som ledelsesinformation.

Resultatmåling og måleusikkerheder

Resultatmåling bygger på en logik om, at man må måle effekten af de offentlige indsatser for at kunne vide, hvad

der virker, og hvad der ikke virker: „*If you cannot measure it, you do not understand it*“ (Halachmi, 2002a, s. 65). Gennemsigtigheden giver mulighed for at træffe beslutninger på et mere kvalificeret grundlag og holde ledere ansvarlige for deres resultater ud fra devisen: „*If you do not measure results, you cannot tell success from failure*“ (Halachmi, 2002a, s. 65). Offentlige organisationer kan derigennem få gavn af resultatmålinger, idet det kan give politikerne mulighed for at prioritere og træffe beslutninger på et kvalificeret grundlag, gøre dem i stand til at styre økonomien bedre samt vurdere om borgerne får den intenderede hjælp.

Litteraturen betoner således en række oplagte styringsmæssige fordele ved at bruge resultatmåling. Disse er dog blevet suppleret af argumenter om, at der ved brug af sådanne målesystemer ofte følger ikke-intenderede og uheldige virkninger (Smith, 1995; de Bruijn, 2002). Organisationerne kan fx bevidst vælge at præstere dårligere, end hvad der reelt er muligt, for at minimere risikoen for skærpede krav til resultater i fremtiden (de Bruijn, 2002), i den forstand kan professionelle medvirke til at sabotere målingssystemet. De kan også creame, dvs. vælge at koncentrere indsatsen mod de borgere, de i størst grad formoder kan bidrage til opfyldelsen af resultatmålet (Bregm 2006). Resultatmåling kan derigennem føre til uhensigtsmæssige adfærd, idet medarbejderne ofte har en et interesse i at vise gode resultater i forhold til det, der måles på, og derfor motiveres de indirekte via systemet til at tilpasse deres arbejdsgange og procedure i forhold til måleparametrene (Smith, 1995). Samtidig er de overordnede mål og visioner ofte svært målbare – hvilket ikke mindst gør sig gældende på områder med høj grad af kompleksitet i opgaveløsningen, jf. Moynihan et al. (2011) – og derfor måles der ofte på mere forsimplede måleindikatorer, som ofte ikke er dækkende for organisationens bedrifter som helhed. „*Man får, hvad man måler på, og ikke nødvendigvis det, man ønsker*“, som Kerr (1995) har spidsformuleret det.

Samtidig, og i forlængelse af ovenstående, kan der være målesikkerheder forbundet med resultatmåling, hvilken kan svække ledelsesinformationens pålidelighed (Høybye-Mortensen, Hammerskov & Ejbye-Ernst 2013). Kvaliteten af den viden, man kan trække ud af målingssystemet, afhænger helt banalt af kvaliteten af de data, som lægges ind i systemerne, nogle gange betegnes som et Garbage In – Garbage Out perspektiv (Hansen & Vedung 2005). Hvis pålidelighed af data er mangelfuld, så vil de analyser, der laves på grundlag af dataene, således også være problematiske.

Arbejdet med at sikre pålidelige data udfordres af, at de målte resultater, måske navnlig på komplekse offentlige serviceområder, ofte afhænger af mange andre

faktorer end det, som de offentlige organisationer er ansvarlige for. Konteksten og målgruppen har indvirkning på resultaterne. For eksempel er en skoles resultater i form af elevernes karakter afhængig af læringsmiljøet på skolen og lærernes evne til at undervise – men også mange andre faktorer, som eksempelvis forældrenes forældreevne og opbakning til skolen og elevernes eventuelle vanskeligheder eller diagnoser, som har betydning for elevernes indlæring. På det specialiserede ungeområde kan der ligeledes være ydre faktorer, der har betydning for de opnåede resultater. Hvis et nært familiemedlem til en udsat ung eksempelvis bliver syg eller udsættes for en ulykke, vil det med stor sandsynlighed have en negativ indvirkning på den unges udvikling, men dette er ikke noget kommunen har kontrol over. Det kan med andre ord være svært at isolere effekten af en given kommunal indsats eller tilbud, da det ikke foregår i et vakuum, men foregår sideløbende med andre forandringer, der også kan have betydning for resultaterne. Derfor kan det være svært at måle og fastslå, hvad der er årsag til hvad – både ved positive eller negative resultater.

Hertil kommer, at selve tidspunktet for de specifikke registreringer kan udgøre en fejlkilde. Høybye-Mortensen, Hammerskov & Ejbye-Ernst (2013) undersøgelse af voksen-handicapområdet viste, at den indtastede information afhang af hvornår sagsbehandleren foretog vurderingen, da borgere kan *have gode og dårlige dage* (s. 7). Det blev af forfatterne vurderet til at have en væsentlig betydning for de indsamlede datas pålidelighed, da borgere med handicap i mange tilfælde kendetegnes ved deres psykiske omskiftelighed. Et karakteristikum, vi også vurderer gør sig gældende for socialt udsatte unge. Endelig skal det nævnes, at der kan være forhold ved selve registreringen, som kan udgøre en fejlkilde (Høybye-Mortensen, Hammerskov & Ejbye-Ernst 2013).

Casen

Ungdomscentret rummer tilbud til udsatte unge i Aarhus Kommune, der har en eller flere ungdomsproblematikker, misbrug, sociale, psykiske eller adfærdsmæssige problemer. Ungdomscentrets målgruppe er primært unge i alderen 14-18 år, men unge på 18-23 år kan også modtage hjælp (efterværn) i Ungdomscentret (Ungdomscentret, 2012). Organisatorisk er Ungdomscentret en afdeling under Familier, Børn og Unge, som er en af tre søjler i Aarhus Kommunes Socialforvaltning. Tilbudene i Ungdomscentret spænder fra åben rådgivning til en række ambulante dagbehandlingstilbud, og videre til døgntilbud. Ved de mere indgribende foranstaltninger, som tilbydes efter Servicelovens § 52 stk. 3, og § 76, laves der resultatdokumentation på de unge. Det betyder, at der i Ungdomscentret laves resultatdokumentation på

de unge, der er indskrevet på følgende fire tilbud; Social støtte og gruppeforløb, Uddannelse og arbejde, Botræning og efterværn samt TurBo. I alt modtager omkring 850 unge modtager en indsats i en af Ungdomscentrets brede vifte af tilbud. Ungdomscentret har ca. 200 ansatte, hvoraf ca. 1/3 arbejder med resultatdokumentation på et af de fire nævnte tilbud.

Resultatdokumentationskonceptet, der blev anvendt i Ungdomscentret, da undersøgelsen blev lavet, er udviklet i 2008/2009. Konceptet består, som det fremgår af Tabel 1, af otte faktorer, hvoraf de fem første er kendt fra § 50-undersøgelsen i Serviceloven. Fire af de otte faktorer er opdelt i underområder (dvs. i alt 14 faktorer). Inden for hver af de 14 faktorer skal den unges problemer og støttebehov vurderes på en 0-4-skala, som beskrevet i Tabel 2.

Tabel 1 – Resultatdokumentationens faktorer

1	Udvikling og adfærd a. Udadreagerende adfærd b. Indadvendt adfærd c. Selvskadende adfærd	5	Fritidsforhold og venskaber a. Fritidsforhold b. Venskaber
2	Familieforhold	6	Hverdagsliv a. Personlig hygiejne b. Bolig c. Økonomi
3	Skole og beskæftigelse a. Skole/uddannelse b. Beskæftigelse	7	Misbrug
4	Sundhedsforhold	8	Kriminalitet

(Familier, Børn og Unge, 2013)

Tabel 2 – Beskrivelse af scorene fra 0-4

0	Den unge har ingen problemer og kan klare sig uden støtte
1	Den unge har milde problemer og har brug for let støtte
2	Den unge har moderate problemer og har brug for nogen støtte
3	Den unge har alvorlige problemer og har brug for megen støtte
4	Den unge har et massivt problem, skal have omfattende støtte og kan ikke klare sig uden

(Familier, Børn og Unge, 2013)

Resultatdokumentation har flere formål; både at fungere som evaluerings- og dialogværktøj i forhold til opfølgning på den enkelte sag. Herudover indgår de aggregerede resultater som ledelsesinformation til ledere og politikere. Ved indskrivning, efter de første tre måneder og derefter med et fast kadence hver sjette måned skal der laves resultatdokumentation på de unge. Der laves desuden resultatdokumentation en sidste gang i forbindelse med udskrivning af en ung (Familier, Børn og Unge, 2013). Når der laves resultatdokumentation vurderes den unges aktuelle status på skalaen fra 0-4, og der opstilles mål for de kommende seks måneder på samme skala. Disse mål skal tage udgangspunkt i den indsats, der tilbydes, og den

unges øvrige situation. Hvis det vurderes, at indsatsen kan hjælpe den unge i forhold til fx sundhed, kan der opstilles et progressionsmål, om at den unge skal flytte sig fra fx 2 til 1 på 0-4-skalaen. Konceptet er bygget således op, at det til hver faktor er muligt at skrive en kommentar i prosaform. Det er dog kun scoringerne, der indgår i aggregeringen.

Hvert halve år laves der rapporter for hele ungeområdet og for hvert enkelt tilbud på baggrund af de registrerede resultatdokumentationsdata. Rapporterne illustrerer hvor stor en andel af de unge, der enten; har indfriet et progressionsmål, har haft fremgang uden at nå målet, har indfriet et fastholdelsesmål, ikke har rykket sig, selv om der var opstillet progressionsmål, eller har haft tilbagegang. De unges udvikling fastslås ved at sammenholde status og mål ved de to seneste resultatdokumentationer.

Metode

For at belyse resultatmåling på det specialiserede ungeområde bygger artiklen på et single case studie (Stake, 1995) i Aarhus Kommune, og specifikt Ungdomscentrets arbejde med resultatdokumentation. Artiklen trækker på multiple datakilder, som med hver deres input danner grundlag for en indgående analyse af de måleudfordringer, der knytter sig til arbejdet med resultatdokumentationen i Ungdomscentret.

For det første består datamaterielt af *semistrukturerede interview* med otte socialrådgivere og pædagoger i Ungdomscentret, der alle arbejder med resultatdokumentation i dagligdagen. Interviewene havde til formål at opnå indsigt i arbejdet med resultatdokumentation, herunder muligheder og begrænsninger forbundet med resultatdokumentation set fra et fagprofessionelt perspektiv. To personer fra hvert af de fire tilbud i Ungdomscenteret, der arbejder med resultatdokumentation, blev interviewet. Afdelingslederen stod for den konkrete udvælgelse og af interviewpersoner, der havde lyst til at deltage. Udvalgesformen baserer sig derfor på frivillighed, og det skaber en risiko for, at det er en bestemt type personer, der indvilliger i at deltage i interview. Denne mulige bias er forsøgt imødekommet ved at lade otte forskellige personer komme til orde, for derigennem at opnå en forholdsvis bred inddragelse. Interviewene blev foretaget med udgangspunkt i samme interviewguide, hvorfor de har modtaget en nogenlunde ensartet påvirkning og interviewtilgang. De otte interview varede i gennemsnit en time, og de er blevet transskriberet i deres fulde længde, for at have mulighed for at strukturere, analysere og udplukke de væsentlige pointer (Kvale, 1997).

Det andet sæt af data består af en *vignette* (Ejrnæs & Monrad, 2012), det vil sige en fiktiv case, som vi benyttede til at teste variation, eller ensartethed, i medarbejder-

nes resultatdokumentationsscoringer. Vignetten indebar en statusbeskrivelse af en fiktiv ung pige med betydelige sociale problemer. Statusbeskrivelsen blev sammensat ud fra virkelige statusbeskrivelser af unge, der modtager et tilbud i Ungdomscentret, og den indeholdt beskrivelser af alle relevante områder i forhold til faktorerne i resultatdokumentation. Den fiktive pige blev beskrevet som havende problemer på næsten alle faktorerne, således at medarbejderne skulle vurdere hendes problemer på flere forskellige områder. Dette for at opnå megen information om ensartetheden i medarbejdernes scoringer. Vi har for at øge gennemsigtigheden i vores arbejde vedlagt vignetten som Appendiks. For at sikre at beskrivelsen fremstod troværdig og i et genkendeligt sprog og for at sikre at den indeholdt tilstrækkelig med oplysninger til, at medarbejderne kunne lave resultatdokumentation ud fra den, blev den inden udsendelsen pilottestet af en pædagog på et af tilbuddene, der kom med nyttige tilføjelser og ændringsforslag. Vignetten blev sendt pr. mail til *alle* medarbejdere i Ungdomscentret, som arbejder med resultatdokumentation (50 medarbejdere og tre medarbejderteams) og de blev bedt om individuelt at lave resultatdokumentation på pigen, som om hun var tilknyttet deres tilbud. To af de tre medarbejderteam og 36 af de 50 medarbejdere svarede, hvilket giver en svarprocent på 71,7. Alle resultaterne blev indtastet i statistikprogrammet SPSS og efterfulgt af forskellige analyser (fx minimum- og maksimumværdier og standardafvigelser på de forskellige faktorer) for at belyse eventuel variation i medarbejdernes vurderinger af den samme testperson.

Der er en vis usikkerhed forbundet med at lave en vignette med på en fiktiv person, som ingen af medarbejderne kender. Normalt laver medarbejderne resultatdokumentation på unge, de har et mere indgående kendskab til. Det er dog vores vurdering, at metoden er ganske velegnet til at teste ensartethed/variation, da vi sørgede for at alle medarbejderne fik et ens udgangspunkt for at lave resultatdokumentationen (Ejrnæs & Monrad, 2012). Ved at lave statusbeskrivelsen af pigen så virkelighedstro som muligt, ved at benytte pilottest og ved at give medarbejderne samme udgangspunkt, er de usikkerheder, der kan opstå ved denne type undersøgelser, forsøgt imødekommet.

For det tredje består datamaterialet af et *gruppeinterview/gruppedrøftelse* med seks medarbejdere i Ungdomscentret, hvori der indgik en specifik drøftelse af måleusikkerhederne forbundet med resultatdokumentationsscoring. Et af Ungdomscenterets tilbud – Uddannelse og arbejde – blev valgt, da det var det tilbud, der i vignetten havde den største spredning i deres vurderinger af den unge pige. Seancen indledtes med at én af medarbejderne udvalgte og beskrev problematikkerne for en

af sine unge, hvorefter de seks medarbejderne hver især lavede resultatdokumentation på den unge, og disse vurderinger blev sammenlignet. I forlængelse heraf drøftede medarbejderne variationen i vurderingerne og årsagerne hertil, og de blev derved foranlediget til at sætte ord på deres overvejelser og tanker omkring hvorfor, de vurderede den unge, som de gjorde.

De tre beskrevne datakilder anvendes i en kombination, med det formål at lade dem supplere hinanden på deres svage punkter og dermed tilvejebringe størst mulig indsigt i muligheder og begrænsninger ved at anvenderesultatmåling på det specialiserede sociale område. Vignetten gav fx håndfast viden om, hvor ensartet (eller uensartet!) medarbejdernes vurderinger af de unge er, og dermed et udtryk for, hvor troværdige dataene er i styringsøjemed. Interviewene og gruppedrøftelsen bidrog med øget indsigt i medarbejdernes daglige arbejde med resultatdokumentation, herunder forståelser af vurderingsskalaen (den såkaldte 0-4-skala) og de 14 faktorer, der indgår i resultatdokumentation.

Analyse

Analysen falder i to dele. Første del belyser, hvordan medarbejderne i Ungdomscentret arbejder systematisk med resultatdokumentation, men også at der er forskellige praksisser og holdninger til målingssystemet. I anden del, som er den mest tungtvejende, undersøger vi de måleusikkerheder, som er forbundet med resultatdokumentation.

Resultatdokumentation er en integreret del af praksis

Undersøgelsen i Ungdomscenteret viser, at medarbejderne anvender resultatdokumentation og tilstræber at følge den fastlagte kadence for resultatdokumentation for de unge, de har indskrevet. En medarbejder siger fx: „Det er halvårligt, vi laver det, og jeg gør det på de 3, 4, 5 unge, jeg har haft.“ Tilsvarende beskriver alle de øvrige interviewpersoner, at de med større eller mindre engagement laver resultatdokumentation på deres unge med den fastlagte kadence.

Men interviewene afspejler også, at der er forskellige arbejdspraksisser. Nogle medarbejdere arbejder individuelt med resultatdokumentation, mens andre arbejder sammen med kollegaer. Nogle drøfter og inddrager de unge i resultatdokumentationen, mens andre ikke gør. Der er også delte meninger om værdien af arbejdet med resultatdokumentation. Af de otte interviewede medarbejdere angiver fem, at de oplever, at det giver mening at arbejde med resultatdokumentation. De påpeger bl.a., at resultatdokumentationen er:

- en fin anledning til at følge op på indsatserne, ligesom den kan hjælpe med at tilpasse indsatsen og målene i forhold til de unges udvikling,
- med til at skabe en systematik og et fælles sprog i arbejdet med de unge,
- en hjælpeguide i forhold til at holde fokus på, om der har været en positiv udvikling eller ej

De tre øvrige forekommer mere skeptiske og er usikre på gevinsten ved målingssystemet. Deres skepsis bunder i, at de har vanskeligt ved at se meningen med at måle, kvantificere og sammenligne det arbejde, der laves med de unge. De betoner i stedet, at det er individuelt for de unge, hvad der er godt for dem, og at det ikke kan sættes ind i et simpelt skema og måles direkte. En medarbejder siger:

For mig der er det sådan noget New Management, hvor man forsøger at måle og kvantificere noget, som er sindssygt svært at måle. Jeg synes også, at det er problematisk at kalde det viden, og jeg synes, at tendensen er, at det bliver drejet meget over i effekt, og det har jeg svært ved at genkende, når jeg sidder med det [...] Der er nogle usikkerheder i det, fordi scoringerne jo ikke er præcise, og det kan de jo ikke være. Det bliver en vurderingssag.

Trods de blandede holdninger til resultatdokumentation finder vi, som tidligere nævnt, ikke tegn på at medarbejderne søger at modarbejde, eller ligefrem sabotere målingssystemet. I stedet er det generelle indtryk, at medarbejderne benytter resultatdokumentation. Til gengæld er det historien om, hvor vanskeligt det, trods ihærdige anstrengelser, er, at opnå præcise målinger af de unges udvikling og virkningen af de kommunale tilbud.

Uensartede scoringer og måleusikkerheder

Måleusikkerhederne kom tydeligt til udtryk gennem vignette-metoden, hvor medarbejderne på Ungdomscentret blev bedt om at lave resultatdokumentation på en fiktiv pige. Som det fremgår af Tabel 3 varierer medarbejdernes vurderinger og de fremstår ganske uensartet, hvilket giver næring til at problematisere målinger af progression på det specialiserede ungeområde.

For at undersøge variationen i medarbejdernes besvarelser kan man med fordel starte med at se på minimum- og maksimumscoren inden for de enkelte faktorer. Ud af de 14 faktorer er der kun 12, der reelt er i spil, da det i den fiktive case ordret var formuleret, at pigen ikke havde problemer på de to faktorer, der handler om personlig hygiejne og kriminalitet (se Appendiks). Det fremgår af Tabel 3, at mindst 4 ud af de 5 trin på 0-4-skalaen er anvendt ved 9 ud af de 12 relevante faktorer – altså ved 75 % af tilfældene (markeret i de øverste to rækker i tabellen). Yderligere er begge yderpunkter på 0-4-skalaen i brug i 4 ud af de 12 relevante faktorer. Dette viser en betydelig variation i scoringerne af pigen i den fiktive case.

Denne variation kan yderligere undersøges ved at udregne standardafvigelse for medarbejdernes besvarelser på de forskellige faktorer. Disse fremgår ligeledes af Tabel 3, og de underbygger fundet af, at der er store variationer i medarbejdernes vurderinger. Standardafvigelse viser desuden at graden af variation eller usikkerhed i scoringerne varierer mellem faktorerne, og i denne sammenhæng skiller sundhedsforhold, bolig og økonomi sig ud, som de faktorer med størst variation.

Der var også spredninger i scoringerne inden for de enkelte tilbud i ungdomscenteret. Et tilbud skilte sig ud på den måde, at den store spændvidde (mindst 4 trin på 0-4-skalaen) kun blev observeret på en enkelt faktor. Der var desuden en tendens, at medarbejderne på et af tilbudene i gennemsnit scorede lavere end medarbejderne på

Tabel 3 – Minimum- og maksimumværdier på 0-4-skalaen*

Ungdomscentret		Udadreagerende adfærd	Indadvendt adfærd	Selvskadende adfærd	Familieforhold	Skoleforhold	Beskæftigelse	Sundhedsforhold	Fritidsforhold	Venskaber	Personlig hygiejne	Bolig	Økonomi	Misbrug	Kriminalitet
Minimum- og maksimumværdier	Min.	1	0	0	1	1	1	0	0	1	0	0	0	1	0
	Maks.	4	3	2	4	4	3	4	4	3	1	4	4	4	0
Standardafvigelser		0,71	0,98	0,68	0,75	0,71	1,32	1,29	0,84	0,75	0,16	1,10	1,00	0,67	0

* Grå: Stor spændvidde på 0-4-skalaen (4 eller 5 trin)

de øvrige tilbud, og at medarbejderne på et andet tilbud generelt scorede højere. Vores datamateriale tillader os ikke at konkludere skarpt på årsagerne til disse forskelligheder. Medarbejdernes uddannelsesbaggrund og alder kan ikke umiddelbart forklare variationerne, da medarbejdergrupperne på de forskellige tilbud ikke adskiller sig væsentligt fra hinanden. Samlet set er indtryk nok snarere, at forskellene afspejler tilfældigheder i hvordan medarbejderne scorer den fiktive pige i vignetten.

Interviewene underbyggede indtrykket af, at der er måleusikkerheder forbundet med resultatdokumentation, og gav tillige mulige forklaringer på hvorfor disse variationer eksistere. Det kom fx frem, når interviewpersonerne blev bedt om at beskrive, hvordan de indplacerer de unge på 0-4-skalaen. Det er forskellige forhold, de lægger vægt på. En medarbejder fortæller:

Der må jeg jo indrømme, at der skæler jeg lidt til andre unge, jeg har. Hvis jeg kun kigger snævert på den unge, så synes jeg, at det er svært. Jeg er nødt til at have andre perspektiver for at kunne balancere; er det alvorligt, eller er det ikke så alvorligt. Men det kan også være i forhold til den unge ... Men alt er jo relativt.

Andre medarbejdere fremhæver, at de tager udgangspunkt i den forrige statusvurdering, og fastsætter scoringerne i forhold til den udvikling, der har været siden sidste registrering. Atter andre forklarer, at de selv udarbejder et udkast til scoringerne, inden det medtages på et kollegialt sparringsmøde, hvorefter den endelige indplacering foretages.

Alle de interviewede medarbejdere medgiver desuden, (som det blev illustreret via vignetten) at de imellem er i tvivl om, hvordan de skal placere den unge på 0-4-skalaen. Flere fremhæver dog, at det alene er scorerne 2 og 3, de er i tvivl om. Men det er ikke desto mindre forskelligt, hvordan medarbejderne i tvivlstilfælde fastsætter den endelige score. Adspurgt direkte om hvad de gør, hvis de er i tvivl, svarer de otte interviewpersoner som følger:

- 3 vælger den lave score,
- 1 vælger den høje score,
- 3 medarbejdere drøfter det en eller flere kollegaer,
- 1 tillægger den unges situation her og nu ekstra stor betydning.

Gruppedrøftelsen med seks medarbejdere illustrerede yderligere måleproblematikker i forhold til resultatdokumentation, som kan bidrage til at forstå de variationer som blev tydelige i vignetten. I gruppedrøftelsen blev

medarbejderne præsenteret for en ung pige med psykiske problemer, og gruppen skulle efterfølgende lave resultatdokumentation på hende. Det blev tydeligt, at medarbejderne var uenige og i tvivl om, under hvilken af de 14 faktorer, de skulle indplacere hendes psykiske udfordringer. Visse medarbejdere lod disse problematikker komme til udtryk under indadvendt adfærd, mens andre placerede det under sundhedsforhold. Efter en drøftelse blev de imidlertid enige om, at det hverken hørte til det ene eller det andet sted, og at de savnede en faktor hvorunder, hvor disse problemer kan placeres. Flere af medarbejderne tilkendegav i den sammenhæng, at de ofte står i et dilemma omkring, hvor de skal placere psykiske problemer. Tilsvarende problematikker er i øvrigt blevet identificeret i forbindelse med implementering af Dialogguiden på beskæftigelsesområdet (Høybye-Mortensen 2011) og Fælles Sprog i ældreplejen (Hansen & Vedung, 2005). Sidstnævnte viste fx at forskellighed i registreringspraksissen i forbindelse med Fælles Sprog udgjorde en barriere for at opnå sammenlignelige data.

Der er ligeledes medarbejdere, der giver udtryk for, at det kan være ret vilkårligt, hvad der scores, alt efter hvordan den unge har det på det tidspunkt, hvor resultatdokumentationen laves. Eksempelvis beskriver en medarbejder sit arbejde med resultatdokumentation således:

Så kan jeg jo godt gå ind og lave indplaceringen på et tidspunkt, hvor hun bare er en 3'er – du kunne bede mig lave den en måned efter, så er hun en 2'er, og det betyder jo ikke, at hun ikke kan være en 3'er en måned efter igen. Fordi de svinger.

En anden supplerer:

Det, jeg synes, er svært ved resultatdokumentation, det er, at det er et lige nu og her-billede, og et lige nu og her-billede kan bare ændre sig i morgen for de unge, som vi har.

De to citerede medarbejdere hæfter sig altså ved, at resultatdokumentationen afspejler, hvordan de unge har det på to nedslagstidspunkter i løbet af året, og da de fleste af de unge ikke har et lineært udviklingsforløb, kan disse målinger afvige fra det faktiske udviklingsforløb. Dette er i overensstemmelse med den problemstilling om måleusikkerheder som er pointeret af Høybye-Mortensen, Hammerskov & Ejbye-Ernst (2013). Dermed afspejler resultatdokumentationsmålinger ikke nødvendigvis de unges faktiske progression. En tredje bakker op om denne

betragtning og gør sig til talsmand for en yderligere måleudfordring ved resultatdokumentation:

Den største udfordring, det er sådan set, hvis vi får dem placeret for gode til at starte med fordi vi har manglende viden om det fulde omfang af problemerne. Hvis det udadtil skal være et billede af, hvordan vi klarer de her opgaver, og man så har registreret dem for positive til at starte med, så har vi et problem resten af tiden.

Det beskrives således, at der er en risiko for, at medarbejderne får lavet den første registrering for upræcis, hvilket også udfordrer ambitionen om resultatdokumentationen som udtryk for progression i de unges udvikling. En anden medarbejder peger på, at man kan have en forventet bekymring, som går på at den unge scores dårligere i resultatdokumentationen, end hvad status egentlig er, fordi man har en forventning om, at den unges situation forværres. Dette kan give associationer til fænomenet gaming (de Bruijn, 2002), hvor medarbejderne placerer de unge for højt for efterfølgende at sikre en gode resultater. Vores datamateriale giver dog ikke mulighed for at lave en nøjagtig kortlægning af, hvorvidt der er tale om gaming. Medarbejderen her er blot opmærksom på, at det ikke altid er et realistisk mål for de unge, at de fortløbende skal opleve forbedringer, men at udviklingen vil svinge op og ned igennem et forløb, hvilket resultatdokumentationskonceptet ikke tager hensyn til.

Konklusion

Undersøgelsen har haft til formål at tilvejebringe ny viden om anvendelse af resultatmåling på det specialiserede ungeområde gennem et case studie af Aarhus Kommunes arbejde med resultatdokumentation.

Mens der er åbenlyse interesser i at få i indsigt i de resultater, der skabes på det specialiserede ungeområde, har dette studie illustreret, at der er usikkerheder forbundet ved at måle resultaterne af de kommunale indsatser. Vignetten illustrerede betragtelige variationer i medarbejdernes vurdering af den samme unge – status blev vurderet så forskelligt, at fire ud af de fem trin på 0-4-skala, i mange tilfælde var i spil. Dette underbygger indtrykket af, at arbejdes ganske forskelligt med resultatdokumentation i Aarhus Kommune, og at medarbejderne lægger vægt på forskellige elementer i scoringerne. Der er med andre ord ikke en ensartet forståelse af begreberne og tilgangen til 0-4-skalaen, hvilket udfordrer pålideligheden af de indsamlede data. I den forstand understøtter vores resultater tidligere studier af resultatmåling på voksenhandicapområdet (Højbye-Mortensen, Hammerskov &

Ejbye-Ernst 2013) og ældreområdet (Hansen & Vedung, 2005) som også identificerede forskellighed i registreringspraksissen.

Fundene i dette studie adskiller sig imidlertid fra andre, som har påpeget professionelles tilbøjelighed til sabotere og modarbejde resultatmålingssystemer (Smith, 1995; de Bruijn, 2002). Ud fra vores datamateriale er der ikke meget, som tyder på, at det er tilfældet her, selvom visse medarbejdere i Ungdomscenteret finder målingssystemet meningsløst. Til gengæld vidner dette studie om, at det trods et systematisk arbejde med resultatdokumentation i Ungdomscenteret er uhyre vanskeligt at tilvejebringe (ledelses)information, der giver et præcist billede af de socialt udsatte unges udvikling. Disse måleudfordringer synes tæt forbundet med karakteren af det specialiserede ungeområde, hvor der er mange komplicerede problemer, som der ikke findes skarpe og entydige vurderinger af og løsninger på (Jørgensen & Melander, 1992; Harmon & Mayer, 1986). Målingerne bygger på menneskers vurderinger af mennesker, og det er vanskeligt at opstille gængse retningslinjer for, hvornår en indsats har en positiv indvirkning på de unges udvikling eller ej. I mange tilfælde afhænger det af et utal af øvrige faktorer i den unges liv, som ofte er kendetegnet med psykisk omskiftelighed. Så uanset at Aarhus Kommune har lagt en stor indsats i at udarbejde og implementere et solidt koncept, og uanset at der øjensynligt arbejdes seriøst med resultatdokumentation i Ungdomscenteret, er der betydelige usikkerheder forbundet med målingerne, som vist i denne artikel.

Uagtet måleusikkerhederne viser undersøgelsen også, at systematikken i arbejdet med de socialt udsatte unge er blevet mere tydelig, hvilket har givet medarbejderne et fælles sprog og en bedre forståelse af, hvad der arbejdes hen imod. Når det gælder fagligheden og arbejdet på individniveau, synes resultatdokumentation at kunne medvirke til at kvalificere og sikre en evaluering og justering af indsatserne i forhold til den enkelte unges udvikling og behov (se også Nielsen, 2013).

Når det gælder de politiske implikationer udfordrer de identificerede måleusikkerheder imidlertid argumentet om, at resultatdokumentation er et velegnet redskab til at forbedre styringen af det specialiserede ungeområdet, hvilket ellers var en hovedbegrundelse for at implementere systemet. Der kan således i et Garbage In – Garbage Out-perspektiv stilles spørgsmålstegn ved egnetheden af de indsamlede data til brug for ledelsesinformation og politisk beslutningstagen. Selvom „sandfærdig“ information som målestok for, hvad der bør indgå i beslutningsgrundlaget, i den politiske verden synes et stykke fra virkeligheden, vil vi opfordre politiske og administrative beslutningstagere til at være varsomme med at benytte input fra

resultatdokumentation som et præcist udtryk for effekten af den kommunale indsats overfor socialt udsatte unge.

Aarhus Kommune er også selv opmærksom på de måleproblematikker, som er fremhævet i denne artikel, og kommunen har allerede igangsat et opfølgende projekt, som de kalder: „Rethink resultatdokumentation“. Dette 2.-generations-resultatdokumentationskoncept rummer mere udtømmende operationaliseringer af begreberne i resultatdokumentationskonceptet, og en post-implementeringsproces, hvor alle medarbejdere på ny skal introduceres til og undervises i arbejdet med resultatdokumentation. Kommunen er opmærksom på, at det kræver et vedvarende fokus på arbejdet med resultatdokumentation samt en mere ensartet forståelse og anvendelse af konceptet, hvis det skal lade sig gøre at overkomme de udfordringer, som dette studie har påpeget. Om det er muligt, kan kun fremtiden vise.

Det rejser ikke desto mindre et grundlæggende spørgsmål om, hvorvidt de hidtidige udfordringer med resultatdokumentation alene repræsenterer implementeringsfejl (som kan udbedres ved at forfine systemet, som det forsøges i Aarhus Kommune) eller om det snarere er udtryk for systemfejl, i den forstand at detaljerede målingssystemer ikke udgør et adækvat styringssystem på det specialiserede ungeområde (og eventuelt på andre lignende områder). I forfatterens optik synes det ikke på sin plads at afskaffe målinger på det specialiserede ungeområde; spørgsmålet er, om ikke usikre målinger er at foretrække frem for ingen viden, om hvordan de unge reagerer på de sociale indsatser, de tilbydes? Ligeledes kan arbejdet med resultatdokumentation, om ikke andet, betragtes som et skridt i retningen af at opbygge en mere systematisk videnskultur på det specialiserede ungeområde. Resultatmåling er givetvis kommet for at blive, og et budskab fra denne artikel er, at politiske og administrative ledere må være bevidst om de usikkerheder, der kan være i forbindelse med resultatmålingerne.

Selvom Aarhus Kommune, som vi tidligere har argumenteret for, udgør en interessant case, når det gælder brugen af resultatmåling på det specialiserede ungeområde, er der behov for flere undersøgelser af dette sparsomt belyste område. Mens både casestudier i enkelte organisationer og bredere design, der kortlægger landsdækkende udviklingstræk, er meget velkomne, vil vi også opfordre andre forskere til at benytte og videreudvikle vignette-metoden til at indfange viden om resultatmålingssystemer på det specialiserede ungeområde såvel som på andre politikområder.

Litteratur

- Adcroft, A., & Willis, R. 2005, 'The (un)intended outcome of public sector performance measurement', *International Journal of Public Sector Management*, vol.18, no. 5, pp. 386-398.
- Bregm, K. 2006, 'Resultatmåling i den offentlige sektor', *Nordisk administrativt tidsskrift*, nr. 2, 159-173.
- Brix Hvillum, M., & Pedersen, N.K. 2012, *Resultatdokumentation – Et værktøj til kvalificering af indsatsen over for udsatte børn og unge*. Henter d. 17 marts 2014, plancher fra KL's projekt om resultatdokumentation den 30. oktober 2012: http://www.kl.dk/ImageVault/Images/id_57795/scope_0/ImageVaultHandler.aspx
- Brodtkin, E.Z. 2011, 'Policy Work: Street-Level Organizations Under New Managerialism', *Journal of Public Administration Research and Theory*, vol. 21 (suppl 2), i253-i277.
- de Bruijn, H. 2002, *Managing Performance in the Public Sector*, Routledge, London.
- Dørge, H. 2011, Omvendt resultatløb, *Weekendavisen*, d. 26 august s. 2.
- Ejler, N., Seiding, H.R., Bojsen, D.S., Nielsen, S.B., & Ludvigsen, F. 2008, *Når måling giver mening*, Jurist- og Økonomforbundets Forlag, København.
- Ejrnæs, M., & Monrad, M. 2012, *Vignetmetoden – sociologisk metode og redskab til faglig udvikling*, Akasemisk Forlag, København K
- Familier, Børn og Unge 2013, *Minivejledning til resultatdokumentation i Ungdomscentret*, Aarhus Kommune, Aarhus.
- Flyvbjerg, B. 2006, 'Five Misunderstandings About Case-Study Research', *Qualitative Inquiry*, vol. 12, no. 2, pp. 219-245.
- Greve, C. 2002, 'New Public Management' *Nordic Cultural Institute*.
- Guldager, J., & Skytte, M. 2013, 'Aktuelle fællestræk og udfordringer for socialt arbejde', I J. Guldager, & M. Skytte (red.), *Socialt arbejde: teorier og perspektiver*. Akademisk Forlag, København, pp. 510-522.
- Halachmi, A. 2002a, 'Performance measurement and government productivity' *Work Study*, vol. 51 no. 2, pp. 63-73.
- Hansen, H.F. 2008, 'Systematisk evalueringstyring: Potentialer og udfordringer', *Politik*, vol. 11 no. 1, pp. 54-64.
- Hansen, H.F., & Rieper, O. 2006, 'Evidens under udvikling – forandringer i samspejlet mellem vidensproduktion, forvaltning og politik', I H.F. Hansen, *Den organiserede forvaltning – Politik, videns og værdier i samspil*, Forlaget Politiske Studier, København, pp. 75-103.
- Hansen, M.B. 2011, 'Antecedents of Organizational Innovation. The Diffusion of New Public Management into Danish Local Government', *Public Administration*, vol. 89 no. 2, pp. 285-306.
- Hansen, M.B., & Vedung, E. 2005, *Felles sprog i ældreplejens organisering – Evaluering af et standardiseret kategorisystem*. Syddansk Universitetsforlag, Odense.
- Harmon, M.M., & Mayer, R.T. 1986, *Organization Theory for Public Administration*, Chatelaine Press.
- Hondeghem, A., & Perry, J.L. 2009, 'EGPA symposium on public service motivation and performance: Introduction', *International Review of Administrative Science*, vol. 75 no. 1, pp. 5-9.
- Hood, C. 1991, 'A Public Management for All Seasons?', *Public Administration*, vol. 69 no. 1, pp. 3-19.
- Høybye-Mortensen, M. 2011, 'Regler og skemaer kan fjerne pres fra sagsbehandlere', *AKF Nyt*, marts.
- Høybye-Mortensen, M., Hammerskov, K., & Ejbye-Ernst, P. 2013, *Produktion og anvendelse af ledelsesinformation på handicapområdet*, KORA, København.
- Jørgensen, T.B., & Melander, P. 1992, *Livet i offentlige organisationer*. Jurist- og Økonomforbundets Forlag, København.
- Kerr, S. 1995, 'An Academy Classic – On the folly of rewarding A, while hoping for B', *The Academy of Management Executive*, vol. 9, no. 1, pp. 7-14.

- Kolster, S. 2012, *Udviklingsprojekt om Resultatdokumentation*. Hentet 17. marts 2014 fra Kl.dk: <http://www.kl.dk/Born-og-unge/Udviklingsprojekt-om-Resultatdokumentation-id101246/>
- Kvale, S. 1997, *Interview – En introduktion til det kvalitative forskningsinterview*. Hans Reitzels Forlag, København.
- Mouritsen, J. 1997, *Tællelighedens regime: synlighed, ansvarlighed og økonomistyring gennem mål og rammer i statslige institutioner*, Jurist- og Økonomforbundet.
- Moynihan, D.P., Fernandez, S., Kim, S., LeRoux, K. M., Piotrowski, S. J., Wright, B.E., et al. 2011, 'Performance Regimes Amidst Governance Complexity', *Journal of Public Administration Research and Theory*, vol. 21, (suppl 1), i141-i155.
- Nielsen, V.L. 2013, *Udviklingsprojekt om resultatdokumentation med udgangspunkt i barnets handleplan – Erfaringsopsamlig og anbefalinger*. KL.
- Nissen, M.A., & Møller, S. S. 2006, 'Når virkeligheden ikke altid er evident', *Uden for nummer 12 – Tidsskrift for forskning og praksis i socialt arbejde*, pp. 4-21.
- Produktivitetskommissionen 2013, *Styring, ledelse og motivation i den offentlige sektor*. Produktivitetskommissionen, København.
- Radin, B.A. 2006, *Challenging the Performance Movement*. Georgetown University Press, Washington, D.C.
- Smith, P. 1995, 'On the unintended consequences of publishing performance data in the public sector', *International Journal of Public Administration*, vol. 18, no. 2-3, pp. 277-310.
- Socialstyrelsen 2012, 'Hvorfor er det så vigtigt, at kommunerne kan dokumentere deres indsats?' *Skab resultater for børn og unge med særlige behov*. Kommunernes Landsforening, Odense.
- Stake, R.E. 1995, *The Art of Case Study Research*, Saga, Thousand Oaks CA.
- Ungdomscentret 2012, *Ungdomscentret i Familier, Børn og Unge*. Hentet d. 17. marts 2014 fra Aarhus Kommune: <http://www.aarhus.dk/da/omkommunen/organisation/Sociale-Forhold-og-Beskaeftigelse/Socialforvaltningen/Organisering/Familier-Boern-og-Unge/Ungdomscentret.aspx>
- Van Dooren, W., Bouckaert, G., & Halligan, J. 2010, *Performance Management in the Public Sector*, Routledge, New York.

Appendiks: Vignette

Statusbeskrivelse vedr. Camilla

D. 12. januar 2013

Camilla har været indskrevet siden november 2011. Camilla er indskrevet i henhold til Lov om Social Service § 52, 3,6. Herværende beskrivelse dækker perioden fra juni 2012 til januar 2013.

Udvikling og adfærd

Som kontaktpædagoger oplever vi, at Camilla befinder sig i en stadig udvikling omkring selverkendelse og accept af sine problematikker. Når vi står fast på at definere konteksten, opleves Camilla som tillidsfuld og dejlig at være sammen med.

Dog er det også vores oplevelse, at Camilla svinger mellem at have forståelse for sit behov for hjælp og støtte, hvor hun netop er lydhør overfor anvisninger, og at have et udtalt ønske om at være „så normal som muligt“, men hvor hun imidlertid også kan blive afvisende på anvisninger, eller direkte irettesættende overfor kontaktpædagogerne. Hun kan i sådanne situationer være særdeles verbalt udadreagerende.

Camillas vanskeligheder kommer til udtryk ved en ofte opstået impuls/behovsstyring, hvor hun har nemt til konflikt, og en krævende/forlangende tilgang til sine omgivelser. Camilla er bevidst om, at hun kan forekomme hård og vanskelig for sine omgivelser, når hun efterfølgende betragter en hændelse.

Camilla er udfordret af sit manglende overblik, hvilket giver hende en følelse af stress og manglende formåen, som bevirker en negativ påvirkning i forhold til hendes tilgang til omgivelserne.

Camilla har fulgt sine aftaler omkring indsatsen forholdsvist stabilt, men har haft enkelte ustabile perioder.

For at støtte Camilla i sin udvikling, skal der i indsatsen forsat være fokus på hendes selvstændighedsudvikling, træning af livsmestringsstrategier og overblik. Herudover er der indgået aftale om, at have fokus på omsorg for at imødekomme Camillas grundoplevelse af svigt, samt have tidspunkter hvor vi „blot“ er sammen omkring noget mere lystbetonet.

Familieforhold

Camilla har ikke set sin far i flere måneder efter en større konflikt, som udsprang af hans store alkoholforbrug. Camilla er flov over sin far og afvisende overfor hans levevis. Hun er samtidig stærkt ambivalent, da han også kan være en meget sød far overfor hende.

Camilla bor hos moderen, Heidi, og både Camilla og Heidi giver begge to udtryk for, at de ofte har konflikter. Heidi tilkendegiver desuden, at Camillas tilstedeværelse i hjemmet fylder meget – også i samværet med de tre mindre brødre, som hver især også er en stor opgave for moderen. Heidi ønsker Camillas hjælp til drengene, hvilket de har store konflikter over. Det er vores vurdering, at Camilla ikke har det personlige overskud til opgaver i hjemmet.

Kontaktpædagogerne har telefonisk kontakt til Camillas mor ugentligt.

Skole og beskæftigelse

Camilla har været tilknyttet Café-linjen på Gøglerskolen siden marts. Hun lærer oplagt mest, når hun får tingene vist, snarere end forklaret ved tavlen. Undervisningen svinger meget, alt efter lærernes undervisningsstil, samt indhold. Dette har frustreret Camilla mange gange, og hun bliver ofte irriteret på en lærer, og oplever at underviseren stiller urimelige krav.

Socialt har Camilla været distanceret overfor de andre elever, og hun har omtalt dem som overfladiske, og at de ikke går op i faget „med hjertet“.

Camilla har haft meget fravær. Hun har modtaget i alt 3 advarsler. På et møde mellem skolen og Camilla, hvor moderen ligeledes deltog, fik Camilla fortalt om sine udfordringer, og skolen har været imødekommende for at hjælpe hende. Hun fremstod meget lettet, efter at der blev truffet beslutning om, at hun kunne starte op igen på nyt hold på Gøglerskolen.

Camilla er som udgangspunkt glad for sin skole, og ved det er vigtigt for hendes fremtid at hun er vedholdende omkring sit uddannelsesforløb. Hun fortæller også, at hun bedre kan med eleverne på det nye hold.

Camilla har givet udtryk for, at hun finder det relevant, at pædagogerne samarbejder med skolen, hvilket hun tidligere har afvist.

Sundhedsforhold

Der er ordineret antidepressiv medicin til Camilla, men hun har svært ved at indtage medicinen stabilt. Efter at være stoppet med medicineringen i forsommeren, påbegyndte hun atter antidepressiv behandling i midten af august 2012, men efter en uges behandling afbrød hun det igen. I perioden herefter fik Camilla voldsomme smerter i maveregionen og havde ubehagelig hjertebanken, hvilket viste sig at være følgevirkninger af det bratte medicinstop. Camilla burde i stedet have trappet ud af medicinen, for at undgå bivirkningerne.

På foranledning af moderen blev Camilla udredt på Børne- og Ungdomspsykiatrisk Hospital, og d. 21/9-2012 fik hun følgende diagnoser:

- F43.2 Tilpasningsreaktion
- F98.8 Andre adfærdsmæssige og emotionelle forstyrrelser i barndom og ungdom
- Z73.1 Accentuerende personlighedstræk
- Z81.8 Familieamnese med psykisk sygdom eller adfærdsmæssig forstyrrelse

Camilla er vurderet belastet på henvisningstidspunktet og gennem mange år, grundet turbulent opvækst, der har sat præg på hendes udvikling og fortsat præger hendes adfærd og psykiske tilstand.

Både Camilla og hendes mor havde forinden forventet en diagnose i retning af Borderline eller ADHD, hvilket således blev afkræftet.

Fritidsforhold og venskaber

Camilla har en fast kæreste, som hun bruger en del tid med. Det er også kontaktpædagogernes indtryk, at hun engang i mellem går i byen med nogle veninder, omend hun ikke synes at have tætte relationer. Camilla fortæller selv, at hun ikke synes, at hun passer særligt godt ind sammen med andre, og hun har flere gange udtalt, at hun har ageret på en måde overfor kæresten, hvor hun efterfølgende ikke forstår, at han „kan holde hende ud“.

Camilla har ved enkelte lejligheder tilkendegivet, at hun kunne tænke sig at forstå sig selv bedre, både i forhold til at organisere sig, men også i forhold til relationer. Vi har i den forbindelse tilbudt hende en et narrativt samtaleforløb, som hun dog har afvist.

Camilla dyrker ikke fritidsinteresser.

Hverdagsliv

Kontaktpædagogerne mødes med Camilla om mandagen, hvor der planlægges aftaler, fokuspunkter og aktiviteter for indeværende uge. Camilla indgår i en enkelt temasammenhæng med andre af vores unge. Om fredagen er temaet omsorg.

Personlig hygiejne

Camilla varetager selv den personlige hygiejne, og fremstår velsoigneret.

Bolig

Camilla bor hjemme hos moderen, Heidi, sammen med sine tre mindre brødre. Det kunne på mange måder være gavnligt for hende at få „fri“ for opgaver og konflikter i hjemmet. Det vil dog også blive en stor udfordring for Camilla at bo i egen bolig.

Camilla har givet udtryk for, at hun har et ønske om at flytte i egen bolig, hvorfor hun også er blevet skrevet op til et kollegieværelse, som hun håber at kunne flytte ind i, når hun fylder 18 år.

Økonomi

Camilla har en ustabil indtægt fra Gøglerskolen afhængig af fremmøde. Hun har enkelte gange modtaget penge af sin mor. Camillas manglende overblik har også betydning for, hvorledes hun får forvaltet sin økonomi, hvor hun ofte er i en situation uden penge på lommen.

Misbrugsproblemer

Camillas oplyser, at hun fortsat ryger hash i nogle weekender og ind imellem også i hverdagene. Hashmisbrug er

på samme niveau som tidligere, og hun ser det ikke selv som noget problem, da hun ikke mener, at hun ryger ret meget. Hun mener bestemt ikke, at hun er afhængig af at ryge hash.

For os er det vanskeligt at få et entydigt billede af Camillas forbrug/misbrug af hash, og indtrykket er, at hun ser det som en fordel, at vi ikke kan få denne indsigt. Vi har talt med Camilla om, at dette kan betyde, at vi ser mere forbrug end det rent faktiske. Det har imidlertid ikke bevæget Camilla til flere informationer.

Vi antager, at der er en sammenhæng mellem den dårlige økonomi og forbrug af hash.

Hun bør tilbydes aktiviteter, der kan erstatte trangen til hashen, som typisk opstår, når hun enten er stresset eller keder sig.

Kriminalitet

Kontaktpædagogerne har ingen viden eller formodning om, at Camilla er involveret i kriminalitet.

Sammenfatning/anbefaling

Camilla vurderes fortsat at have et betydeligt og langvarigt støttebehov og bevæger sig i risikozonen for at være

yderligere truet i sin udvikling og trivsel. Bekymringsniveauet omkring Camilla er uændret, hvorfor det vurderes, at Camillas vej mod en mere selvstændig voksentilværelse fortsat vil kræve pædagogisk indsats. Desuden skal hun spejles og vejledes i forhold til sit samspil med sine omgivelser, med et mål om at hun tilegner sig en større erkendelse af, hvordan hun opleves af andre i forskellige sammenhænge.

Camilla har ligeledes brug for støtte under sin uddannelse, i forbindelse med praktiske opgaver, hjælp til ansøgninger og overblik. Desuden bliver der behov for hjælp og vejledning i forbindelse med en evt. flytning til egen bolig.

Camilla profiterer af støtten og den fremadrettede indsats vil tage afsæt i at tilbyde omsorg, aktiviteter og oplevelser i fastlagte rammer, hvor Camilla kan deltage, uden at det er hende, der kommer til at sætte en dagsorden. Vi påregner ikke en direkte indsats i forhold til hash, men forventer at forbruget vil aftage i takt med at hun får det bedre.

Camilla vil fremadrettet have brug for støtte, og vi finder det nuværende niveau passende.

▷ **BØGER**

BOGANMELDELSER

75

Carsten Greve

Reformanalyse – Hvordan den offentlige sektor grundlæggende er blevet forandret i 00'erne

Reformer: En central måde at bedrive politik på i dagens Danmark

Carsten Greve, 2012

Reformanalyse – Hvordan den offentlige sektor grundlæggende er blevet forandret i 00'erne
Jurist- og Økonomforbundets Forlag, København
156 sider, 275 kr.

Den danske offentlige sektor er blevet forandret markant i 00'erne, og man kan med god ret sige, at reformer er blevet et stabilt træk ved den offentlige sektor. De mange reformer er omdrejningspunktet i bogen „Reformanalyse“ af Carsten Greve. Med bogen „Reformanalyse“ har Carsten Greve leveret en god bog, der skaber et overblik over mange af de reformer, der er gennemført de seneste 10-15 år. Bogen giver samtidig en let tilgængelig introduktion til centrale reformteorier, til reformidéers udvikling over tid og til centrale reformer gennemført i den danske offentlige sektor i løbet af 00'erne. Endvidere leverer bogen en række nyttige handlingsanvisninger for de, der skal gennemføre reformer. Hvis man er interesseret i reformer særligt i forhold til idéer, policyprocesser, politiske aktører og institutioner, så er denne bog således et rigtig godt sted at starte med at etablere et overblik over litteraturen og nogle af de centrale debatter i denne.

Bogen fokuserer på, hvordan man kan analysere reformer. De centrale spørgsmål der rejses i bogen er: Hvad påvirker og igangsætter reformer? Hvordan udvikler reformprocesser sig? Hvordan agerer aktører strategisk for at fremme eller hindre reformer? Hvordan er der forskellige arenaer for reformer? Hvordan er reformer organiseret? Hvordan relateres reformer til andre reformer, både tidligere reformer og samtidige reformer? Hvordan tager reformer i Danmark sig ud sammenlignet med andre lande?

Bogens hovedbudskab er, at reformer er blevet en central måde at drive politik på i dagens Danmark, og at en reformproces ikke blot er en teknisk-administrativ øvelse, men en politisk proces, der vedrører politikere, offentlige ledere, interesseorganisationer og borgere. Der argumenteres for en række teser: (1) Reforme og reformprocesser tager tid, de udvikles inkrementelt og er præget af de faktorer, der initierede reformerne. Derfor gælder det om at forstå den institutionelle kobling af delelementer i reformerne. (2) Ideerne til reformerne flourer globalt og promoveres af regeringer, internationale organisationer, forskere og konsulenthuse. Idéerne er derfor nogenlunde ens. (3) Reforme drives frem af politiske aktører med

strategisk sigte for øje. Politik foregår i stigende grad gennem reformer. Reforme er præget af politiske kompromisser og ledelsesmæssige implementeringsudfordringer, som gør resultatet blandet, og som kan medføre nye behov for reforme. (4) Reforme overlapper med andre reforme i ind- og udland i et komplekst samspil, og derfor skal reformers interrelationelle dynamik analyseres. (5) Danmark har nået et relativt højt udviklingsstadium vedrørende reforme. (6) Reforme kan føre til klare (operationelle) resultater, men skal også ses som en styrkelse af styringskapaciteten for den danske offentlige sektor og som en mulighed for at fremme politiske aktørers egne styringspositioner. Der er også en risiko for, at reformerne ikke lever op til forventningerne, og for fremkomsten af uintenderede effekter. Der argumenteres i bogen imod at tro, at idéer til fornyelse kommer udefra betingelsesløst. En række internationale reformidéer, og idéer om nødvendighed af reforme er i høj grad socialt konstruerede. Endelig argumenteres der for, at reforme må sættes ind i en historisk-institutionel kontekst og anskues som led i en længerevarende reformudvikling.

Et kapitel i bogen er viet til reformteorier. I dette kapitel præsenteres gennem en litteraturgennemgang fire forskellige skoler eller perspektiver: Det kulturelt-administrative perspektiv, politisk økonomi-perspektivet med vægt på tilpasning til globalisering, det politiske perspektiv og det transformative perspektiv. I kapitlet diskuteres derudover historisk institutionel teori og udviklingen inden for dette perspektiv, da de fleste reformteorier, der anvendes i bogen, eksplicit eller implicit bygger på historisk institutionel teori. Afslutningsvis i dette kapitel opstilles en model for, hvordan reforme kan analyseres. Modellen bygger på indsigter fra flere af de præsenterede teoretiske perspektiver. Når et sådant overblik over perspektiver præsenteres, kan det altid diskuteres, om nogle perspektiver mangler. Teoretiske perspektiver, der ikke lanceres som reformteorier, såsom traditionelle organisationsteoretiske perspektiver, kunne således lige såvel have været en del af dette kapitel. Ikke desto mindre giver kapitlet en god og igen let forståelig introduktion til nogle af de

helt centrale teoretiske perspektiver, der kan anvendes i analysen af reformer.

Det empiriske fokus i bogen er intet mindre end 11 reformer: Frit valgs-reformen, Topleddelsesreformen, Digitaliseringsreformen, Velfærdsreformen, Budget- og regnskabsreformen, Strukturreformen, Politireformen, Domstolsreformen, Globaliseringsreformen, Universitetsreformen (fusioner) og Kvalitetsreformen. Derudover indeholder bogen en mere grundig analyse af Kvalitetsreformen. Ud over Kvalitetsreformen er det særligt i et enkelt kapitel, at alle disse mange reformer analyseres.

Når en bog som denne skrives, må en række valg træffes. Her synes det at være blevet prioriteret at ville give en kort og let tilgængelig præsentation til feltet. Dette er prisværdigt, men det betyder samtidig, at der er elementer i bogen, der kunne have fortjent yderligere behandling. Nogle af analyserne bliver således ganske korte, og man savner af og til yderligere belæg for nogle af vurderingerne. Dette gælder særligt, analyserne af de 11 reformer i ét kapitel ud fra tre spørgsmål: 1) Hvor kom idéerne til reformerne fra?; 2) Hvilken udviklingsproces gennemgik reformerne, og hvem arbejdede for reformerne?; 3) Hvordan er vilkårene for, at reformerne kan blive institutionaliseret? Når så mange vidt forskellige reformer skal analyseres ud fra tre spørgsmål på så begrænset plads, vil analyserne af og til komme til at mangle nuancer og dybde. Det betyder, at det i enkelte af analyserne ikke fremstår helt klart, hvorfor reformerne vurderes, som de gør, og hvilke kriterier, der ligger til grund herfor. Hver af reformerne analyseret i kapitlet kunne således i princippet have fortjent hver deres analysekapitel, men så ville bogen ikke have fremstået så let tilgængelig, som den gør nu. På trods af den begrænsede plads leveres gode beskrivelser af de mange cases, der dog varierer noget i omfang og dybde. Kapitlet afsluttes med en sammenligning på tværs af reformerne, ligesom der udvikles en typologi, der opdeler reformerne i fire forskellige typer (bureaukratreform, tværgående reform, elitereform og kampagnereform). Typologien forekommer meget anvendelig til at forstå forskellige reformer. Spørgsmålet er dog, om man kunne have opnået yderligere interessante

indsigter af denne gennemgang af de mange reformer ved at have være gået mere i dybden med sammenligningerne på tværs af reformerne?

Et tema, der også kunne have været behandlet yderligere i bogen, er effekterne af reformer og de udfordringer, de, der skal implementere reformerne, står over for. At der ikke er mere fokus på dette tema er også et bevidst valg truffet af forfatteren, der eksplicit afgrænser sig fra dette. Disse dele af reformprocessen kunne dog have været diskuteret yderligere. Dette skal ikke mindst ses i lyset af, at nogle af de væsentligste diskussioner i forhold til reformer netop er, hvorvidt intentionerne og målene bag reformerne indfries, om reformatorernes forventninger og målsætninger for reformerne er for optimistiske, og at implementeringsprocessen sjældent forløber så let og gnidningsfrit, som reformatorerne forventer, eller i hvert fald fremstiller det, i diverse policy-dokumenter mv. Flere steder i bogen er der dog ansatser til vurderinger af, at der også er usikkerheder forbundet med reformerne, og at andre effekter end de forventede kan fremkomme, men det bliver ganske kort.

Alt i alt leverer bogen en god og let indføring i et særdeles vigtigt emne. Der vil altid komme nye reformer, og der vil altid være en udvikling i gang i den offentlige sektor. Reformen er med andre ord kommet for at blive. Dette gælder særligt i en tid, som vi har befundet os i de seneste år, hvor den økonomiske krise har ramt den offentlige sektor, og hvor der konstant tales om nye reformer. Det betyder, at reformtempoet aktuelt om muligt synes at være endnu højere end i 00'erne. Det accentuerer derfor behovet for begreber, teoretiske perspektiver og analyser af reformer for at forstå disse fænomener, ligesom behovet for gode råd til, hvordan reformatorer kan forberede nye reformer forstærkes. Med bogen „Reformanalyse“ har Carsten Greve leveret et særdeles godt udgangspunkt for dette.

Mads Bøge Kristiansen

Post.doc

Institut for Statskundskab

Københavns Universitet

Abstracts

UNDERSTANDING EXPERIMENTAL ECONOMIC

Carsten S. Nielsen, Alexander Sebald, and Edward J.D. Webb

Experiments have become a well-established methodological tool in economics. The development of experimental economics and the diversification of experimental methods have equipped economists with new and powerful means of scientific investigation. Their worth is readily demonstrated in the exciting and promising results they have produced, and will continue to produce. Against the background of this success story, our selective discussion critically highlights four important aspects of experimentation in economics. We concentrate on the role and importance of material incentives, potentially confounding experimenter demand effects and strategies to minimise these, the no deception rule as well as the issue of external validity.

EXPERIMENTAL METHODS IN PSYCHOLOGY AND COGNITIVE/AFFECTIVE NEUROSCIENCE

Thomas Habekost and Julie Hassing Nielsen

Laboratory experiments have always been important in psychology and are as commonly used today as ever due to the dominating position of cognitive research in international psychology. This trend has been further strengthened by recent developments in cognitive neuroscience, where experimental studies are central. Recently, experimental studies within the field of affective neuroscience have also received attention. Notwithstanding, experimental methods remain controversial also in psychology, and one should carefully weigh their advantages against their drawbacks. This article provides an introduction to experimental psychology, including basic principles and illustrative examples. The article focuses on the experimental method in its purest form, the controlled laboratory study, and discusses the value of this scientific approach with regard to ecological validity and socio-cultural factors. Furthermore, the article describes the use of experiments within cognitive and affective neuroscience as well as the inherent challenges of individual versus social perspectives when conducting micro level laboratory experiments.

POLITICAL SCIENCE RESEARCH AND EXPERIMENTS

Julie Hassing Nielsen

The past years have witnessed a boom in the use of experiments within political science. Until then, political science has only reluctantly accepted experiments in its methodological toolbox, while the neighboring disciplines – economics and psychology – have used them extensively for a long time. This article does two things. First, it summarises the basic possibilities and pitfalls associated with the most used experimental designs (laboratory, survey, and field experiments), while emphasising that the choice between experimental designs is often a tradeoff between ability to control for intervening factors and experimental realism. Second, It emphasises that particularly the growing field of political psychology has benefitted from the use of experiments. This is mainly due to the endogenous nature of problems related to political psychology, which experiments are excellent to address.

▶ **THE PERSONAL FACTOR: RIGHT- AND LEFTWING VOTERS PREFER DIFFERENT CANDIDATE PERSONALITY**

Lasse Laustsen

Candidates and party leaders are often believed to play a minor role in the party-centered Danish elections. In this article, I argue that this finding could be due to methodological as well as theoretical inadequacies. Methodologically, candidate personality needs to be disentangled from the candidates' political positions and party affiliation. Theoretically, the literature on candidate personality needs to investigate the role played by ideology. Drawing on recent insights on the fundamental differences between individuals on the ideological left and right, I argue that rightwing voters will prefer a dominant candidate personality, while their leftwing counterparts will prefer an agreeable candidate personality. The prediction is supported in an experimental study conducted on Danish student subjects. The findings demonstrate that rightwing voters evaluate a dominant candidate personality more positively than leftwing voters. On the contrary, leftwing voters evaluate an agreeable candidate personality more positively than rightwing voters. The finding suggests that different voters prefer different types of candidates and that no universal winning candidate personality exists.

▶ **POLITICAL PSYCHOLOGY: THE NEXT STEPS**

Michael Bang Petersen and Lene Aarøe

The field of political psychology is steadily growing. But how do researchers most fruitfully contribute to the increasing stock of knowledge about the psychological underpinnings of political behavior? In this article, we outline the scientific ideals of political psychology and we point to the most recent key theoretical and methodical innovations in the field. Our core message is that political psychology by nature is an interdisciplinary field. The better the research reflects this interdisciplinary nature, the more powerful it will be.

HAS THE FREEDOM BEEN TAKEN AWAY FROM DANISH PRIVATE FREE SCHOOLS?

Tore Vincents Olsen

The article investigates the last 15 years' changes in the Danish law regarding private schools and asks to what extent the ideological and pedagogical freedom of the private schools have become more restricted. It traces the changes back to general concerns with integration of cultural and religious minorities and with the academic quality of schools, the latter in light of the international competitiveness of Danish society. The article finds that the freedom of the schools has become more limited and discusses whether the efforts to limit their freedom go beyond what is legitimate from a liberal democratic point of view. The article finds that it is legitimate for a liberal democratic state to presuppose ability for political autonomy among its citizens, but it is controversial for the state to demand that schools instill specific values and loyalties into their students.

▶ **PERFORMANCE MEASUREMENT BREAKING NEW GROUND: INVESTIGATING RESULT DOCUMENTATION IN THE SPECIALISED YOUTH AREA**

Jeppe Agger Nielsen and Britt Søvsø Mikkelsen

The idea of measuring results and effects has gained prevalence in an increasing number of policy areas. The specialised youth area represents one of the „soft“ service areas in which Danish municipalities increasingly have introduced performance measurement systems. However, research regarding the benefits of these systems is scarce. This article therefore examines the challenges of measuring effects of municipal initiatives in the specialised youth area based on a case study of Aarhus Municipality's use of result documentation. We demonstrate how result documentation is subject to considerable uncertainty. Accurate measurements are complicated by the character of the area and by the fact that the municipality's initiatives take place in a context where many simultaneous changes occur.

INFORMATION TIL BIDRAGYDERE

Manuskripter modtages med glæde. Kontakt eventuelt redaktionen for at præsentere en synopsis over det planlagte bidrag.

POLITIK bringer tre former for bidrag.

1. Artikler på op til 6000 ord
2. Review-essays på op til 3000 ord.
3. Boganmeldelser på op til 1600 ord.

Artikler skal levere et fagligt og i bred forstand politisk relevant argument. De skal gøre det til en læser, der ikke nødvendigvis er inde i den specifikke og specialiserede akademiske debat. Alle artikler skal forsynes med korte overskrifter, der kan lede læseren igennem argumentet.

Review-essays skal behandle en række bøger, der bidrager til den samme debat eller det samme forskningsområde.

Boganmeldelser formidler, hvad en bogs fokus er, hvad dens grundlæggende argument er, hvad dens teoretiske approach er, og hvilket emne eller case den behandler. Derudover bør der leveres en kritisk evaluering af bogens argument.

Alle artikler og review-essays underkastes anonym refereebedømmelse. Bidrag må ikke have været publiceret tidligere.

Mængden af kvalificerede bidrag betyder, at redaktionen kan være tvunget til at udskyde eller returnere bidrag, selv efter de har passeret første refereegennemgang.

POLITIK optager artikler på dansk, svensk og norsk samt artikler på engelsk efter forudgående aftale med redaktionen. Redaktionen forbeholder sig ret til at redigere i det indsendte materiale.

Artikler i Tidsskriftet POLITIK registreres med abstracts i Worldwide Political Science Abstracts, International Political Science Abstracts og delvist i Sociological Abstracts.

DEADLINES OG UDGIVELSE

Artikelforslag sendes i wordformat via e-mail til Christian F. Rostbøll (cr@ifs.ku.dk). Aftaler om review-essays og boganmeldelser indgås med Kristoffer Kjærgaard Christensen (Politik@ifs.ku.dk).

POLITIK BRUGER HARVARD-SYSTEMET

Henvisninger skrives i teksten. Der angives efternavn, årstal og evt. sidetal. For eksempel således: "... (Bull 1977)" eller – hvor det er naturligt – med kun årstallet i parentes: "... Bull (1977)". Med sidetal bruges komma: "(Bull 1977, 87)". Litteraturlisten skrives således:

Bøger

Bull, H. 1995 [1977], *The Anarchical Society: A study of Order in World Politics*, 2. edn., Macmillan, London.

Kapitler i bøger

Mitrany, D. 1975, „Prospects og Integration: Federal or Functional?“, in AJR Groom & P Taylor (eds.), *Functionalism: theory and practice in international relations*, University of London Press, London.

Artikler

Smolar, A. 1996, „From Opposition to Atomization“, *Journal of Democracy*, vol. 7, no. 1, pp. 263-77.

Taler m.m

Rasmussen, P.N. 1999 „Statsminister Poul Nyrup Rasmussens redegørelse ved Folketingets afslutningsdebat torsdag den 27. maj 1999“, *Statsministeriet*, København.

Bemærk de kantede parenteser omkring udgivelsesåret for originaludgaven. Dette bruges ved nyere udgaver samt ved oversættelser.

For yderligere information om Harvard-systemet, se www.utas.edu.au/library/assist/apps/Harvardsystem_08_IBO.pdf eller **Snooks & Co.** 2002, *Style Manual*, 6th edn., John Wiley & Sons, Milton, Qld.

Brug af Ibid og op.cit. bedes undgået. Dobbeltcitationstegn bruges kun om citater, andre steder anvendes enkeltcitationstegn. Der anvendes enkeltcitationstegn ved citater i citater.

Noter bedes skrevet i slutnoter nummereret med arabiske tal.